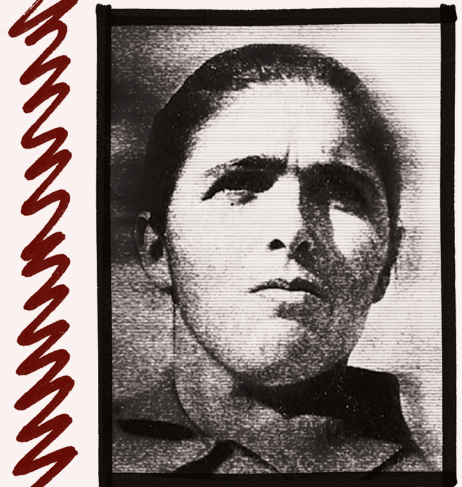
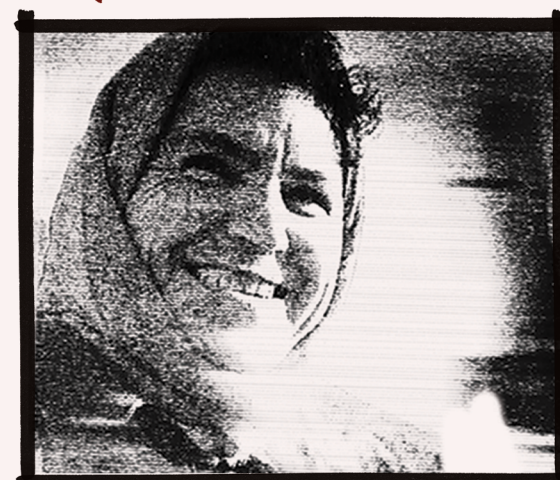

ՀԱՅԿԱՏԿՆԻ

[ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՅ]

ԱՇԽԱՏԱՎՈՐ ՈՒՇԻ

ՄԱՐՏ 2025

ՀԱՅԿԱՏԿՆԻ

[ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ]

ԱՇԽԱՏԱՎՈՐ ՈՒՇԻ

Սույն հրատարակությունը պատրաստվել է Հայաստանում կանանց հիմնադրամի կողմից: Այն չի հանդիսանում «Հայաստանի աշխատավորուհի» թերթի իրավահաջորդը: Հրատարակության նպատակն է անդրադառնալ ժամանակակից իրողություններին և կանանց ու համակարգայնորեն անտեսված խմբերի տեսանկյունից ներկայացնել դրանք: Սույն հրատարակությունը ֆինանսական որևէ շահ չի հետապնդում: Տպագիր օրինակներն անվճար հասանելի են Հայաստանում կանանց հիմնադրամի գրասենյակում:

Խմբագիրներ՝

Արմինե Մարկոսյան
Սիրան Հովհաննիսյան

Սրբագրիչ և թարգմանիչ՝

Արմինե Մարկոսյան

Ձևավորումը և էջադրումը՝

Սոֆի Տիշաքճեանի

Տպագրվել է «Մագադաթ» տպագրատանը:

Կապ մեզ հետ.
www.womenfundarmenia.org
contact@womenfundarmenia.org
+(374)-98-244-933

Բովանդակություն

Խմբագրական խոսք	1
Աշխատանքի ոսպնյակները	3
Չվճարվող աշխատանք	5
Բոլորս իրար նման ենք՝ գործի, տուն, երեխաներ, ճաշ եփել ու նորից գործի..	7
Կանանց սեռական և վերարտադրողական առողջության խնդիրները՝ ճաղերի հետևում	9
Տվողներն ու ստացողները, կամ ինչո՞ւ են ֆիլանթրոպիկ հարաբերություններն ավելի բարդ, քան պատկերացնում էինք	11
Այլևս կորցնելու բան չունեինք. արցախցի Քրիստին Բալայանի աշխատանքի ուղին	13
Գենդերային ապատեղեկատվություն. կանանց լռեցնելու ևս մի գործիք, որ հաճախ վրիպում է մեր աչքից	15
Ձմռան գալը հայ կանանց համար. ֆոտոպատմություն	17
Քառասունից անդին	19
Ամուսնացած չես՝ տեսանելի չես	20
Երևանի քաղաքային պլանավորում. հասարակական տրանսպորտի գենդերային ասպեկտները	21
Զբաղվածության քաղաքականությունը և կանանց աշխատանքային շահագործումը	23
Դեղորայքային աբորտի օրենքի փոփոխության ազդեցությունը կանանց վրա	25
Մարինեն	27
Նամակ ժամանակակից կնոջից	30
Մենակ ճամփորդ, ո՞ր ես գնում...	31
Միջին Արեւելքի կանայք առաջնագծին՝ ինչպես մարմինները կը դառնան մարտադաշտեր	33
Կանանց՝ կամավոր հիմունքներով պարտադիր զինվորագրման քաղաքականության քննադատական անդրադարձ	35
Ընթերցանությունը որպես քաղաքական ակտ	37
Գերեզմանի կատուն	39
Կանանց պատմությունների արխիվ. Արմեն Օհանյան	43
Սննդի վատնումը ֆեմինիստական հարց է	45
Դիմադրության բաղադրատոմս. Ֆուլ մեդամես	47

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՍՔ

«Ահա և գարնան ավետաբեր ձնծաղիկը. մարտ է: Ուրեմն ողջուն ձեզ, աշխատավորուհիներ, ողջուն ձեզ կանայք, չէ որ մեր ամիսն է սա, մեր տոնի ամիսը: Կանանց միջազգային օրը՝ Մարտի 8-ը շնորհավոր: Գարնանաշունչ մեր տոնի առթիվ ձեզ շատ ու շատ ողջուններ: Թող միշտ ուրախ ու ցնծալի լինի մեր տոնը, խաղաղ ու անամպ՝ երկինքը աշխարհի կանանց համար, թող միշտ մարտյան նրբաթերթ ու բուրալի ձնծաղիկը գարնան հետ մեզ նոր ուրախություններ ու երջանկություն ավետի»:

Այսպես է սկսվում «Հայաստանի աշխատավորուհի» թերթի՝ 1964թ. մարտ ամսվա համարը՝ նվիրված թերթի հրատարակման քառասուն ամյակին: Աշխատավորուհու այս համարը սկսում ենք նմանատիպ մտորումներով, քանի որ անգամ 60 տարի անց «խաղաղ ու անամպ երկինքը» դեռևս իրականություն չէ աշխարհի շատ կանանց համար: Աշխարհն արյունահոսում է պատերազմներից, անորոշություններից և մարդու իրավունքների հետընթացներից: Այս պարտադրված անարդարություններն առաջին հերթին հարվածում են համակարգայնորեն անտեսված խմբերին՝ կանանց, երեխաներին, գենդերային տարբեր ինքնության անձանց, հաշմանդամություն ունեցող անձանց և մյուսներին: Ուստի մենք չենք կարող մեզ թույլ տալ այդ ճոխությունը՝ անտարբեր մնալու մեզ վրա ուղղակի և անուղղակի ազդեցություն ունեցող իրադարձությունների հանդեպ:

Հենց այդ մտորումները մտքում ունենալով՝ աշխատել ենք համարում հնարավորինս համապարփակ ներկայացնել այն իրողությունները, որոնցում ապրում ենք և որոնց հետևանքները կրում ենք: Համարը ներառում է պատմություններ, զրույցներ և քննադատություն ամենատարբեր կանանց կողմից ու նրանց

մասին՝ միգրանտ աշխատավորուհիների, ազատագրված կանանց սեռական ու վերարտադրողական առողջության խնդիրների, գյուղաբնակ կանանց հիշողությունների, առօրյայի ու դժվարությունների, պետական քաղաքականությունների և քաղաքային ենթակառուցվածքների հետ կապված որոշումների՝ կանանց վրա ազդեցության, բանակում կանանց ներգրավման փորձերի, մանդի օգտագործման ֆեմինիստական կողմերի, գենդերային ապատեղեկատվության և շատ այլ հարցերի մասին: Համարն ունի նաև մշակութային-գրական անդրադարձ, ինչպես նաև՝ դիմադրության համեղ բաղադրատոմս: Անդրադառնալով այս խնդիրներին՝ փորձ ենք արել դրանք ուշադրության կենտրոնում պահելու, դարեր շարունակ մեզ ուղեկցող ֆեմինիստական հարցերին նոր աչքերով ու նոր դիտանկյուններից նայելու և լուծումներ փնտրելու:

Աշխատավորուհու այս ժամանակակից համարը բՈԼՈՐԻՆՆ է: Անկախ նրանից, թե ով իր վրա կվերցնի այս նախաձեռնությունը, կարևորը ֆեմինիստական խոսույթը կենդանի պահելն է ժամանակակից իրականությունում, հատկապես մեր օրերի անորոշության անդունդում: Յուրաքանչյուր կին կարող է գտնել իրեն այս համարի էջերում, քանի որ ինչպես համարում ներկայացված հեղինակներից մեկն է ասում՝ եթե սա կարդում եք և մտածում եք՝ ձեր մասին չէ, պետք չէ փորձել դրանով արդարացնել համակարգային խնդիրները, բացառել դրանց գոյությունը և մերժել ձեր կողքին նույն հասարակության մեջ ապրող այլ կանանց փորձառությունները ու կյանքը:

Մաղթում ենք ձեզ բարի ընթերցում, «քաջառողջություն, ուրախ և խաղաղ կյանք»:

Արմինե Մարկոսյան և Սիրան Հովհաննիսյան

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՈՍՊԵՅԱԿՆԵՐԸ

Հատված Սյուզան Ֆերգյուսոնի «Կանայք և աշխատանքը. ֆեմինիզմ, աշխատանք և սոցիալական վերարտադրություն» գրքից

Ինչո՞ւ են ֆեմինիստներն ընդհանրապես մտորում աշխատանքի մասին: Ի՞նչն է գործը կամ աշխատանքը դարձնում գրավիչ ոսպնյակ, որով կարելի է աշխարհին նայել: Ես այս հարցին մի քանի լավ պատասխան ունեմ: Ամենից ակնհայտը, թերևս, այն է, որ այսօր կանանց մի հսկա մեծամասնություն աշխատում է ու աշխատում է շատ՝ հաճախ դժվարին ու նվաստացուցիչ պայմաններում: Նախ և առաջ՝ կանայք անում են աշխարհի չվճարվող խնամքի ու տնային աշխատանքի մեծ մասը (75 տոկոսը): Նրանք օրական տղամարդկանցից մինչև 3 ժամ ավել են ծախսում եփելու ու մաքրություն անելու վրա, 2-10 ժամ ավել՝ երեխաներին ու տարեցներին խնամելու վրա¹: Ինչ էլ լինի նման աշխատանքի դժվարությունը կամ պարզաստորումը, փաստն այն է, որ մեր երկրներն ու տնտեսությունները կառավարողները չեն փոխհատուցում կամ համարժեքորեն ճանաչում այն որպես ներդրում ընդհանուր սոցիալական բարեկեցության մեջ: Ինչ վերաբերում է վճարովի աշխատանքին, կանանց մասնակցության համաշխարհային դրույքաչափերն ավելի ցածր են տղամարդկանցից, բայց կապիտալիզմի 300 տարիներից հետո դեռևս շատ ավելի հավանական է, որ կանայք հայտնվեն ոչ ֆորմալ ու ցածր վարձատրվող սեկտորներում: Դեռևս ավելի հավանական է, որ նրանք իրենց ապրուստը վաստակեն ծանր, վտանգավոր և անապահով աշխատանքով²:

Այն, որ նման օրինակները գերիշխող են, ոչ միայն տրամաբանական, այլև հրատապ է դարձնում ինքներս մեզ հարցնելը, թե կանանց աշխատանքն ինչ կապ ունի գենդերի ու գենդերային ճնշման հետ: Ֆեմինիստները սկսել են լրջորեն քննարկել այս հարցը արդյունաբերական կապիտալիզմի մայրամուտին: Այն, որ հիմա վերադարձել ենք նույն հարցին, ոչ թե նշան է, որ նրանք ծախողվել են հարցին պատասխան գտնել,

այլ որ հասարակությունն է ծախողել լուծել աշխատանքի և մասնավորապես՝ կանանց աշխատանքի խնդիրը:

Կապիտալիզմը, աշխատանքը և կանայք

Անտեղի չէ, որ եվրոպա-արևմտյան ֆեմինիստները սկսեցին մտորել ու գրել աշխատանքի խնդրի մասին: Դա կապ ուներ կապիտալիզմի հետ:

16-րդ և 17-րդ դարերում Անգլիայում կապիտալիստական սոցիալական հարաբերությունների ծագումը, դրանց պարտադրումն ու ամրապնդումը Միացյալ Թագավորությունում, ամբողջ մայրցամաքում և գաղութներում հաջորդող 150 տարիների ընթացքում հիմնված էր մարդկանց աշխատանքային կյանքի կտրուկ և բռնի վերակազմակերպման վրա: Մարդկանց արած աշխատանքի բնույթը, դա անելու համար նախատեսված օրվա ժամանակահատվածը, ում հետ կամ ում համար աշխատելը և ինչու աշխատելը արմատապես փոխվեցին:

Աշխատանքը, որ մի ժամանակ կենսաապահովման միջոց էր, դարձավ կյանքի վրա իշխելու միջոց:

Ֆեոդալ գյուղացիներն ու ճորտերն իսկապես իրենց կյանքն աշխատանքի մեջ էին անցկացնում՝ հաճախ դաժան պայմաններում: Բայց աշխատանքը մի բան էր, որ նրանք անում էին գոյատևելու համար: Նրանք չէին գոյատևում աշխատելու համար, ինչպես պարտավոր են անել կապիտալիստական հասարակությունում ապրողները: Ի տարբերություն վարձատրվող աշխատողների՝ գյուղացիներն ու ճորտերն ուղիղ հասանելիություն ունեին ավելի լայն էկոհամակարգի, որից կախված էր իրենց ապրուստը: Նրանք արտադրում էին իրենց կերած ուտելիքը և կտրատում էին փայտ՝ ջերմության ու ապաստանի համար: Եվ նրանք զգալի վերահսկողություն ունեին առօրյա ու սեզոնային գործերի ռիթմի ու տեմպի, ինչպես նաև համայնքային հողերի ու ջրի օգտագործման նկատմամբ: Նրանց աշխատանքն ուղղված էր կոնկրետ, նախասահմանված կարիքների (կարիքներ, որոնք գերազանցում էին զուտ ապրելը՝ ներառելով հոգևոր կյանքը, ծեսը և խաղը) բավարարմանը:

Կանանց աշխատանքն ու ֆեմինիստական տեսությունը

18-րդ դարի ընթացքում ուշագրավ կերպով փոխվեցին կանանց աշխատանքի վայրը, ժամերն ու ռիթմը: Կանայք ոչ միայն զգալիորեն կորցրին իրենց չվճարվող վերարտադրողական աշխատանքի պայմանների հանդեպ վերահսկողությունը, այլ նաև նրանց վճարովի աշխատանքը փոխվեց: Կանայք դուրս մղվեցին որոշակի զբաղմունքներից ու մտան այլ զբաղմունքների մեջ՝ որպես էժան, վատնվող աշխատուժ: Այդ գործընթացում աշխատանքի պայմանական գենդերային բաժանումը նոր իմաստներ ստացավ: Կապիտալիստական հասարակարգում կանանց վերարտադրողական աշխատանքը մնաց կենսական, ուստի՝ կառավարվող ու վերահսկվող բան: Բայց այդ վերահսկման ձևն

ու մեխանիզմները փոխվեցին: Ամենակարևորն այն է, որ այդ աշխատանքը կապիտալիստների համար արմատապես անջատվեց ուղղակի արտադրությունից և դրանով իսկ արժեզրկվեց:

Ուստի զարմանալի չէ, որ Միացյալ Թագավորությունում ու Եվրոպայում կապիտալիստական հարաբերությունների ամրապնդմանը զուգահեռ ֆեմինիստները սկսեցին ուսումնասիրել կանանց աշխատանքը՝ հաշվի առնելով դրա նշանակությունը ազատության ու ճնշման հարցերում: Նրանց տեսակետները մարտահրավեր էին նետում աշխատանքի վերաբերյալ ժամանակի մտածողությանը՝ հաստատելով կանանց տնային պարտականությունների սոցիալական արժեքն ու կանանց ունակությունը՝ մասնակցելու այն զբաղմունքներին, որոնցից իրենք դուրս էին մնացել: Ժամանակի ընթացքում նրանք նաև սկսեցին պնդել, որ տնային աշխատանքը նույնպես աշխատանք է (ոչ թե աստվածների կողմից սահմանված պարտականություն): Այս վերջին կետն արժանի է ուշադրության:

Տան ու ընտանիքի համար հոգ տանելը որպես աշխատանք սահմանելով՝ ֆեմինիստները դեմ դուրս եկան աշխատանքի վերաբերյալ գերիշխող կապիտալիստական հասկացողությանը, որն աշխատանքը սահմանում էր որպես վճարի դիմաց արվող գործ, այսինքն՝ որպես ուղղակիորեն արժեք արտադրող, շուկայապահեն գործունեություն:

Սրանով նրանք քննարկում սկսեցին աշխատանքի ավելի ամբողջական, ավելի մարմնավոր կողմերի մասին՝ քննարկում, որը մինչև օրս շարունակվում է, որը սկսվում է ոչ թե արժեքի վերաբերյալ վերացական գաղափարներից, այլ աշխատանքի մարմնավորված և գենդերային իրականությունների կոնկրետ դիտարկումներից:

Թարգմանությունը՝ Արմինե Մարկոսյանի

¹ Հղում Unpaid Care and Domestic Work: Issues and Suggestions for Viet Nam (Hanoi: United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women, 2016), www.un.org.vn/en/publications/doc_details/534-unpaid-care-and-domestic-work-issues-and-suggestions-for-viet-nam.html, 8; World Development Report 2012: Gender Equality and Development (Washington: The International Bank for Reconstruction and Development/The

World Bank, 2011), <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/4391>, 80.

² Women at Work: Trends 2016 (International Labor Organization, 2016), 11, 30–5, www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_457317.pdf.

ՆՐՈՒ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ԱՆՏԵՍՈՒՆԵԼ Է,
ԲԱՅՑ ԱՆԿԵՐԶ

ԳՈՎԱԶԴԴԵՐԸ ՎԱՋԱՆՈՒՄ ԷՆ ԵՐԱՅՈՒՐԵՆԸ,
ԲԱՅՑ ՄԱՆ Է ՆՐՈՒ ԻՐԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

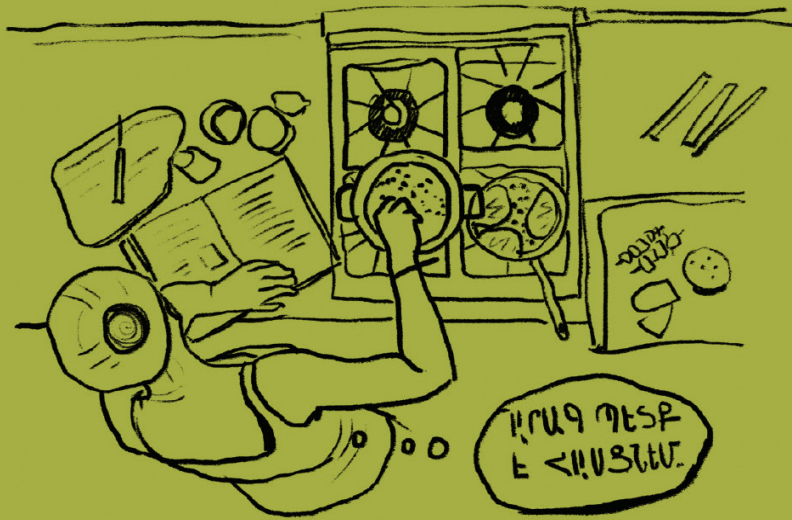
ՆՐՈՒ ԷՄՈՅԻՆԱԼ ԽՆԻՄԱԿԱՆ Է
ՈՒՆԵՆԱԼՈՎ ՆՈՒՅՆ ԽԱՍԹԻ ԿԱՐԻՔԸ

ԱՆՏԵՍՈՒՆ ԵՐԱՅՈՒՐԵՆԸ, ՈՐԻՃ, ՈՐԻՃ ԴՈՒՆՈՒՄ Է ԱՄԵՆ ԻՆՉ ՍԽԱՄԱ

ԿԻՐԱՆՎՈՒՄ Է ՆՐՈՒ ԱՐԶՈՂԱԿՆՈՒԹՅՈՒՆԸ,
ԲԱՅՑ ՈՉ ԳՆԱՀԱՏՎՈՒՄ

ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՀԱՄԱՐՎՈՒՄ Է ԲԱՅԱՆ ԲԱՆ,
ԲԱՅՑ ՈՉ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

ՄՅՈՒՄԵՐԻՆ ԽԱՍԵԼԸ ԶԻ ԴՈՒՆՈՒՄ
ԴԱՐԳԵՎ, ԲԱՅՑ ԱՆՆ ԷՐԱՆ Է
ԻՆՉ ՀԱՄԱՐՎՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՄԱՐ

ԴԻՎԱՆ Է ՏԽԱՆԵԼ,
ԲԱՅՑ ԱՐԱՆՆ
ՆՐՈՒ ԱՄԵՆ ԻՆՉ
ԿԱՆԴԱՆ

ԶԻՐ Է ԲԵՐԸ
ԲԱՊԱՆԴԵԼՈՒ

ՆՐԱՆԻՅ ՄԻՇՏ ԱՎԿԱՆԴՈՒՄ Է
ՀԱՐՈՇԱԿԵԼ, ԱՐԱՆՆ ԸՆԽԻՑՈՒՆ

ԻՆՔՐԱ ԶԲԱՆԵՅՈՒՄԸ
ԴԱՆՈՒՄ Է
ՀԲԻՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԴՈՒՐԵՐԸ ԿԱՐՈՆ ԷՆ ԱՆԿԱՆ ՄՈՒԼ,
ԲԱՅՑ ԴՈՒՐԸ ԱՆՓՈԽԱՆԵԼԻ ԷՆ
Հոգեբանական Տրամաբանական

Հայաստանի արտագնա աշխատանքի շուկան՝ հատկապես Ռուսաստանում, բազմաթիվ մարտահրավերներ ու խոչընդոտներ է պարունակում, որոնց մասին քիչ է խոսվում: Հայ կանայք, որպես աշխատանքային միգրանտեր, հաճախ հայտնվում են գենդերային, ազգային ու սոցիալական խտրականությունների շղթայում՝ աշխատելով խեղճած աշխատանքային պայմաններում:

«Ռուսաստանը միայն աշխատանքի հետ է ասոցացվում, ուրիշ նպատակով չես գա այստեղ»։ վստահեցնում է բանասացս, որ մի շարք աշխատանքներ է կատարել տարբեր գործատուների մոտ: Միակ ընդհանրականը այս պատմության մեջ այն է, որ բոլոր գործատուները հայ են. «Եթե աշխատողը հայ է, ուրեմն բիզնեսը պարկանում է հայի», և դա բնական է, քանի որ ՌԴ-ում առկա խտրականությունների ու անհավասարությունների ֆոնին՝ հայ համայնքին դիմելը հայ կանանց համար հաճախ դառնում է փրկողակ, իսկ ռուս գործատուներին դիմելը բացառվում է՝ ռուսերենին գերազանց չտիրապետելու, սլավոնական ծագման չլինելու ու սրանից բխող այլ պատճառներով: Զիչ թե շատ ծանոթ միջավայրում, հայրենակիցների ու նույն մշակույթի մարդկանց մոտ աշխատելը փաստացի փոխհատուցվում է աշխատանքային չարաշահումներով՝ ավելի շատ աշխատանքային ժամերով, տոն/ոչ աշխատանքային օրերին աշխատելու պարտավորությամբ և ռուսաստանյան աշխատաշուկայում ամենացածր վարձատրությամբ: Օրինակ, բանասացս աշխատել է ընդհուպ 17 ժամ աշխատանքային գրաֆիկով, 6 ամիս շարունակ՝ ստանալով միևնույն վարձատրություն:

Չնայած որ հայ միգրանտ տղամարդիկ էլ խտրականությունների են ենթարկվում, կանանց դեպքն այլ է, քանի որ խեղճված աշխատանքային պայմաններում աշխատելուց հետո պարտավոր են տանը չվճարվող աշխատանք կատարել: «Իրիկունը ինչքան էլ ուշ մյուսի, հոգնած լինելի, պետք ա՝ միևնույնն ա գործ անելի:

Բողոքն իրեն
նստն ենք՝
գործի, տոն,
կրեխեներ,
ձեռք կփեշ
ո՛ւ նորից
գործի...

Երեխաներին չէի հասցնում տեսնելի, բայց հասցնում էի սուպ եփել, շորերը լվալ, արդուկել: Մի անգամ գազի մուր ճաշը խառնելուց աչքս կպել ա: Էդտեղ հասկացա, որ վարի եմ գնում: Մեր և տղամարդկանց միջև տարբերությունը նրանում ա, որ տուն գալուց հետո իրենք ազատ են, իսկ մեր դեպքում սկսում ա երկրորդ սմենը [հերթափոխը]:»:

Բանասացս հավաստիացնում է, որ ՌԴ-ում բոլոր աշխատավորուհի միգրանտներն իրար նման են. «Միայն ես չեմ էդ վիճակում, այլ շատ հայ կանայք: Եթե մի բառով փորձեմ բնորոշել էդ կանաց, կասեմ՝ ռոբոտ: Բոլորս իրար նման ենք՝ գործի, տուն, երեխաներ, ճաշ եփել ու նորից գործի...»:

Հետաքրքիր է, որ այս դժվար պայմաններում՝ վերը թվարկված բազմաթիվ խնդիրների ֆոնին, հայ կանանց մոտ ձևավորվում է միմյանց ապրումակցելու, սփոփելու ու փոխօգնության ինստիտուտը: Օրինակ. «Որտեղ աշխատել եմ, միշտ կանանցով հոգու ընկերներ ոնց որ դառած լինենք: 40 օր առանց հանգստանալու մի կնոջ փոխարեն աշխատել եմ, որովհետև հարազատն էր մահացել, պիտի գար Հայաստան: Եթե ինչ-որ մեկս գործ ունի, մենք պարտադիր փոխարինում ենք... Նաև կանանցով ինչ-որ ռիսկոլաներ ենք ստեղծում. նշում ենք մարտի 8 կամ մի փոքր տոն կազմակերպում, կոֆե ենք դնում, բոլորս հերթով իրար բաժակ նայում: Ու դա պարտադիր ա. ոչ մեկ առավոտյան

«պիտիմիևնուրկան» չի կարող չեղարկել: Ու էդ կերպ փորձում ենք թեթևացնել մեր դժվարությունները»:

Ռուսաստանում աշխատող հայ միգրանտ կանանց միջավայրում տոնական և ոչ աշխատանքային օրերին աշխատելու շարունակականությունը դարձել է սովորույթ՝ արտահայտվող մի ֆորմուլայի մեջ, որը ցույց է տալիս աշխատանքային և սոցիալական անհավասարությունը, որը բանասացս հաճախ է կրկնում. «Мы же не белые люди, чтобы отдыхать»: (խմբգ.՝ «Մենք հո սպիտակ մարդիկ չենք, որ հանգստանանք»):

Աշխատանքային չարաշահումների մասին խոսելիս միգրանտ աշխատավորուհիներին հավանաբար կհիշենք ամենավերջում՝ հասկանալի պատճառով. նրանք մեզնից հեռու են, նրանց ձայներն էլ մեզ լսելի չեն: Միգուցե ես էլ այս թեմային չանդրադառնայի, եթե մորաքույրս այդ միգրանտ աշխատավորուհին չլիներ:

Այս հոդվածով նպատակ ունեմ լսելի դարձնելու մորաքրոջս ու մյուս հայ աշխատավորուհիների ձայները, որոնք հաճախ մնում են անտեսված, անօգնական ու բարոյալքված՝ աշխատելով Հայաստանից դուրս՝ գենդերային, ազգային ու սոցիալական խտրականություններով լի միջավայրում:

ՇԵՂԻՆԱԿ՝ ԴԻՆԱՆԻ ՇՈՎՀԱՆՆԻՍՆԱՆ

Կանանց սեռական և վերարտադրողական առողջության խնդիրները՝ ճաղերի հետևում

Երկար տարիներ է, ինչ այցելում եմ քրեակատարողական հիմնարկներ: Աշխատանքիս բնույթն է այդպիսին՝ մշտադիտարկում, խախտումների բացահայտում... Առանձնակի հետաքրքրությամբ այցելում եմ հատկապես «Աբովյան» ԶԿՀ¹ վայր, որտեղ պատիժ են կրում կանայք: Ինձ հետաքրքրում է, թե ինչ խնդիրներ ունեն այդ կանայք, հիմնարկի պայմաններն ինչպես են ազդում նրանց առողջության վրա, առողջապահական կամ խնամքի ինչ ծառայություններ են հասանելի բանտային պայմաններում:

Տիկին Արմինեին² հերթական այցերից մեկի ժամանակ եմ հանդիպել՝ կացարանի մասնաշենքում: Այնտեղ պահվում են ոչ շատ ծանր կամ միջին ծանրության հանցանք կատարելու համար ազատազրկման դատապարտված կանայք: Հարցիս, թե բանտում կնոջ համար հեշտ է, տիկին Արմինեն պատասխանեց առանց երկար մտածելու և արցունքն աչքերին. «Բանտը կնոջ համար չէ: Դժվար է բանտի պայմաններին հարմարվելը, ընտանիքից հեռու լինելը: Գետինը բետոնից է, ամեն տեղ խոնավ է: Բոլորս՝ նևրոզ ունենք, բողբոջում ենք սրտի, ոտքերի, մեջքի ցավից...»:

Չի դժգոհում իրենց սպասարկող բուժանձնակազմից: Հատկապես ատամնաբույժը և գինեկոլոգը շատ հոգատար են: Խնդիրներից առանձնացրեց դեղերի սակավությունը և բուժքույրերի ծանրաբեռնվածությունը: Հարցիս, թե հիմնարկում գործիքային կամ լաբորատոր հետազոտություններ անցկացվո՞ւմ են, պատասխանեց, որ նման սարքավորումներ և մասնագետներ չկան: Երբ նոր էր եկել հիմնարկ, ՄԻԱՎ-ի, սիֆիլիսի, Հեպատիտ C-ի թեստ է հանձնել: Հիշեց նաև, որ որոշ ժամանակ առաջ ֆլուորոգրաֆիկ սարք են բերել և ցանկացողներին հետազոտել: Սակայն հիմնարկում կրծքագեղձի և գինեկոլոգիական քաղցկեղի սկրինինգային հետազոտություններ

չեն կատարում: Հիմնարկի գինեկոլոգը զննում է: Եթե որևէ խնդիր է բացահայտում, ուղեգրում է քաղաքացիական բուժհաստատություն: Այնտեղ են անցկացվում նաև սոնոգրաֆիայի, մամոգրաֆիայի, ՊԱՊ քսուքի կամ հեշտոցի արտադրության հետազոտությունները: Թեև խոսակցության վերջում ժպտալով ավելացրեց՝ կանայք ինչպես առօրյա կյանքում, այնպես էլ հիմնարկում ծայրահեղ դեպքում են դիմում բժշկի:

Միջանցքում տեսա նաև մի երիտասարդ կնոջ՝ երեխային գրկած: Գիտեմ՝ օրենքը թույլ է տալիս, որ ազատազրկված ծնողը երեխային մինչև 3 տարեկանը պահի իր մոտ, բայց ինչ պայմաններում... Բետոնից գետին՝ պատված տեղ-տեղ ծածկված լինոլիումով, պատեր՝ խոնավությունից ճաքճված և ծեփը թափված, և առաջին անհրաժեշտության իրեր. հին մահճակալ, որի վրա ինքն է քնում, մանկասայլակ, որի մեջ երեխային է քնեցնում, անկողնային պարագաներ, որոնք ընտանիքն է ուղարկել, կողապահարան, պահարան, սեղան աթոռ... Սա է այն փոքր կացարան-սենյակը, որտեղ երիտասարդ կինը՝ Աննան, մինչև ազատվելը պիտի ապրի երեխայի հետ:

Ասաց՝ կնոջ համար դժվար է այս պայմաններում, հատկապես եթե երեխային կեսարյան հատումով է ունեցել: Բացատրեց: Իր հագուստը վաքքի մեքենայով են վճանում, իսկ երեխայի շորերն ու անկողնային պարագաներն ինքն է վճանում ձեռքով: Երեխաների համար առանձին վաքքի մեքենա չկա: Իսկ ինքը չի ուզում նորածին երեխայի շորերը մյուս կանանց հագուստի հետ վճանալ: Հիգիենայի հետ կապված մտավախություններ ունի: Եվ հենց այստեղ են խնդիրներ առաջացել. «Կարերը վրաս՝ շորերը վճանում էի, դրսում փռում, որ չորանան: Հետևանքը եղավ այն, որ տարատեսակ բորբոքումներ ու խնդիրներ

ունեցա: Իսկ երբ հղի էի, դժվարանում էի անգամ սանհանգույցից օգտվել, որն ասիական տիպի է»:

Կացարան-սենյակում ո՞չ լոգարան կա, ո՞չ սանհանգույց: Ասաց՝ մինչ սրբիչի մեջ փաթաթած, ցուրտ միջանցքով կացարանից ընդհանուր լոգարան է տանում-բերում, երեխան մրսում է: Իսկ ինքը չի կարող երեխային քնած կամ մենակ թողնել և գնալ լոգարան՝ լողանալու կամ վաքք անելու: Հիմնարկի հոգեբանից և սոցիալական աշխատողից չի դժգոհում: Երբ խնդիրներ է ունենում, խոսում է, օգնում են իրեն: Սակայն խորհրդատվություն չի ստացել, օրինակ, հղիության փուլերի, այդ շրջանում առաջացող վախի, անորոշության և տագնապի զգացողությունների հաղթահարման, ծնողավարման, երեխայի խնամքի կազմակերպման հարցերի վերաբերյալ:

Գրելու պահին հիշեցի նաև Սոնային, ում տարիներ առաջ էի տեսել նույն մասնաշենքում: Շենքի մաքրության համար էր պատասխանատու: Ամռանը դրսի աշխատանքն էր կատարում, ձմռանը՝ ներսի: Կինը պայմաններին հարմարվել էր, բայց իր նկատմամբ վերաբերմունքին՝ ոչ: Ասաց՝ մյուս կանայք իր հետ չեն շփվում: Իր սպասքն առանձնացված է: Անգամ վաքքի մեքենայից չի օգտվում: Շորերը ձեռքով է վճանում: Պատճառը նույնպես ասաց՝ ՄԻԱՎ ունի: Մյուսները վախենում են, որ եթե իր հետ շփվեն, կվարակվեն: Դրա պատճառը նույնպես ասաց՝ տեղեկացված չեն նման հիվանդությունների փոխանցման մասին: Հիշեց՝ իր նկատմամբ վերաբերմունքը փոխվել է միայն այն ժամանակ, երբ հասարակական կազմակերպություններից մեկն իրազեկման դասընթաց է անցկացրել հիմնարկում:

Վերջերս կատարած այցի ժամանակ տեղեկացա, որ Աննան և Սոնան պայմանական վաղաժամկետ ազատվել են, իսկ կացարանի մասնաշենքն այլևս չի գործարկվում: Այնտեղ պահվող կանանց նոր վերանորոգված մասնաշենք են տեղափոխել: Կոժվարանամ ասել, թե ինչպիսին են պայմանները նոր մասնաշենքում, քանի որ կանանց հետ դեռևս չեմ զրուցել: Այդ անգամ որոշեցի այցելել մեկուսարանի մասնաշենք, որտեղ կալանավորված և խցային պայմաններում³ պատիժ կրող կանայք են պահվում: Մեկուսարանի պայմաններն էլ մեր պատժի նման դաժան են ու խիստ՝ ասում են նրանք: Օրինակ, պատմեցին, որ

տաք ջուրը ընդհանուր լոգարանում են միացնում, այն էլ՝ միայն լոգանքի օրերին: Խցերում տաք ջուր չկա: Ամենօրյա լվացումների համար ստիպված են լինում խցերում թեյնիկով ջուր տաքացնել: Հարցիս, թե իրենց տրամադրվո՞ւմ են, օրինակ, սանիտարական սրբիչներ, տամպոններ, արյան հետքերը հեռացնող միջոցներ, պատասխանեցին՝ ոչ: Միակ բացառությունը ամսական 10 հատ կանացի միջադիրն է:

Ասացին՝ խցերն անմխիթար վիճակում են: Սակայն եթե այդ պայմաններին մի կերպ հարմարվել են, տաք ջրի, անձնական հիգիենայի ու խնամքի պարագաների, զրոսանքի սուղ հնարավորությունը, մաքուր օդի և շարժունակության պակասը չեն կարողանում հաղթահարել: Միգուցե հենց սթրեսային վիճակն է պատճառը, որ շատերը քնի խանգարման խնդիր ունեն և ստիպված են լինում քնաբեր կամ հոգեմետ դեղեր ընդունել՝ հիմնարկի բժշկի ցուցումով:

Կանանց այդ վիճակում տեսնելուց հետո միշտ այն ընկալումն եմ ունենում, որ պատժի վայրում հայտնված կինն անտեսվում է պետության կողմից: Եվ չեմ սխալվում: «Հանցագործություն է կատարել, հերիք չէ, իրավունքներ էլ պիտի ունենա». սա է այն մտայնությունը, որին առերեսվում եմ ամեն անգամ, երբ խոսում եմ այդ կանանց խնդիրների և դժվարությունների մասին: Եվ ամեն անգամ առկախվում է մի հարց, որն այդպես էլ չեմ կարողանում բարձրաձայն հնչեցնել՝ իսկ մի՞թե հանցագործություն կատարած կինը դադարում է կին լինել...

Հեղինակ՝ Նարե Հովհաննիսյան

¹ ԶԿՀ հապավումով մատնանշում ենք քրեակատարողական հիմնարկը

² Ազատազրկված կանանց անունները փոխված են՝ պահպանելու համար անձնական տվյալների գաղտնիությունը

³ Խցային պայմաններում պատիժ են կրում ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանք կատարած անձինք

Տվողներն ու ստացողները, կամ ինչո՞ւ են ֆիլանթրոպիկ հարաբերություններն ավելի բարդ, քան պատկերացնում էինք

Դո՞ւք էլ էիք կարծում, որ ֆիլանթրոպիան «սերն է համայն մարդկության նկատմամբ»։ Չէի՞ք կարծում, չէ՞, որ ամեն ինչ այսքան հեշտ է լինելու։ Դե, բնականաբար։ Ես էլ ֆիլանթրոպիային այլ կերպ էի նայում՝ մինչև չընկա գիտակարգի ակադեմիական լողավազան՝ լի ամենատարբեր ձկնատեսակներով։

Ինչևէ, եկեք մի փոքր էլ խորանանք այս ուղղության մեջ ու մի քանի խորը շերտեր դիտարկենք։ Այո՛, այո՛, շերտեր։ Կան ուղղություններ, որոնց շրջանակներում ֆիլանթրոպիան և դրա պատմությունը շերտավոր են. անընդհատ կարող ես մի շերտ հանել ու մի նոր բան բացահայտել ֆիլանթրոպիայի պատմության ու տարբեր ժամանակներում ու մշակույթներում դրա դրսևորումների մասին։ Շերտերից մեկը գիտե՞ք՝ որն է, դե... ինչպես ասեմ... դե, այն, որ մենք դոնորներին չենք սիրում։ Այս մասում ճիշտ կլինի, որ ծիծաղեք, որովհետև եթե լարվեցիք, ուրեմն դուք էլ չեք «սիրում»։ Անգամ Արիստոտելն էր ասում, որ ֆիլանթրոպիայում ստացողները միշտ ավելի քիչ են համակրում տվողներին, քանի հակառակը։ Իհարկե, նաև կա դրա հակառակ կողմը, որ միշտ ավելի փառապանծվում է հենց տվողը։ Ֆիլանթրոպիան տալու և ստանալու գործընթացի երկի թե միակ դրսևորումն է, որի սահմաններում ավելի գնահատվում ու համակրանքի է արժանանում տվող կողմը։ Այս հարաբերություններում պրոդուկտը կարող է լինել ամենատարբեր, պարտադիր չէ միայն գումարի տեսքով։

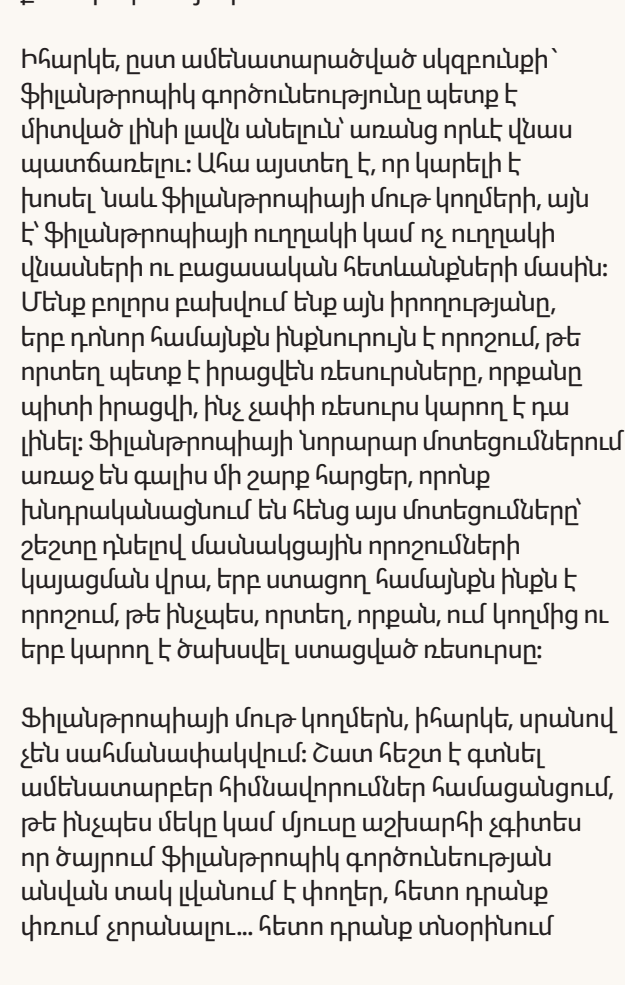
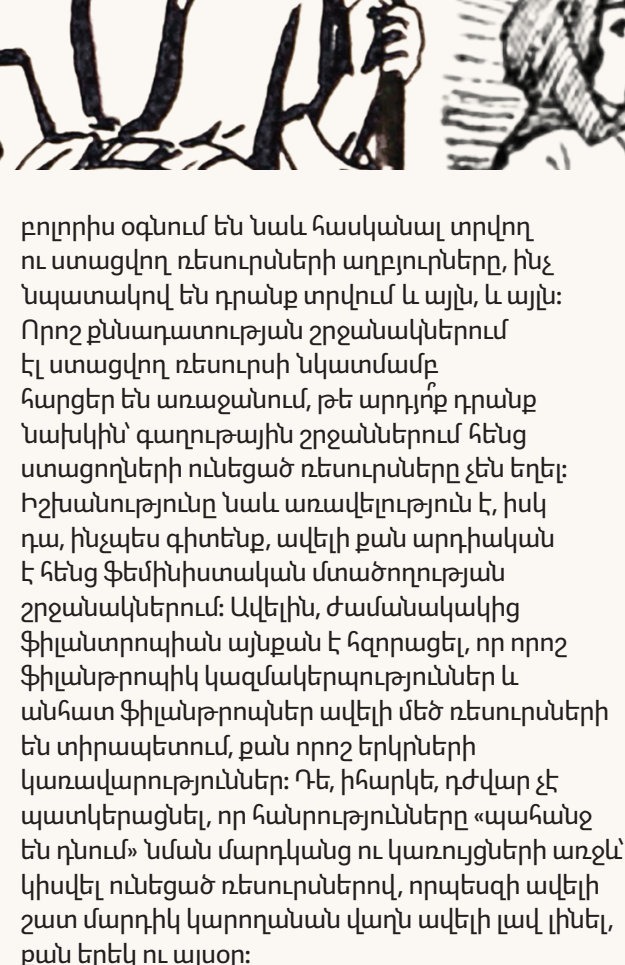
Լավ, քանի դեռ զրույցն ուրիշ կողմ չեք տարել, մի շերտ էլ հանենք։ Խոսքն այն մասին է, որ ֆիլանթրոպիան հարաբերությունների մի բարդ կծիկ է, և ինչպես այլ մարդկային հարաբերությունների դրսևորումները, այստեղ նույնպես «հարցեր կան», ու այս հարաբերությունները ջեն գի (Gen Z) vs. միլենիալ (Millenial) հարաբերություններից երբեմն ավելի թունդ են։

Դե ինչ, պատմականորեն ֆիլանթրոպիան եղել է բարդ հասկացություն և պրակտիկա, որը ենթադրում է բարդ հարաբերություններ տվողների և ստացողների միջև։ Դերակատարներ

միջև ֆիլանթրոպիկ հարաբերությունները բազմաշերտ են, դրանք կարող են փոխակերպվել ժամանակի և տարածության մեջ, տարբեր մշակութային համատեքստերում կարող են ունենալ իրենց առանձնահատկությունները, ինչպես նաև կարող են փոխվել մի տվողից մյուսը, մի ստացողից մյուսը՝ այդպիսով վերափոխելով բուն ֆիլանթրոպիան։ Մարդկային արարածները, ինչպես նաև նրանց միջև փոխհարաբերությունները միշտ էլ առանձնապես բարդ են եղել՝ հաշվի առնելով, որ ֆիլանթրոպիան մարդկային սոցիալական կյանքի ևս մեկ շերտ է։ Համենայն դեպս, ֆիլանթրոպիան լռելյայնորեն իշխանական հարաբերություն է, որը փոխակերպվում է (կամ դրա փոխակերպման փորձ է արվում) տարբեր մշակույթների և ֆիլանթրոպիկ կազմակերպությունների ներսում տարբեր գործելակերպերի միջոցով։

Ամեն դեպքում, ֆիլանթրոպիան էապես վիճարկվող հասկացություն և պրակտիկա է ամբողջ աշխարհում։ Ֆիլանթրոպիկ հարաբերությունները բարդ են, քանի որ մարդիկ և նրանց բնույթը բարդ են։ Դրանք առավել ևս բարդ են, երբ աշխարհում ֆիլանթրոպիան կախվածության մեջ է ընկնում գերհարուստ բիզնես մագնատներից, որոնք իրենց «տղաների ակումբների» շահերն են առաջ տանում։ Սակայն սրա մասին՝ հաջորդ դասին։

Երբ խոսում ենք իշխանության ու իշխանական հարաբերությունների մասին, պարտադիր չէ պատկերացնել վերևից ներքև կամ ներքևից վերև հարաբերություն։ Իշխանությունը միատարր չէ, այն բազմիմաստ է, բազմերանգ ու արդեն, դե ինչպես ասեմ, ամոթ է, եթե չգիտենք, բայց 20-րդ դարի վերջերից իշխանության կրող ենք բոլորս՝ վերևից, ներքևից, կողքից, ներսից, դրսից և այլ կողմերից։ Ուժի և իշխանության քննարկումը անկյունաքարային է ֆիլանթրոպիկ հարաբերությունների համար, քանի որ առանց քննադատական ծիրի մենք ուղղակի կկորչենք ինքներս մեր մասին մոլորություններում։ Այս առումով քննադատական ուսմյակները

ինչպես իր սեփականը։ Այս առումով նաև հեշտ է հասկանալ այն մարդկանց խմբերին, ովքեր անմիջապես հավատում են, երբ ինչ-որ տեղ անգամ կեղծ նորություն են տեսնում, որ այս կամ այն հասարակական կամ բարեգործական կազմակերպությունը «փող է ուտում»։ Այս դեբատը միայն մերը չէ, ու ցավալի խնդիրը կիսում ենք ամենատարբեր հանրությունների հետ՝ ստիպված լինելով արդարանալ, երբ փնտվում են այս կամ այն ֆիլանթրոպիկ գործունեությունը։

Չնայած մտավախություններին, ամենատարբեր մարտահրավերներին, որոնց բախվում է ֆիլանթրոպիան, այն շարունակում է մնալ մեր կյանքի ու կենսագործունեության ամենակարևոր ոլորտներից մեկը։ Երբ կառավարություններն ընդհանրապես մերժում են մարդու իրավունքների, առողջապահական, կլիմայական փոփոխությունների օրակարգերը և կրճատում կամ դադարեցնում դրանց ֆինանսավորումը, ֆիլանթրոպիան դառնում է այն միակ հանգրվանը, որտեղ կարելի է գտնել ռեսուրսներ ամենատարբեր կացության մեջ գտնվող մարդկանց կյանքն ավելի լավացնելու նպատակով։ Յուրաքանչյուր ոք իր կյանքում այս կամ այն կերպ ֆիլանթրոպայի մաս է կազմում։ Մի օր մենք նվիրատվություն ենք անում ճգնաժամին, մի օր մասնակցում ենք բարեգործական ցուցահանդես վաճառքի, մյուս օրը որպես կազմակերպություն ուղղորդում ենք սոցիալական պատասխանատվության փաթեթներ ինչ-որ սոցիալական հիմնախնդրի լուծմանը։ Եվ այս ընթացքում կարևոր է հիշել, որ «տվողն» ու «ստացողը» հստակ դերեր չեն, և ամեն պահի դրանք կարող ենք փոփոխվել, ինչպես մեր մյուս դերերը, քանի որ կյանքն իսկապես ջրիկ է... ներողություն՝ հոսում։

Հեղինակ՝ Սիրան Հովհաննիսյան

«Այլևս կորցնելու բան չունեինք». արցախցի Զրիստին Բալայանի աշխատանքի ուղին

46-ամյա Զրիստին Բալայանը Արցախի և Հայաստանի պատմության մեջ նախագահի առաջին կին թեկնածուն է: 2020 թվականի Արցախի նախագահական ընտրություններում ինքնառաջադրվել էր, քանի որ իր խոսքով՝ «դանակը ոսկորին էր հասել»:

«Կյանքիս ամենահզոր տարիները ապրել և արարել եմ Արցախում՝ Ստեփանակերտում», - պատմում է Զրիստինը, ում ասեղնագործելու շնորհը թույլ է տալիս դարձնել ավարտելուց հետո անմիջապես աշխատանքի անցնել Ստեփանակերտում գործող մանկապատանեկան ստեղծագործական կենտրոնում, որի ղեկավարումն ավելի ուշ իրեն պիտի վստահվեր:

Իսկ ինչպես ստացվեց, որ ասեղնագործության ուսուցչուհին 20 տարի մշակութային կենտրոնում աշխատելուց հետո մի օր որոշեց զբաղվել քաղաքականությամբ, ինչ խնդիրների հանդիպեց՝ լինելով «տղամարդկանց աշխարհում»՝ նախագահի առաջին կին թեկնածուն, և ինչպես 44-օրյա պատերազմից կարճ ժամանակ անց հիմնեց սեփական բիզնեսն Արցախում:

Ասեղնագործությունից՝ քաղաքականություն

Սովորաբար մանկապարտեզներում, դպրոցներում, մշակույթի կենտրոններում ինչպես է՝ հիմնականում կանայք են ղեկավար պաշտոններում, այ դրանից այն կողմ կանանց չեն թողնում առաջ գնալ: Բայց ես այդ կարծրատիպն էլ կոտրեցի՝ մտա քաղաքական դաշտ:

2016 թվականից հետո իմ գլխում և սրտում շատ բան փոխվեց, փոխվեց նաև իմ շրջապատը: Միակ քայլը, որ կարող էի անել, որ ծայնս լսելի դառնար, նախագահի ընտրություններում առաջադրվել էր, ինչը շատ համարձակ քայլ էր: Մեր հասարակությունը սովոր չէ նման բաների: Ոչ ոք չէր պատկերացնում, որ դու կարող ես որպես մայր, կին, որը տեսնում է, թե ինչ է կատարվում բանակում, կառավարությունում, որոշեա խոսել, ու քեզ լսեն: Կանայք պետք է համարձակ լինեն, սակայն անընդհատ մտածում են, թե ինչ կասեն մարդիկ: Մեր ընտանիքում նման բան չկար: Երբ դիմեցինք այդ քայլին, շատ խնդիրներ ունեցավ մեր ընտանիքը՝ կիբեռբուլինգից մինչև դպրոցում երեխաներին նեղացնել, բայց մենք պատրաստ էինք դրան: Իմ կոլեգաների մի մասը ուղիղ հրահանգ ստացավ՝ հանկարծ ինձ ձայն չտան: Ինձ մոտ լրագրողներ էին գալիս Կանադայից, Ժնևից, Երևանից, բայց ոչ՝ Արցախից, քանի որ «վերևից դաբռն տված չէր»: Մարդկանց իմ դեմ էին տրամադրում: Անգամ այն, որ պատահականության սկզբունքով քվեաթերթիկում առաջին համարն էի, դա էին օգտագործում իմ դեմ, հայտարարում էին, թե իրենք են այդպես սարքել, որ «իրենց մարդն են», ու որ իմ ձայներն իրենց են տալու:

2020թ. Արցախի նախագահական ընտրություններում Զրիստին Բալայանը բավարար թվով քվե չստացավ, բայց դա չխանգարեց նրան մնալ ու շարունակել պայքարն Արցախում: Առջևում դեռ 44-օրյա պայքերազմն էր, բլոկադան ու տեղահանությունը... Այս ամբողջ ընթացքում Զրիստինը շարունակում է ակտիվ գործունեություն ծավալել: Իր ստեղծած «Միլագրի» հիմնադրամի միջոցով ծրագրեր է իրականացնում հայրուկ կարիքներ ունեցող երեխաների համար, քարոզում ներառական կրթություն: Բայց մի օր հասկանում է, որ «Միլագրի»-ի գործունեությունն անխափան շարունակելու համար իրեն հարթակ է պետք՝ մի վայր, որը ոչ միայն ֆինանսական աջակցություն կլինի իր հավակնոր ծրագրերի համար, այլև կնպաստի, որ երիտասարդները մնան Արցախում: Այդպես ծնվեց Tumanyan's Art-ը՝ Ստեփանակերտի սրտում գոյություն ունեցող սրճարանը, որը բլոկադայի օրերին դարձավ արցախցիների հանդիպման սիրելի վայրերից մեկը:

Բլոկադան՝ արցախցի կանանց զորեղացման շարժիչ ուժ

Tumanyan's Art-ի պատմության ամենավառ էջերը բլոկադայի ժամանակ էին: Մարդիկ առօրյայից հոգնած՝ ինչ-որ տեղ էին փնտրում, որ թեկուզ խոտաբույսերից պատրաստված մեկ բաժակ թեյ խմեին, ծառից մեկ հատ տանձ կամ թուզ քաղեին ու աշխարհից կտրված, գոլորիկ մեր անկյունում

ժամանակ անցկացնեին՝ մոռանալով բլոկադան: Երբ հոսանք էր լինում, հավաքվում էինք բակում, ֆիլմեր ցուցադրում: Ձեռքի տակ եղած ամեն հնարավոր ու անհնար միջոցներով ուտելիք պատրաստում և բաժանում մարդկանց: Այդպես՝ մինչև 2023-ի սեպտեմբերի 29-ը: Այդ օրը վերջին անգամ հաց տվեցինք և դուրս եկանք Արցախից:

Արդեն Հայաստանում մեզ շատ էին գրում, կարելի է ասել՝ «պահանջում էին», որ Tumanyan's Art-ը վերաբացենք: Որոշեցի va banque (վա բանկ) գնալ, քանի որ այլևս կորցնելու բան չունեինք:

Այսօր արդեն մեկ տարի է, ինչ Երևանում, Մոսկովյան 6/7 հասցեում գործում է Tumanyan's Art-ը, որը սովորական սրճարան չէ: այն սոցիալական ուղղվածություն ունի, քանի որ այսպիսի ներկայացված են Արցախից տեղահանված կանանց ձեռքի աշխատանքները՝ մուրաբաներից ու չրերից մինչև կտորե պայուսակներ ու կրավներ: Բացի այդ՝ դրամաշնորհային ծրագրերի օգնությամբ Զրիստինն օգնում է կանանց զարգացնել իրենց կարողություններն ու հմտությունները:

Բլոկադայի ժամանակ հացը մի ուրիշ նշանակություն ստացավ: Հասկացա, թե որքան կարևոր է ունենալ հաց թխելու հմտություններ: Այդպես ինձ մոտ միտք առաջացավ՝ հնարավորություն տալ արցախցի (և ոչ միայն) կանանց սովորել թխել հաց, գաթա, փախլավա և դրանով գումար վաստակել:

Մենք նաև մարքեթինգային և մենեջմենթի հմտություններ սովորեցրինք, որպեսզի կանայք կարողանան իրենց ապրանքը իրացնել: Եվ հիմա Tumanyan's Art-ն այն հարթակն է, որտեղ արցախցի կանայք կարող են ներկայացնել իրենց ձեռքի

աշխատանքները: Ես էլ իմ հերթին սրճարանի հյուրերին սիրով ներկայացնում եմ այս բոլոր ապրանքները, ուղղորդում, թե ինչպես ձեռք բերեն:

Կրթությունը շատ կարևոր է, սակայն դասական, ավանդական կրթությունը մեկ բան է, ինքնակրթվելը՝ մեկ այլ բան: Ինքնակրթությունը քեզ դարձնում է լիարժեք մարդ, որը կարող է ինչ-որ օգուտ տալ հասարակությանը: Ես մինչ օրս ամեն օր սովորում եմ և իմ երեխաներին էլ խորհուրդ եմ տալիս միշտ սովորել, ամեն օր աչքերը փակելուց առաջ վերհիշել օրն ու համոզվել, որ ինչ-որ բան սովորել ես: Եվ, ամենակարևորը, հավատաս ինքդ: քեզ: Ամեն մի հաջողություն տասը տապալում է, բայց դու պետք է հավատաս, որ մեկ քայլ էլ անես՝ հաջորդ երկուսը երևալու են:

Զրուցեց Շուշան Շափիկյանը

Զրիստին Բալայան

Ասեղնագործություն

ԳԵՆՂԵՐԱՅԻՆ ապատեղեկատվութիւն. Կանանց լռեցնելու ևս մի գործիք, որ հաճախ վրիպում է մեր աչքից

Քննարկում է. մասնակից տղամարդկանցից մեկը, որ սրանից առաջ էլ աչքի չէր ընկնում իր զգայունությամբ ու հաղորդակցման հմտություններով, կին մասնակցի հետ խոսում է ագրեսիվ և արհամարհական տոնով: Մեկ այլ կին մասնակից հայտարարում է, որ չի կարող հանդուրժել նման տեսարան, և լքում է սենյակը: Ես շատ սուր եմ արձագանքում և պնդում, որ տղամարդու վարքի վրա ուշադրություն հրավիրվի. վիճաբանություն է սկսվում: Մյուսները լուռ են, իսկ այդ իրավիճակում հարցը լուծելու լծակներ ունեցող կինը ոչ միայն չի սաստում ագրեսիվ վարքագծով տղամարդուն, այլև անուղղակի ձևով խրախուսում է նրան: Պատճառը՝ չգիտեմ:

Դա տեղի էր ունենում մի միջավայրում, որը առերևույթ պիտի նման իրավիճակների կանխողը ու դրանց պատշաճ արձագանքողը լիներ:

Մենք հաճախ ենք ականատես լինում կանանց նկատմամբ խտրականության դրսևորումների. շատերս անտարբեր ենք մնում, շատերս նույնիսկ չենք էլ հասկանում, թե ինչի հետ գործ ունենք ու ինչքան վտանգավոր երևույթներ ենք սնում մեր անտարբերությամբ:

Կանանց մասին կեղծ տեղեկատվության տարածումը, որ վնասելու՝ վախեցնելու, լռեցնելու,

վարկաբեկելու միտում ունի, մասնագիտական համատեքստում կոչում ենք **գենդերային ապատեղեկատվություն**: Սա կանանց նկատմամբ խտրականության դրսևորման ձևերից մեկն է և ազդեցիկ գործիք է հատկապես հանրային ակտիվություն ունեցող կանանց լռեցնելու համար:

Գենդերային ապատեղեկատվությունը մշտապես հիմքում ունի կանանց վերաբերյալ հասարակության մեջ արմատացած կարծրատիպեր՝ կայուն պատկերացումներ այն մասին, թե ինչպիսին պետք է լինի կինը: Ու երբ կինը դուրս է գալիս այդ պատկերացումների շրջանակից, հասարակությունը կարծես պայքար է սկսում դրա դեմ, որ ամեն գնով վերադարձնի կնոջը այնտեղ, որտեղ ինքն է հարմար գտնում: Այդ հասարակության մեջ ենք բոլորս ու գուցե տարբեր իրավիճակներում սրան մասնակից ենք դառնում՝ չգիտակցված կամ հենց գիտակցված՝ ունենալով սեփական մոտիվները: Սրա պատճառով շատ կանայք խուսափում են հանրային, առաջնորդի դերեր ստանձնելուց, իրենց նպատակների հետևից գնալուց:

Շատերն էլ, որ ամեն օր առնչվում են գենդերային ապատեղեկատվությանը,

դա ընկալում են որպես մի բան, որ ուղղակի խանգարում է իրենց առաջընթացին, ազդում կյանքի որակի վրա, բայց դա էլ են նորմալ ու առօրյա երևույթ համարում ու պայքարելու իմաստ չեն տեսնում:

Գենդերային ապատեղեկատվության առանցքում այնպիսի **թեմաներ են**, որոնք արժեզրկում են կանանց մասնագիտական հմտությունները՝ ուշադրությունը շեղելով նրանց արտաքին տեսքի կամ կանանց հատուկ այլ հատկանիշների վրա: Հաճախ թիրախավորվում են կանանց անձնական, ընտանեկան կյանքը: Ավելի վտանգավոր են բռնության ենթարկված կանանց՝ տեղի ունեցածի համար մեղադրելու փորձերը: Սա կարող է արդարացնել նման հանցագործությունները և անապահովության զգացում առաջացնել թիրախավորված անձի մոտ՝ հետ պահելով իր իրավունքները պաշտպանելու գործողություններից:

Գենդերային ապատեղեկատվությունը, ինչպես գենդերային անհավասարության շատ այլ դրսևորումներ, **հասարակության մեջ** ընկալվում է որպես սովորական բան, որն անխուսափելի է, որից զերծ չէ հանրային որևէ կին: Սա նաև բերում է նրան, որ մարդիկ իմաստ չեն տեսնում դրա դեմ պայքարելու, հաճախ էլ, չստանալով հարազատների, շրջապատի, պետական մարմինների աջակցությունը, անարդյունավետ են համարում, և որպեսզի նորից քննադատությունների թիրախում չհայտնվեն, նախընտրում են լռ(եցվ)ել և զիջել իրենց տեղը: Սա հատկապես արմատացած է պահպանողական համայնքներում:

Խնդիրների մասին խոսելը միշտ մարտահրավերներ է պարունակում. իսկ խոսելը այնպիսի խնդիրներից, որոնք քո անձին ուղղակիորեն չեն առնչվում, կրկնակի դժվար է: Սա մրցակցություն է, որը թեկադրում է հասարակարգը, թե հոգեբանական հիմքեր ունի՝ վստահ չենք կարող պնդել: Բայց մի բան հաստատ է՝ պետք է ընտրենք՝ ասել մեր ոչ պոպուլյար կարծիքը և փախչել՝ կորցնելով մեր դեմքը, թե տեր կանգնել մեր արժեքներին ու սկզբունքներին ու պետք եղած պահին «փրկել» կանանց իրավունքները՝ նրանց մասին ամենաբարձր գոռացողներից:

Հեղինակ՝ Նարինե Եգանյան

ԶՄՌԱՆԴ ԳՆԻՋ ԶԽՅ ԿՆԴԿՆԵՑ ԶԽՄԿՈՐ

Լաուրա Զիշմիրյանը 2 որդիների՝ Էդգարի, Կարենի, և թոռների՝ Էդգարի երեխաների հետ՝ Մոնթեի և Մոնիկայի

Վարդենիկի փոքրիկ բնակչուհին գյուղի մշակույթի տանը՝ պարի դասընթացին

Երեխաները երբեմն ծնվելուց մեկ տարի անց նոր տեսնում են իրենց հայրերին

Շամամի հոիության ողջ ընթացքն անցել է առանց ամուսնու։ Մոնիկան տեսել է հորը ծնվելուց մեկ տարի անց՝ դեկտեմբեր ամսին, երբ սովորաբար տղամարդիկ տուն են վերադառնում։

Հրանուշը տարվա մեծ մասն անցկացնում է միայնակ, չէր ուզի այդպես, բայց սովորել է

Շամամն ու Լաուրան՝ Էդգարի կինն ու մայրը, հարմարվել են արդեն ամուսինների կարճաժամկետ ներկայությանը։ Վարդենիկ գյուղում, ինչպես Գեղարքունիքի գյուղերի մեծ մասում, սկսած ապրիլ ամսից մինչև նոյեմբերի վերջ տղամարդիկ չեն լինում, և բոլոր աշխատանքները կատարում են կանայք։ Միայնակ զբաղվում են երեխաների դաստիարակությամբ, ընտանիքի մնացած հոգսերով՝ ներառյալ գյուղում ծանր աշխատանքները, ընտանի կենդանիներին խնամելն ու դաշտեր մշակելը։ Սակայն դա ևս ամենածանրը չէ, նրանք պատրաստ են անգամ մի փոքր քիչ ուտել, մի փոքր ավելի վատ հագնվել, սակայն հեռու չլինել ամուսիններից և երեխաներին միայնակ չմեծացնել։

-Ո՛ւմ են պետք տղամարդիկ, ո՛ւմ են պետք էդ բոլոր փողերը, երբ հեռու են իրենց ընտանիքից։ Երեխաներն ու մենք տեսնում ենք իրանց տարին մեկ, լավագույն դեպքում՝ երկու անգամ, - ասում է գյուղի բնակչուհիներից մեկը, ում ամուսինը ևս արտագնա աշխատանքի է մեկնում և վերադառնում մեկ կամ երկու ամսով։

-Երեխաներին մենակ մեծացնելը բարդ ա, գումարը, որ աշխատում են ու Ռուսաստանից բերում՝ չի էլ բավականացնում։ Ավելի լավ կլիներ, եթե Երևան գնային, թող մի շաբաթով լիներ,

Գյուղում կանայք զբաղվում են նաև հողագործությամբ՝ կատարելով գրեթե բոլոր աշխատանքները

Գյուղի փակ փնթից մեկը, որտեղ ընտանիքը միասին է հեռացել

բայց գնալ-գալը լիներ, ամուսնանալուց էլ բան հասկանալիք, երեխեքն էլ՝ ծնողներից։ Շաբաթը մեկ էլ գային, գոհ կլինեինք, բայց դե էս ա... - սրտնեղում է Շամամը։

Երբ Հրանուշին հարցրի՝ արդյո՞ք իր ամուսինը մեկնում է արտագնա աշխատանքի, և եթե այո, ապա որքան ժամանակ է, Հրանուշը զարմացավ, միևնույն ժամանակ ծիծաղեց։

- Ինչի կա՞ մի տղամարդ գյուղում, որ մնում ա. հա, մենակ ծերերը ու էն, որ էլ աշխատանքի պիտանի չեն։ Իմ ամուսինը, ինչ ամուսնացել ենք՝ գարնանը գնում ա, ձմռանը՝ նոր տարվան մոտ՝ գալիս։ Արդեն 40 տարի կլինի։ Մենակ էս տարի ա, որ չի գնացել. առողջական խնդիր ուներ, վիրահատվել ա, բայց ապրիլին գնացողների հետ ինքն էլ սովորական տարիների նման կգնա։

Հրանուշի երկու տղաները 7 տարի է, ինչ մեկնել են Ռուսաստանի Դաշնություն. նրանցից մեծն էստեղ է ամուսնացել ու կնոջ, երեխաների հետ գնացել։ Մյուս տղան աշխատանքի բացակայության պատճառով է տեղափոխվել։ Վերադարձի միտք չկա։ Հրանուշն է երբեմն տարվա մեջ փորձում գոնե մեկ անգամ այցելել նրանց՝ կարոտից ու միայնությունից դրդված։ Վարդենիկը Գեղարքունիքի մարզի ամենաշատ բնակչություն ունեցող և ամենից շատ արտագնա աշխատանքի մեկնողների ցուցանիշ ունեցող գյուղերից է։

Տարեցտարի արտագաղթը մեծանում է մարզերում՝ պայմանավորված ճգնաժամային իրավիճակով, տարածաշրջանում աշխատանք գտնելու խնդրով ու աշխատանքի բացակայությամբ, սակայն ոչ միշտ են կանայք ներառված երկիրը լքողների շարքում։ Տղամարդիկ չեն նախընտրում կանանց իրենց հետ տանել։ Հայաստանի գրեթե բոլոր մարզերում կան լքված կամ լքվող գյուղեր (բացի Կոտայքը ու Արարատը), սակայն գյուղերում, որտեղ արտագնա աշխատանքը շատ է, հաճախ փակ դռները հարևանների ուրախությունն են։ Եթե տան դուռը փակ է, նշանակում է՝ ընտանիքը միասին է մեկնել՝ կանանց ու երեխաների հետ միասին։ Եվ կանայք միայնակ չեն մնացել իրենց համար շատ հաճախ անանցանելի սահմանից այս կողմ՝ փակ դռների ետևում։

Իսկ նրանք, ում բակերից հավերի կլեչոց է, կամ տան լույսն է վառ, պատրաստվում են կրկին ճանապարհել ամուսիններին և վերադառնալ ապրելու՝ սպասումով և վախով։

Եթե տղամարդիկ ամանորին մոտ՝ նոյեմբեր կամ գոնե դեկտեմբեր ամսին չեն վերադառնում, կանայք սկսում են վստահ լինել, որ այլևս գալու միտք չունեն, և խարանի պատճառով նրանք ևս չգիտեն, թե ինչ են անելու, քանի որ բաժանումը կամ ամուսնու ծնողների տանից հեռացումը հեշտությամբ չի տրվում իրենց։ Ճանապարհը, եթե անգամ սկսվում է, ընթանում է վիրավորանքներով, հալածանքով և ամուսնու չվերադառնալու պատճառները կնոջ մեջ փնտրելու միտումներով։

Պատմությունը և լուսանկարները՝ Միլենա Ավերիսյանի

Հատված «Քառասունից անդին» տեսահոլովակից. խոսում է ֆոտոլրագրող, լուսանկարիչ Նազիկ Արմենակյանը

Ոչ մի տարիքում էդքան ինքս ինձ հետ խոսակցության մեջ չեմ եղել, ինչքան որ հիմա: Հետաքրքիր տարիք ա, շատ էմոցիոնալ, շատ բուռն: Անընդհատ ոնց որ ուզենաս ասել՝ մի քիչ թող երկար տևի էս 41-ը, 42-ը, բայց ինքը շատ շարժուն ա, շատ փոփոխական: Սկսվում են լիքը փոփոխություններ թե՛ գլխում, թե՛ մտքում, թե՛ ֆիզիոլոգիայես: Հայելին դառնում ա ինչ-որ մի հատ տենց լրիվ ուրիշ օբյեկտ: Որովհետև հայելու մեջ արդեն սկսում ես տեսնել քեզ: Մի քիչ ուրիշ ձև, որովհետև սկսում ա փոխվել մաշկը, սկսում ա փոխվել արտաքինը: Բայց՝ նաև ավելի երկար ես նայում հայելուն, որ առաջ ժամանակ չունեիր կամ չէիր տրամադրում: Սա նաև էն տարիքն ա, երբ ես և շատ կանայք, ընդհանրապես՝ մարդիկ պետք ա հարցնեն իրենց՝ ով եմ ես, ինչ եմ անում, ինչ եմ իսկապես ուզում անել, ինչով եմ ուզում ես զբաղվել, ինչն ա ինձ երջանակացնում: Ինձ թվում ա, որ էս նախագիծը երկխոսություն ա ինքս իմ հետ, երկխոսություն ա տարբեր կանանց հետ: Էն հարցերը, որ ինձ հուզում են, և էն հարցերը,

որ իմ մեջ կան, ես իրենց եմ տալիս: Եվ ինձ համար հետաքրքիր ա, թե Հայաստանի տարբեր կետերում ապրող կանայք ոնց են իրանց զգում էդ տարիքում, ինչպես են ապրում: Բայց կա մի տենց կապող հետաքրքիր բան, էդ... ինձ միշտ զարմացնող, ու նաև շատ ուժ տվող, որ ինչքան արթուն են մեր կանայք, ինչքան արթուն են ու ինչքան ուժեղ են, ինչքան պինդ են ու ինչքան բան կարող են անել, որ չեն անում...

Դիտեր
«Քառասունից
անդին»
տեսահոլովակը

ԿՆՈՒՄՆԱՑՆԻՑ ԶԵՆ՝

ՏԵՄԱՆԵՂԻ ԶԵՆ

Վերջերս ընկերուհիս իր համալսարանական առաջադրանքներից մեկի համար հարցազրույցի էր հրավիրել ինձ, որ կիսվեմ իմ տեսակետներով: Մի հարց տվեց, որն ինձ ստիպեց նկատել հաճախ անտեսված խնդիր, որին գուցե բախվում են ինձ պես կանայք ու աղջիկները՝ հայաստանաբնակ, երիտասարդ տարիքի, չամուսնացած, երեխաներ չունեցող: Հարցնում էր՝ «Երբեք եղել է իրավիճակ կամ դեպք, երբ քեզ անտեսված ես զգացել»: Ու թեպետ ինքն ավելի առօրյա պատմության էր սպասում, իմ մտքում միանգամից ավելի մեծ ու գլոբալ օրինակ եկավ՝ համակարգային անտեսվածությունը:

Բազատրեմ, թե ինչ նկատի ունեմ: Եթե դու Հայաստանում բնակվող երիտասարդ միայնակ կին ես, դու չունես ոչ մի արտոնություն, օրինակ, հարմար պայմաններով բնակարանի հիպոթեքային վարկ ստանալու կամ անգամ՝ նման վարկի համար որակավորվելու, քանի որ կապիտալիզմը չի խրախուսում քո՝ անկախ լինելը, հայրիշխանությունը՝ առավել ևս: Եթե դու Հայաստանում բնակվող երիտասարդ միայնակ կին ես, պետության կողմից կազմվող և իրականացվող որևէ սոցիալական ծրագրի թիրախային խմբին չես համապատասխանում, հետևաբար՝ այդ ծրագրերը քեզ համար ու քո մասին չեն: Եթե դու Հայաստանում բնակվող երիտասարդ միայնակ կին ես, շատ հավանական է, որ աշխատավայրում նույնպես քո կարիքները երկրորդական են. դե դու աշխատանքից հետո չես վազելու երեխաներիդ մոտ, ուրեմն քեզ կարելի

է ուղարկել մինչև երեկո ծովող հանդիպումների, որոնցից հրաժարվելու ավելի քիչ պատճառներ ունես:

Ստացվում է, որ դու պետությանը հետաքրքիր չես այնքան ժամանակ, քանի դեռ չես ամուսնացել ու երեխա(ներ) չես ունեցել: 25-ից հետո, երբ ամենայն հավանականությամբ արդեն ուսանող էլ չես, ընդհանրապես անտեսանելի ես դառնում. միակ վայրը, որտեղ կապիտալիստ պետության համար տեղ ունես, Պետական եկամուտների կոմիտեն է՝ պատրաստ կորզելու քո հարկերը, որոնք շուտով կուղղվեն այլ՝ «առավել կարևոր» խմբերի կարիքները հոգալուն:

Ու խնդիրն այստեղ չի ավարտվում, այլ շարունակվում է նաև այլ ոլորտներում, օրինակ, առողջապահության համակարգում: Եթե որպես չամուսնացած կին դիմում ես սեռական ու վերարտադրողական ծառայությունների, հանդիպում ես խարանի ու [լուռ] քննադատության. քո ինչին է պետք հակաբեղմնավորումը, գինեկոլոգիական խորհրդատվությունը: Հոգեկան առողջություն. պետությունը հազվադեպ է դրան ուշադրություն դարձնում, ուր մնաց՝ երիտասարդ կանանց համար, որոնք բախվում են համակարգային անտեսվածության:

Անգամ ճգնաժամային իրավիճակներում դու «բավականաչափ կարևոր չես». պետության կողմից տրամադրվող օգնությունն ու ձեռնարկված քայլերն առավելապես ուղղված են ընտանիքներին կամ այլ կարիքավոր խմբերին: Դու որպես երիտասարդ կին «բավականաչափ խոցելի» չես: Սա այնքան բնական երևույթ է դարձել, որ դու ինքդ էլ կարող ես հաճախ չնկատել այն որպես խնդիր:

Երբ հասարակության մեջ քաղաքականությունից մինչև մշակույթ ամեն բան պտտվում է ամուսնության ու ընտանիքի ինստիտուտի շուրջ, դու հայտնվում ես լուսանցքում՝ մինչև կընդունես հասարակության դրած պահանջները: Իսկ քանի դեռ չես ընդունել այդ պահանջները, շարունակելու ես անդադար աշխատել, վճարել հարկերդ ու նպաստել մի համակարգի, որը քեզ առաջնահերթություն չի տալիս:

Ուստի, երբ ընկերուհիս տվեց այդ հարցը, հասկացա, որ սա միայն իմ մասին չէ ու միայն իմ պատմությունը չէ. սա վերաբերում է ինձ պես հազարավոր երիտասարդ կանանց, որոնց համար այս հայրիշխանական ու կապիտալիստական համակարգում տեղ չկա, քանի դեռ չենք ընդունել խաղի կանոնները ու չենք ծուլվել համակարգին:

ՇԵՂԻՆԿ՝ ԿՐԻՏԻԿ ԿՆԻՍՏԱՆԿ

Երևանի քաղաքային պլանավորում. հասարակական տրանսպորտի գենդերային ասպեկտները

Քաղաքային պլանավորումը ոչ միայն ձևավորում է քաղաքի ֆիզիկական միջավայրը, այլ նաև արտացոլում է այն սոցիալական անհավասարությունները, որոնք ազդում են բնակչության տեղաշարժի վրա: Թեև պլանավորողները պնդում են, որ քաղաքի ենթակառուցվածքները և տրանսպորտային համակարգը ստեղծված են «բոլորի համար», իրականում դրանք հաշվի են առնում միայն բնակչության մի հատվածի կարիքները՝ անտեսելով օգտատերերի իրական բազմազանությունը:

Հասարակական տրանսպորտից օգտվելիս զգացել եմ, թե որքան անհարմար է այն տարբեր սոցիալական խմբերի, հատկապես՝ կանանց համար: Պիկ ժամերին ուղևորները ստիպված են կիսել նույն բռնակը՝ խախտելով անձնական տարածքը, իսկ բռնակների դիրքը հարմար է հիմնականում միջին հասակ ունեցող տղամարդկանց: Դրա պատճառով ցածրահասակ կանայք ու տարեցները դժվարանում են պահպանել հավասարակշռությունը հատկապես կտրուկ արգելակումների ժամանակ:

Թվերը խոսում են

Բավական է մի փոքր ուշադիր լինել մեր քաղաքում, որ նկատենք՝ Երևանը փոխվել է: Վերջին տարիներին մեր մայրաքաղաքի

բնակչությունը զգալիորեն աճել է: Պատճառները տարբեր են՝ ինչպես բնական աճ, այնպես էլ միգրացիոն հոսքեր: Հետաքրքիր է, որ վիճակագրական կոմիտեի 2024 թվականի տվյալներով՝ կանայք այսօր կազմում են Երևանի բնակչության 52%-ը¹: Սա նշանակում է, որ մեր քաղաքը պետք է հարմարվի նոր իրականությանը: Սակայն բազում անգամներ ականատես եմ լինում, որ մեր քաղաքային տարածքները և հատկապես տրանսպորտային համակարգը դեռ հետ են մնում այս փոփոխություններից:

Հասարակական տրանսպորտի գենդերային առանձնահատկությունները

Ակնհայտ է, որ հանրային տրանսպորտի համակարգը ստեղծվել և կառավարվում է այնպիսի մարդկանց կողմից, ովքեր երբեք չեն բախվել հղի կնոջ, երեխա ունեցող մոր կամ տարեց մարդու առօրյա մարտահրավերներին: Նրանք հավանաբար երբեք չեն փորձել միաժամանակ տեղավորել մանկասայլակը նեղ միջանցքում, հետևել երեխային և վճարել ուղեվարձը: Չեն փորձել հասցնել երեխային մանկապարտեզ, հետո գնալ աշխատանքի, իսկ ճանապարհին՝ նաև մտնել խանութ:

Հետաքրքիր է դիտարկել, թե ինչպես են տրանսպորտային սովորություններն

արտացոլում հասարակական դերերի բաշխումը: Ասիական զարգացման բանկի հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ կանայք ՀՀ-ում ավելի հաճախ են օգտվում հասարակական տրանսպորտից և ունեն բարդ երթուղիներ՝ կապված երեխաների դպրոց տանելու, գնումներ կատարելու և աշխատավայր հասնելու հետ: Սա արտացոլում է նրանց բազմաշերտ սոցիալական դերերը²: Մինչդեռ տղամարդիկ հիմնականում երթևեկում են աշխատավայր-տուն ուղղությամբ պիկային ժամերին, ինչն արտացոլում է գենդերային դերերի անհավասար բաշխումը: Ինչ վերաբերում է տրանսպորտի ֆիզիկական դիզայնին, ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ բռնակների բարձրությունը, դիրքը և կանգնելու տարածքների չափերը հաշվի չեն առնում օգտատերերի բազմազանությունը³:

Անվտանգության հարցը հատկապես մտահոգիչ է, երբ դիտարկում ենք հասարակական տրանսպորտի ամենօրյա իրականությունը: ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի 2021թ. հետազոտության արդյունքները ահազանգային են. կանանց 68.8%-ը ենթարկվել է ոտնձգությունների հասարակական տրանսպորտում⁴: Այս ցուցանիշը խիստ մտահոգիչ է և հարցականի տակ է դնում համակարգի արդյունավետությունը: Թեև տեսախցիկներն ու լուսավորությունը կարևոր են, անվտանգության ապահովումը պահանջում է ավելի խորքային, համակարգային փոփոխություններ:

Տրանսպորտային համակարգի տնտեսական հասանելիության խնդիրը

Տնտեսական հասանելիության խնդիրը սերտորեն կապված է աշխատաշուկայում առկա գենդերային խտրականության հետ: Ըստ «Հայաստանի կանայք և տղամարդիկ» 2024թ. զեկույցի՝ կանայք նույն աշխատանքի համար ստանում են 25-30%-ով պակաս վարձատրություն, քան տղամարդիկ: Մասնավորապես, կանանց միջին ամսական աշխատավարձը կազմում է 202,524 դրամ, մինչդեռ տղամարդկանցը՝ 341,388 դրամ⁵: Հատկանշական է, որ տրանսպորտային ծախսերը, որոնք տղամարդկանց բյուջեում կազմում են համեմատաբար փոքր մաս, կանանց համար դառնում են զգալի ֆինանսական բեռ:

Այս անհամաչափությունն էլ ավելի է խորանում Երևանի նոր տրանսպորտային բարեփոխումների համատեքստում: Սահմանված տարեկան փաթեթի գինը՝ 90,000 դրամ, զգալի տնտեսական բեռ է դառնալու հատկապես այն կանանց համար, որոնց աշխատավարձը տատանվում է 120,000-250,000 դրամի սահմաններում:

Հասարակական տրանսպորտի ներկայիս համակարգը, հիմնված լինելով գենդերային չեզոքության սկզբունքի վրա, չի արտացոլում բնակչության իրական կարիքները՝ այս իրավիճակում հատկապես խոցելի դարձնելով հաշմանդամություն ունեցող, տարեց և ցածր եկամուտ ունեցող կանանց, որի արդյունքում տրանսպորտային համակարգի մատչելիությունը վերածվում է սոցիալական արդարության հարցի:

Հեղինակ՝ Գոհարիկ Տիգրանյան

¹ ՀՎԿ, 2024 https://armstat.am/file/Map/MARZ_01.pdf

² Asian Development Bank, 2019 https://www.adb.org/documents/armenia-country-gender-assessment-2019?utm_source=chatgpt.com

³ Seriani, S.; Fernandes, V.A.; Moraga, P.; Cortes, F., 2022 https://www.mdpi.com/2071-1050/14/15/9224?type=check_update&version=1

⁴ Survey on Domestic Violence Against Women, 2021 <https://armstat.am/en/?nid=82&id=2487>

⁵ Հայաստանի կանայք և տղամարդիկ, 2024 <https://armstat.am/am/?nid=82&id=2700>

ԶԲԱՂՎԱՃՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿԱՆԱՆՅ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՇԱՀԱԳՈՐԾՈՒՄԸ

2024 թվականի դեկտեմբերին ՀՀ կառավարությունը հաստատեց ՀՀ զբաղվածության 2025-2031թ. ռազմավարական ծրագիրը¹: Որպես զբաղվածության ոլորտում ՀՀ կառավարության քաղաքականությունը սահմանող հիմնական փաստաթուղթ՝ Ռազմավարական ծրագիրը պետք է նպատակ ունենար ապահովելու ՀՀ յուրաքանչյուր բնակչի՝ ազատորեն, առանց խտրականության իր զբաղվածությունն ընտրելու, արժանապատիվ աշխատանքի միջոցով իր ապրուստը վաստակելու և անհրաժեշտ սոցիալական պաշտպանության երաշխիքներից օգտվելու հնարավորությունը:

Մինչդեռ փաստաթղթի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այն ոչ թե իրավունքահեն ռազմավարություն է, այլ բիզնեսի զարգացման ծրագիր, որի հիմնական նպատակը ՀՀ-ում արդյունաբերական գոտիների ստեղծումն է և բնակչությանը դեպի այդ գոտիներում ձևավորվող աշխատատեղեր ուղղորդումը: Թեև ռազմավարական ծրագրում որպես նպատակ նշված է նաև «Մարդկային կապիտալի զարգացումը», սակայն դրան հասնելու ուղին կառավարությունը տեսնում է կարճաժամկետ ոչ ֆորմալ ուսուցման ծրագրերի միջոցով, որոնք կարող են զարգացնել միայն մասնավոր կորպորացիայի գործունեության համար անհրաժեշտ գիտելիքներն ու հմտությունները և չեն կարող ապահովել զբաղվածության ազատ ընտրության հնարավորություն ՀՀ բնակչության համար:

Կանանց դերի սահմանափակումը

Ռազմավարական ծրագրում որպես առանձին թիրախ նշվում են 30-39 տարեկան կանայք՝ իրենց գածը զբաղվածության մակարդակի պատճառով: Սակայն փաստաթուղթը չի վերլուծում կանանց աշխատաշուկայից դուրս մնալու բազմաշերտ պատճառները, ինչպիսիք են աշխատավայրում առկա խտրականությունը, բռնությունը և խնամքի անհավասար բեռը: Միակ դիտարկված գործոնը

մայրությունն է, ինչը վկայում է հարցին մակերեսային մոտեցման մասին:

Կառավարությունը լուծում է առաջարկում կարճաժամկետ ուսուցման ծրագրերի տեսքով՝ կանանց ուղղորդելով դեպի արդյունաբերական գոտիներում բացվող գործարաններ: Այս մոտեցումն արհեստականորեն սահմանափակում է կանանց մասնագիտական ընտրությունը՝ նրանց մատնանշելով հիմնականում ցածր վարձատրվող, ֆիզիկապես ծանր ոլորտներ:

Անտեսված խնդիրները

Չնայած ռազմավարական ծրագրի լայնածավալ բնույթին, այն անտեսում է կանանց աշխատանքի իրավունքների հետ կապված հիմնարար խնդիրները, այդ թվում՝

- աշխատավարձի գենդերային մեծ խզվածքը,
- աշխատավայրում բռնությունն ու սեռական ոտնձգությունները, որոնցից պաշտպանության մեխանիզմները դեռևս չեն գործում արդյունավետորեն,
- աշխատանքային իրավունքների վերահսկողության միակ մարմնի՝ Առողջապահական և աշխատանքի տեսչության արդյունավետության խնդիրները,
- սոցիալական գործընկերության զարգացման անհրաժեշտությունը, մասնավորապես՝ արհմիությունների ստեղծման և հզորացման հետ կապված մարտահրավերները,
- արդյունաբերական կենտրոնների ձևավորմանը զուգահեռ առաջացող բնապահպանական խնդիրները:

Այս խնդիրների անտեսումը վտանգում է աշխատավորների իրավունքները՝ նպաստելով շահագործման խորացմանը:

Գործադուլները՝ որպես ահազանգ

Վերջին ամիսներին Հայաստանում տեղի ունեցան երկու կարևոր գործադուլներ, որոնք փաստեցին, որ թե՛ պետական, թե՛ մասնավոր ոլորտում աշխատողների իրավունքները խախտվում են: Սակայն գործադուլներին հիմնականում մասնակցում էին տղամարդիկ:

Երևանի քաղաքապետարանի դեմ բողոքող ավտոբուսի վարորդները² բարձրաձայնեցին տարրական աշխատանքային իրավունքների խախտման մասին³, ինչպիսիք են երկար աշխատանքային ժամերը և զուգարանների բացակայությունը: Մինչդեռ տարիներ շարունակ նման խնդիրների բախված կանանց ծայրը հանրության կողմից այդպես էլ չսվեց: Օրինակ՝ քաղաքապետարանի ենթակայության տակ գտնվող ՊՈԱԿ-ներում աշխատող, գիշերային ժամերին Երևանի փողոցները մաքրող կանայք նույնանման խնդիրների առջև են կանգնած, սակայն նրանց կողմից երբևէ չեն նախաձեռնվել գործադուլներ: Նույնիսկ այն կին աշխատակիցը, որ բարձրաձայնում էր այս խնդիրները՝ դիմելով տարբեր պետական ու հասարակական կառույցների, ենթարկվում էր խարանի, նվաստացման և աշխատանքից ազատման:

Նույն միտումը նկատվում է նաև խոշոր արդյունաբերական ձեռնարկություններում. **Ձանգեզուրի պղնձամոլիբդենային կոմբինատի** տղամարդ աշխատակիցները կարողացան միավորվել և գործադուլ կազմակերպել⁴, մինչդեռ կարի

ֆաբրիկաների կին աշխատակիցները, որոնց մեծ մասը ենթարկվում է շահագործման⁵, երբևէ չեն միավորվել և պահանջել աշխատանքային պայմանների բարելավում⁶: Սա մեծապես պայմանավորված է նաև հանրային պատկերացումներում կանանց սոցիալական դերի մասին, ինչը նրանց թույլ չի տալիս հանրային ձևով բարձրաձայնել առկա իրավախախտումների մասին և կազմակերպել միասնական բողոքի ակցիաներ ու գործադուլներ:

Ինչ է սպասվում, եթե մոտեցումը չփոխվի

Եթե անդրազգային կորպորացիաների ներհույսը Հայաստան իրականացվի առանց աշխատանքային իրավունքների պաշտպանության համապատասխան մեխանիզմների ստեղծման և բարելավման, երկիրը կարող է վերածվել շահագործվող գաղութային տնտեսության, որտեղ կանանց աշխատանքը կմնա չպաշտպանված, իսկ տնտեսական քաղաքականությունը՝ բացառապես ներդրողների շահերին միտված:

Այս իրավիճակը փոփոխելու համար անհրաժեշտ են համարձակ ու համակարգային քայլեր՝ ապահովելու համար աշխատանքային իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ մեխանիզմներ, հստակ գործող կանոններ աշխատաշուկայում և աշխատողների խոցելի խմբերի հզորացում:

Հեղինակ՝ Նվարդ Փիլիպոսյան

¹ https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/kar/GVAB-CCC9-B9BB-9A7C/2083.1.pdf

² Մամուլի անդրադարձը <https://www.civilnet.am/news/807811/>

³ Մամուլի անդրադարձը <https://media.am/hy/verified/2024/12/09/41217/>

⁴ Մամուլի անդրադարձը <https://shorturl.at/4iL4Q>

⁵ Մամուլի անդրադարձը <https://shorturl.at/OJISY>

⁶ Կանանց ռեսուրսային կենտրոն ՀԿ իրականացրած հետազոտության մասնակիցներից մեկը նշում էր՝ նույնիսկ սեռական ոտնձգության դեպքերի մասին, երբ ստուգում են աշխատակից կանանց գրպանները «երբեմն ձեռքերն ավելորդ երկարացնելով բավականին խորը»: <https://shorturl.at/HhWyy>

Աբորտի իրավունքի իրացումը, ֆեմինիստական շարժումը և գլոբալ մարտահրավերները

2025 թվականը կարելի է համարել աբորտի իրավունքի իրացման տեսանկյունից, թերևս, ամենամարտահրավերային տարիներից մեկը, չնայած որ դեռ գտնվում ենք տարվա սկզբում: Պատճառն այն է, որ ԱՄՆ Նորընտիր Նախագահ Թրամփը պաշտոնավարման հենց առաջին օրը ստորագրեց որոշում, որով 3 ամսով սառեցվել է ԱՄՆ արտաքին օգնության գրեթե ողջ փաթեթը՝ այն վերանայելու և «Նախ և առաջ՝ Ամերիկան» քաղաքականությանը «համապատասխանեցնելու» համար: Նույն հրամանում Թրամփի վարչակազմը ակտիվացրել է Համաշխարհային Գագ կանոնը¹: Իրավապաշտպան կազմակերպությունները զգուշացնում են՝ նման քայլը վտանգի տակ կոնի բազմաթիվ կյանքեր ողջ աշխարհում, դրանից կտուժեն առաջին հերթին կանայք, ԼԳԲՏ+ անձինք ու միգրանտները²:

2025թ. հունվարի 20-29-ն ընկած ժամանակահատվածում Թրամփը հայտարարեց Նախագահական մի շարք գործողությունների մասին, որոնք որակում ենք հարձակում և ծայրահեղ գրոհ յուրաքանչյուր անհատի՝ սեփական մարմնի, ինքնության և կյանքի վերաբերյալ որոշում կայացնելու իրավունքների իրացման վրա:

Թրամփի վարչակազմի ծրագիրը այս մասով մանրամասնված է «Նախագիծ 2025»-ում³, համաձայն որի պետք է ունենալ՝

- հասարակություն, որտեղ կանայք կորցնում են իրենց իրավունքներն ու ազատությունները և զբաղվում են պարզ վերարտադրության ապահովմամբ, այսինքն ունենում են երեխաներ և կատարում են տնային աշխատանքներ,
- հասարակություն, որտեղ մերժվում է տրանս անձանց գոյությունը և ունահարվում են նրանց իրավունքները,
- հասարակություն, որտեղ ԼԲԳՏ+ մարդկանց արգելված է ընտրություն կատարել և ազատ ապրել:

Այս հարցերից յուրաքանչյուրն, անշուշտ, չափազանց մտահոգիչ դրույթ է, որ արդեն իսկ սկսել է իրագործվել ծայրահեղ պահպանողական կառավարության կողմից: Սակայն այս հոդվածի շրջանակներում կդիտարկենք առավել մանրամասն աբորտի իրավունքի իրացման խնդիրները:

Խոսելով աբորտի իրավունքի մասին՝ կարևոր է դիտարկել Համաշխարհային Գագ⁴ կանոնը, որը Նոր քաղաքականություն չէ ծայրահեղ պահպանողական ամերիկյան կառավարության համար: Համաշխարհային Գագ կանոնը, որը Նաև հայտնի է որպես Մեխիկո քաղաքի քաղաքականություն, առաջին անգամ հայտարարվել է Ռեյգանի վարչակազմի կողմից Բնակչության միջազգային կոնֆերանսին 1984 թվականին: Քաղաքականությունը պահանջվեց ութ տարի՝ Ռեյգանի և Ջորջ Հ.Վ. Բուշի վարչակազմերի օրոք, և միայն Նախագահ Բիլնթոնը չեղարկեց այն⁵: Թրամփի Նախագահության առաջին շրջանում կանոնը Նորից սկսեց կիրառվել, իսկ 2025թ. վարչակազմը չսահմանափակվեց միայն Համաշխարհային Գագ կանոնի վերակիրառմամբ,

այլ Ներդրեց «Նախագիծ 2025», որն արդեն չի վերաբերում միայն կանանց: Այս իրավիճակից պետք է դասեր քաղենք, որ փաստացի կանանցով, միգրանտներով և ԼԲԳՏ+ համայնքով չեն սահմանափակվելու այս հետընթացները, այլ շատ շուտով վերաբերելու են գրեթե բոլոր ոչ արտոնյալ խմբերին:

Համաշխարհային Գագ կանոնը քաղաքականություն է, որը վտանգում է կանանց առողջությունն ու կյանքը՝ ստիպելով ԱՄՆ-ից դուրս գործող հասարակական կազմակերպություններին ընտրել՝ կամ ԱՄՆ-ից ստանալ ֆինանսական աջակցություն, կամ հրաժարվել պետությունից ստանալ ֆինանսական աջակցություն, եթե կազմակերպությունը տրամադրում է սեռական և վերարտադրողական առողջության համապարփակ խնամք: Համաշխարհային Գագ կանոնին համապատասխանելու համար, կազմակերպությունները պետք է համաձայնեն չտրամադրել տեղեկատվություն, ուղղորդումներ կամ ծառայություններ օրինական աբորտի կամ անցանկալի հղիություններից պաշտպանվելու միջոցների վերաբերյալ:

Այն ընտրություն կատարելու լուրջ խոչընդոտ է կանանց կազմակերպությունների համար, որոնք արդեն իսկ ունեն ֆինանսավորման մարտահրավերներ աշխարհում, թե ինչպես շարունակել իրենց գոյությունը⁶: Հայրիշխանական համակարգը, դնելով նման երկընտրանքի առաջ, ոչ միայն փորձում է վերահսկել այն թեմաները, որոնցով կազմակերպությունները պետք է զբաղվեն, այլ նաև մեկ անգամ ևս ցուցադրել աշխարհին, որ փողն է կարևոր շարժիչ ուժը, այլ ոչ թե գաղափարախոսությունը: Այս համատեքստում կազմակերպությունները կարող են փոփոխել իրենց ուղղվածությունը՝ առավել կենտրոնանալով ավելի քիչ քաղաքական և կնոջն ազատագրող թեմաներից դեպի կնոջն առկա համակարգ ինտեգրելու ուղղություններ կամ առավել «անվտանգ» թեմաներ:

Փաստացի կարող ենք արձանագրել, որ Նախագահության այս շրջանում Թրամփը չսահմանափակվեց միայն Գագ կանոնով, այլ գորհեց մարդու իրավունքները սահմանափակող ավելի ծայրահեղական որոշումներով: Սրա վտանգն այն է, որ այն արագ տարածվում է՝ Նաև այլ երկրներում, որոնք ընդօրինակում են այս որոշումները: Պետք է արձանագրել, որ այս կնասպան Նախագիծը տարածվում է՝ Նաև եվրոպական երկրներում, Ներառյալ՝ Լեհաստանում, Իտալիայում, Սլովակիայում, Հունգարիայում: Մենք տեսել ենք, որ և՛ աջական, և՛ ձախական կառավարություններն աստիճանաբար ընդգրկում են ծայրահեղ աջ պատմույթներ իրենց որոշումներում՝ ժխտելով տրանս անհատների, միգրանտների և կանանց իրավունքները:

Վախի և լռության մշակույթը վերածվել է լուրջ մարտահրավերի ֆեմինիստական շարժման գոյության համար աշխարհի տարբեր երկրներում՝ Նաև Հայաստանում: Հետևաբար, այս օրերին ավելի քան հրատապ է ուժեղացնել ֆեմինիստական, ԼԳԲՏ+, բնապահպանական և այլ շարժումների միասնական պայքարը տարբեր երկրներում, որը կբարձրաձայնի ու կընդվզի այս մահաբեր որոշումների ազդեցության դեմ և ցույց կտա, որ սոլիդար և միասնական շարժումն ավելին է, քան ֆինանսական կայունությունն ու մի խումբ արտոնյալ տղամարդկանց որոշումները: Այս անգամ գոնե պետք է դասեր քաղենք պատմությունից և ցույց տանք, որ այս որոշումները մեկ խմբի խնդիրը չեն, այլ վաղ թե ուշ անդրադառնալու են բոլորի վրա:

Հեղինակ՝ Աննա Հովհաննիսյան

¹ The Global Gag Rule - Համաշխարհային գագ կանոնն արգելում է օտարերկրյա ոչ կառավարական կազմակերպություններին (ՀԿ-ներին), որոնք ԱՄՆ-ից ստանում են համաշխարհային առողջապահական օգնություն, օրինական աբորտի ծառայություններ կամ ուղեգրեր տրամադրել: Այն միաժամանակ արգելում է աբորտի մասին օրենսդրության բարեփոխմանն ուղղված ադվոկացիա իրականացնել, նույնիսկ եթե դա արվում է ՀԿ-ի սեփական միջոցներով, ոչ ԱՄՆ-ի:

² Առավել մանրամասն՝ <https://www.ippf.org/news/ippf-ilga-world-and-amnesty-international-fighting-back-against-trump-administrations-anti>

³ Project 2025 (հայտնի է Նաև որպես 2025 թվականի Նախագահական անցումային Նախագիծ) քաղաքական Նախաձեռնություն է՝ վերակազմավորելու Միացյալ Նահանգների դաշնային կառավարությունը և վերացնելու գործադիր իշխանության վերահսկողությունը՝ հօգուտ

աջակողմյան քաղաքականության: Ծրագիրը հրապարակվել է 2023 թվականի ապրիլին ամերիկյան պահպանողական The Heritage Foundation-ի կողմից՝ 2024 թվականի Նախագահական ընտրություններում Դոնալդ Թրամփի հաղթանակի ակնկալիքով:

⁴ անգլերենից թարգմանաբար նշանակում է անձի բերանը մտցնել կտորե լաթ, որ վերջինս չկարողանա ձայն հանել

⁵ Առավել մանրամասն՝ <https://globalgagrule.org/wp-content/uploads/2017/04/Do-You-Really-Know-the-Global-Gag-Rule-FINAL.pdf>

⁶ Առավել մանրամասն՝ <https://www.guttmacher.org/2025/01/family-planning-impact-trump-foreign-assistance-freeze>

Մարխուշ

Մարինեն կարտոշկա մաքրելը կիսատ թողեց ու մի քանի քայլ արեց դեպի գազօջախը՝ կոֆե դնելու համար։ Հետո ետ դարձավ՝ ինձ սեղանի մոտ հրավիրելու, ու էլ հետ չգնաց, նստեց դիմացս։ Չորուկ ձեռքերը շփեց հողոտ կարտոշկով լի ամանի վրա, թափեց հողի վերջին մնացորդներն ու ամանը մի կողմ հրեց։ Անսպասելի էին թե՛ իմ այցը, թե՛ խնդրանքս։ Ուզում էի, որ պատմեր իր մասին։ Մոռացավ թե՛ կարտոշկեն, թե՛ կոֆեն։

Սարեր, կովեր, գոմեր

Հարցեր դեռ չէի տվել, բայց Մարինեի աչքերն արդեն թափառում էին շատ հեռավոր անցյալում, երբ սովխոզում՝ աշխատող մորը կովը ուժեղ հարվածեց։ Դա այն հեռավոր անցյալներից է, որ երբեմն ինքդ քեզ հարցնում ես՝ այդ դեպքն իրոք քեզ հենտ է եղել, արդյոք այդ հեռավոր կյանքը քոնն է եղել։ Սովորաբար դրանք այն անտրամաբանական

ու միամիտ միջադեպերն են, որոնք որևէ հավակնություն չունեն կյանքիդ վրա ազդեցություն ունենալու, բայց հենց այդպես էլ լինում է։

«Տասնմեկ տարեկանից սկսեցի աշխատել, երբ մամայիս կովը ուժեղ խփեց։ Հետո գնացի սարեր։ Որ թեթև, հեշտ կթվող կով էր լինում, մեկ-երկուսին կթում էի։ Տասնյոթ տարեկանում գոմերում սկսեցի աշխատել։ Հետո կաթի զավոդ մտա», - արագ թվարկում է Մարինեն կարճ նախադասություններով՝ ընթացիկ անելով մեկ շունչ և արտաշունչ և դնելով ընդգծված վերջակետեր։ Կյանքի մի շրջանը մյուսից Մարինեն կարծես բաժանում է սովորական վերջակետերով։ Նրա կյանքն ասես առանց պարբերությունների տեքստ լինի՝ կարճ նախադասություններով, շատ վերջակետերով՝ առանց բացականչության, բացատրական միջակետերի կամ բույթերի։ Շատ կոնկրետ ու հասարակ, անպաճույճ ու անշուք, ոչ

մեկին ապացուցելու բան չունեցող, բացատրություն չտվող, ջնեկնաբանող։

«Առավոտ հինգին գնում էի զավոդ, հետո իրիկունը՝ միանգամից կով կթելու առանձին մարդկանց տները։ Եղել ա դաժե, որ կովի տակը քնել եմ հոգնածությունից», - թույլ ծիծաղով ասում է Մարինեն։ Ծիծաղի ամեն հնչյունին զուգահեռ լավում է սուր շնչառություն, թույլ խզզոց։ Ծիծաղից հետո Մարինեն թռավ իր կյանքի տասներկու տարվա ու վեց ամսվա վրայով ընդամենը մեկ կարճ նախադասությամբ։ Տասներկու տարի ու վեց ամիս աշխատել է մի ֆերմայում։ Վերջ։ Այսքան բան տասներկու տարվա ու վեց ամսվա մասին։ Այսպես անցանք հաջորդ փուլին՝ թերևս ամենագեղեցիկ մասին, որը մեղմ ժպիտ բերեց նրա դեմքին, և ձայնը մի տեսակ տաք օրորոցային դարձավ, որը տալիս է ցուրտ ձմեռային եղանակին տաք փեջի կողքին քնելու քաղցր զգացողություն։ Բայց այդ օրորոցայինը տևեց ընդամենը երկու կարճ նախադասություն՝ «Հետո ամուսնացա։ Կյանքս դասավորեցի, բայց էդ կյանքով էլի շատ դժվարությունների միջով անցա»։

Աթոռին հարմար տեղավորվեցի, ձգվեցի դեպի Մարինեն՝ հույսով, թե կարծես նրա կյանքը սկսում է ավելի երկար նախադասությունների ձև ստանալ՝ մի քանի բայերով, եթե ստացվի՝ մի քանի ածականով, մի երկու մակբայով։ Բայց այդ պահին եկավ Մարինեի հարևանուհին։ Նրանց կոֆեի ժամն էր։ Բարևից հետո գրպանից հանեց երկու կոնֆետ ու տեղավորվեց կողքիս այթոռին՝ առանց որևէ խոսքի կամ հարցի։ Մարինեն էլ մոռացավ կոֆե առաջարկել հարազատ հարևանուհուն։ Բոլորս լուռ համաձայնության էինք եկել, որ խոսելու է միայն Մարինեն, որ ուզում ենք լսել Մարինեին, և որ Մարինեն ինքն էլ ուզում է խոսել։

«Երեխեքս պստիկ էին։ Ուրիշի կովերն էի կթում։ Երեխուս գրկած՝ գնում էի կով կթելու։ Տներն էի գնում, ֆռում, կով կթում։ Մի օր էլ գնացել էի հարևանի կովերը կթելու, ամուսնյակս էլ գործի էր։ Տանը մենակ երեխես էր քնած։ Սիրտս էն չէր, անհանգիստ էի, երեխես էր անընդհատ մտքիս գալիս. հարևանս գնաց մեր տուն ու ինչ տեսնի՝ երեխես ծյան մեջն էր։ Անտերն էդ տարի էլ էնքան ծյուն էր դրել։ Դրանից հետո էլ չգնացի կթի։ Տան հոգսերով էի հիմնականում», - ամեն բառի հետ Մարինեն գլուխն ավելի է խոնարհում։ Կախված հայացքում կարդում եմ «բավականաչափ լավ մայր չլինելու» դիմագծային ամփոփում, որն այնքան ծանոթ էր ինձ, ու այնքան շատ էի տեսել ինձ հարազատ կանանց դեմքերին։ «Հա, հետո ութ տարի էլ մի խանութում հավաքարար աշխատեցի», - հանկարծ հիշում է Մարինեն ու հասնում մինչև մեր ժամանակներ կամ ավելի ճիշտ՝ սրանից մի երեք տարի առաջ։

Ձեռքի թաշկինակներ

Երկար լռություն տիրեց, բայց ոչ տեքստի պարբերության տեսքով, ավելի շուտ՝ կախման կետեր էին՝ բառերով անարտահայտելի, ինչ-որ անմեկնելի հույզերի, անավարտ մտքերի փոխարեն։

«Դրանից հետո արդեն հիվանդացա. երկու տարի

չեմ աշխատում, դաժե իմ տան գործերը չեմ կարում անեմ։ Նստած տեղ ինքքան որ թեթև գործ կա՝ անում եմ։ Շատ դժվար ա իմ համար։ Հոգսս շատ ա, տան գործս հիմա քլոռփեքս² են անում։ Տղա երեխա են, բայց ամեն ինչ անում են։ Զանապուխտ կախել, ակոշկեք սրբել, տներ մաքրել, ամեն ինչ երեխեքս են անում։ Ես՝ ոչ մի բան։ Երեխեքս», - ասում է Մարինեն ու հիշում, թե նախքան հիվանդանալը ոնց էր համատեղում տան գործերն ու վճարվող աշխատանքը։ «Էն ժամանակ ուրիշ ճար չկար, պետք ա հասցնելի։ Էն ժամանակ դաժե դաշտերն եմ գնացել՝ ամուսնյակիս օգնելու, սաղ կյանքս օգնել եմ, հա», - ասում է նա՝ նայելով դրսի դռանը կամ ավելի հեռու մի տեղ, որը միայն իրեն է տեսանելի սենյակում՝ ներկաներից։ Սկսում եմ ուսումնասիրել խոհանոցի կոկիկ դարակները, կանոնավոր շարված համեմունքների տարաները՝ որպես անխոնջ գինվորիկներ՝ ամեն պահի պատրաստ առաջ նետվելու։

Մարինեի ծայնն ավելի է բարակում, իսկ նախադասությունները սկսում են երկարել. «Երեկ տղես ասում ա՝ մամ, գիտե՞ս՝ նոր գործ ա բացվելու շինարարության։ Ասում եմ՝ Տյոմ ջան, ախր դարոց ունես, դասեր բան, ասում ա՝ դասերս կանեմ, բայց փողն էլ մեզ պետք ա։ Ասում եմ՝ առաջին հերթին պետք ա քո դասերը լինեն, ասում ա՝ ոչինչ, բա դուք էլ հիվանդ եք, փող ա պետք։ Երկուսս էլ հիվանդ ենք՝ համ ամուսնյակս, համ ես։ Չորս ստենդ ա դրած ամուսնյակիս սրտին։ Էս տարվա սկզբին էլի պետք ա տանեինք հիվանդանոց, բայց գումարի խնդիր կա, հետաձգում ենք»։

Լարվածությունից ու հուզմունքից սկսում եմ կլիկնորի (պոլիէթիլենային սփռոց) պատռված հատվածի հետ խաղալ՝ հետզհետե մեծացնելով պատռվածքը։ Լռությունը խաթարում է Մարինեի խրոխտ աքլորը. սիրելի տիրոջը կարծես քաջալերում է շարունակել։ Մենք ծայն չէինք հանում։ Մարինեն աքլորի ծայնից հետո վերադարձավ սենյակ ու շարունակեց ավելի բարակ ծայնով. «Երկու երեխեքս ոնց որ մեր ձեռքի թաշկինակները լինեն։ Հերը կանչում ա՝ արի գումը էս արա, էն արա, ես էլ՝ տանը։ Ես շատ եմ ասում՝ լավ սովորեք, ապագան դա ա, բայց դե անհնար ա երեխեքին էս ամեն ինչի մեջ ենք քաշել ու ինչ ենք ուզում բա։ Փոքր տղես էլ անընդհատ՝ կով, ձի, անասուն, էս մտքերով ա արդեն»։

Մի բաժակ ամերիկանո ու մի կրուասան

Տխուր մթնոլորտը ցրելու համար հարցնում եմ՝ որ առողջանաք՝ ինչ եք անելու, ինչ պլաններ ունեք։ «Մի կյանքի պլան ունեմ, որ երեխեքիս ոտքի կանգնացնեմ, իմ դարդը մենակ էդ ա», - համարյա չլսվող ծայնով ասում է նա, ու արցունքներն այլևս չեն տեղավորվում ակնակապիճների մեջ։ Խոշոր կաթիլներն ազատ անկումով գահավիժում են։ Աքլորը նորից փրկում է իրավիճակը։ «Էս վերջին վիրահատությունը որ արեցին, շատ բարդ էր, բժիշկը նառկոզը տվեց, բուժքույրը դառավ ասեց՝ Մար ջան, կդիմանաս, չէ՞։ Բան չկարեցա ասել, մենակ մեծ տղուս անունը տվեցի էդ պահին։ Երեխեքիս խաթր կդիմանամ ամեն ինչի։

Մարմինն հոգևած ա: Վեց վիրահատություն եմ տարել, հո քիչ չի: Սրտի վիրահատություն ա արած, ոտքերս արած ա, կանաչիս՝ արած, մի կուղծքս՝ վաբշե կտրած, մեկն էլ՝ երկու վիրահատություն արած: Կեց հատ, բալն ջան: Էս քիմիաներից էլ պրծում չկա: Էլի գոհ եմ աստծուց, որ ես իմ ոտ ու ձեռով եմ»:

Սկսում եմ թղթովել անկապ նախադասություններ, որոնք եթե կտրենք-կապենք իրար, կնշանակի մոտավոր հետևյալը, որ էս դժվարությունները ժամանակավոր են, ու շուտով իր ուզած ձևով ա լինելու ամեն ինչ: Մտքերս, սակայն, ընդդիմանում են բարձրաձայն խոսքերիս. էդ դեպքում Մարինեի ամբողջ անցած կյանքը ժամանակավոր է, եթե բոլոր դժվարությունները ժամանակավոր են: Համեստ ժպիտով գլխով է անում ու ինձ իջեցնում ամպերից. «Էն օրը դպրոցում դիմում եմ գրել, որ մեծ տղես դասի ջնստի չորս օր, գնա շինարարության: Որ բերի մի կոպեկ փող լինի մեր դեղերի համար: Անտերի դեղերն էլ էքքան թանկ են, էլ անում չի, մեկը՝ յոթ հազար, մեկը՝ ութ հազար ... », - ցույց է տալիս սեղանին իրար վրա շարանք դեղերի տուփերը: Յոթ հազար դրամ՝ մի բաժակ ամերիկանո ու մի հատ կրուասան կամ մի դեղի տուփ, կամ անչափահաս տղայի չորս օրվա աշխատավարձ: Տեսնես Մարինեն

Երբևէ ամպերում եղել է: Ինչպիսի մեծ կամք պետք է ունենալ, որ միշտ ապրես իրականության մեջ:

Ոչխարներ

«Հիմա էլ եթե առողջությունս ներեր, էլի ուզում եմ աշխատել, թեկուզ մենակ ցովելու համար, բայց ուժերս սպառված են: Էն օրը զանգեցին, կանչեցին աշխատանքի, ասեցի՝ չեմ կարա, ուժ չունեմ դաժե իմ տան գործերն անել: Էդքան բան, ազիզ ջան»: Հասկանում եմ, որ սա պատմություն վերջին վերջակետին էր, ու ժամանակն է՝ թողնեմ վերջապես, որ Մարինեն մաքրի իր կարտոշկեն:

Մարինեն ճանապարհում է ինձ մինչև
դարպասներ: Ուզում եմ մոտենալ, սիրել բակում
խաղալ ու ազատ զբոսնող ոգևորներին, բայց
Նրանք փախցնում են իրենց ուղղանկյուն բիբերով
խոնարհ աչքերը և գնում քամվում Մարինեին՝
քաղցր մայունով: Թողնում եմ մենակ Մարինեին
իրեն շատ սիրող կենսասիրների հետ: Նախքան
մեր թաղի ծուռտյակի փողոցից թեքելով, շրջվում
են հետ ու ծռռված ցանկապատից այնպիսի
նշմարում՝ Մարինեն դեռ շոյում էր ոգևորներին:

Հեղինակ՝ Ելենա Սարգսյան

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՆՈՋԻՑ

Պողոսյն, ես ժամանակակից կին եմ, այո՛, այո՛, բարի գալուստ իմ կյանքի իրականություն, որտեղ ես միաժամանակ աշխատող կին եմ, մայր, ընկեր, խնամող, ակտիվիստ և այս ամենի հետ մեկտեղ՝ ես կին եմ, որն ունի հասարակության կողմից թելադրված «սուպերհերոսի» բարոյություն:

Ինչու՞ է ~~հայտնի~~ հասարակությունն ականալու, որ ես ամեն ինչ պիտի հասցնեմ, բայց երեքի՞ չքողդեմ: Ինչու՞ եմ ես ստիպված լինում անընդհար ապացույցել իմ ուժը՝ նույնիսկ ամենապարզական ազակցություն ստանալու համար: Եթե չափազանց նպատակասլաց եմ, ապա ճշմարտավորում եմ մամբիցիդ լինելու համար. եթե փորձում եմ հավասարակշռել աշխարհամեծի ու ընդամենի՞ը, մարդկանց միշտ թվում է, որ ինչ-որ բան թերի է կամ անպայման՝ փոքրելու է: Էլ չասեմ, որ Կոմային գործերը, երեխաների խնամիքը, ընդամենեկան հարցերի կազմակերպումը մնում են իմ ուսերին՝ անկախ այն հանգամանքից՝ ես աշխատում եմ, թե ոչ: Նույնիսկ եթե ես մտքող զրոն աշխատում եմ, այնուամենայնիվ, Կոմային բոլոր գործերը երեկոյան ինչ էն սպասում: «Երեխայի դաստիարակությունը մոր պարտականությունն է», «սրունը մաքրել պահելը կնոգ խնդիրն է»... այս համոզմունքները, ցավով, դեռ շարունակում են ինձ պարտադրել անսահման հոգնածություն:

Նայա ամենի Բեք մեկտրոլ՝ մեղիան,որը մեր կյանքի անբաժանելի մասն է դարձել: Թելադրում է անիրական գեղեցկության չափանիշներ, և այս ծայրահեղ Կյունվածության մեզ ես փորձում եմ միշտ խնամված լինելու բերը խարշ պալ:

Գիտեն՝ միայն ընտանիքի ու կենցաղի ամբողջ հոգսը չէ, որ խժուժ է իմ էներգիան:

Այս ամենից վար՝ աշխարհավայրում հաեախ ինՑանից գերմարդկային սպասումներ կան. ես սրանջնում են լրացույիչ պարարականություններ՝ առանց հավելյալ վարճարության, հարկ եղան դեպիում մնում են ավելի երկար, բայց արծմանում ավելի խիչ գնամարումի, իսկ մշրական փննադարությունները, բամբասանիք մեր կոլեկտիվի անբաժան մասն են, որոնիք օրվա ավարտի, ի վերջո, բամբողությանի զլարում են ինՑ ու խոշորդրում ~~_____~~ մասնագիտական առազրնթացիս հնարարությունները:

Քա, ի դեպ, Քիմա երբ դու սա կարդում ես, միգուցե մրաճում ես, որ սա ֆո մասին չէ, և ֆո ընդամիտում հավասարություն կա, ու առօրյա կենցաղային հոգսերը ֆո ընդամիտի անդամները հավասար կիսում են՝ ֆեչ Բեք: Այո, այո, համաձայն եմ ֆեչ Բեք, բայց խնդրում եմ՝ արի պայմանավորվենք, որ մեկ կամ մի ֆանի ընդամիտների օրինակով չփորձենք պրոպագանդել համակարգային խնդիրները, բացառենք դրանց գոյությունը և դադարեցնենք պայքարել ու հուսալ, որ մի օր ֆեչանից բացի շարք կանայի և իրենց ընդամիտում կունենան այդ արդարությունն ու հեմարավորությունը:

Նրբ ես բարձրացայնում եմ այս խնդիրների մասին, ինչ հաճախ ասում եմ. «Ընայց դու ոչ մի խոչընդոտ չունես հազդության հասնել համար»:

Սեա ամենասովորական պաշարպանողական արգազանքն է, որն անդրեսն է իրականությունը: Դայյ ԶՆ որ խոսելը միայն իրավական կամ ֆիզիկական արգելների մասին ԶԵ, այլ Բանակարգային խոչընդոտների՝ մշակութային նորմերի, սեռային դերաբաժանման, որոնք ի վերջո շար ավելի դժվար են դարձնում Բազողության Բանները իմ Եանսպարիը: Կասիլտալիսրական Բասարակարգն ինձ ասում է, որ ես կարող եմ ունենալ ամեն ինչ՝ ընդանիլ, կարիերա, սոցիալական կյանք: Դայյ իրականում այն ինչ մարուցում է անվերգանալի պահանգներ և մարտահրավերներ: Ես փորձում եմ լինել կարարյալ բոլոր ոլորտներում՝ զրեաբերելով իմ առողջությունը, Բանգարությունն ու խաղաղությունը՝ մրներելով անվերգանալի մրցակալի մեզ:

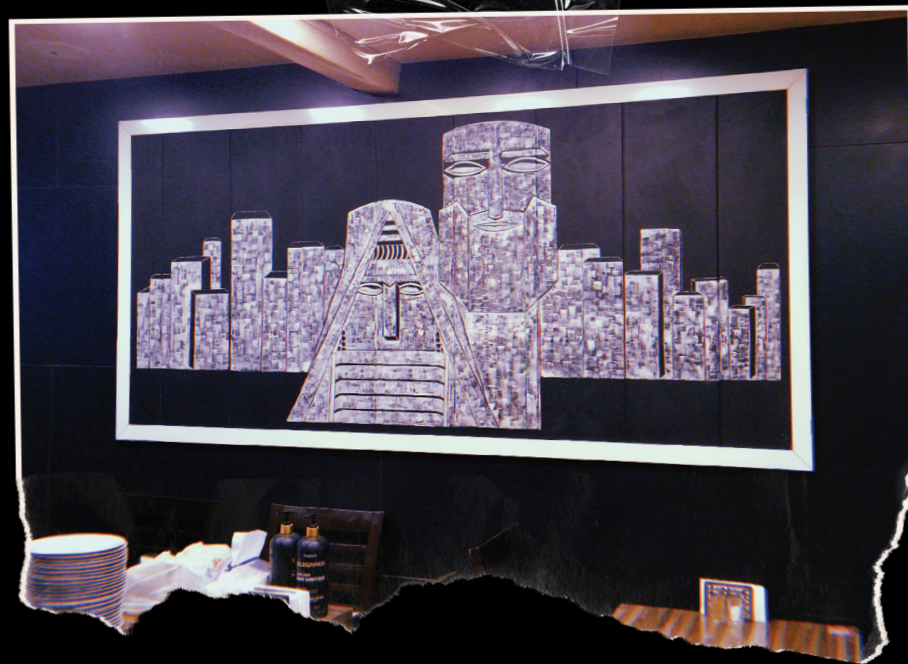
Ես ժամանակակից կին եմ ու արժանի եմ Զանակարգային փոփոխության:

Դա ժամանակակից կին է՝ ու հեմ ուկում լինել «սուպերհերոս»:

Դս ժամանակակից կին եմ ու պահանջում եմ արդարություն թե՛ աշխարհավայրում, թե՛ ընտանիքում և թե՛ հասարակության մեջ առհասարակ:

Քեղինակ՝ Բրիստինա Ղառլասարյան

«Մենակ ճամփորդ, ո՛ր ես գնում ...»¹

«Հերոսուհիներին, ովքեր իրենց դժբախտությունները դարձնում են ցորենի դաշտ, որտեղ սեր է աճում»²

Մուլա, անծանոթ քաղաքը մի անգին քար՝ թաքնված ու սպասող բացահայտվելուն: Այդ գիշեր քնում եմ, ինչպես երեխան Ամանորի Նախօրեին՝ ոգևորված, թե վաղը արթնանամ՝ ինչ եմ տեսնելու, հավատալով ամանորյա հրաշքին:

Բեյրութի հյուսիս-արևելքում գտնվող Բուրջ Համուդը հայերի տունն է՝ ջնայած շարունակական դեմոգրաֆիկ փոփոխություններին: Տեղացիները խունկ են վառում խանութների առաջ, խոսում հայերեն. ինձ զգում էի ինչպես տանը՝ սպասված...

«Բ՝ որպես բնօրրան... որպես Բեյրութ»³ Բուրջ Համուդը որպես բնօրրան, որպես կարոտի տեղ (longing), թե լուսանցքային տարածք (liminal space):

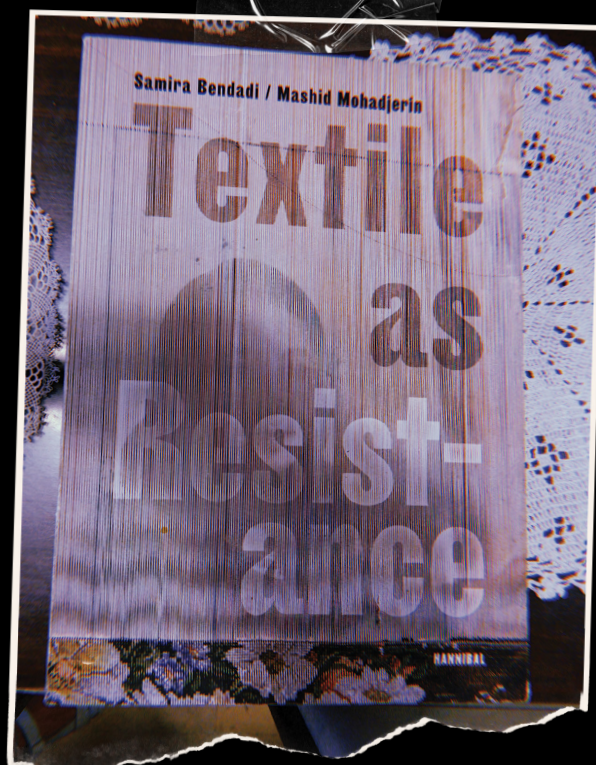
Որովհետև այնքան հեռու եմ իմ արմատներից: Որովհետև ուզում եմ պատկանել: Որովհետև իմ երկիրը այրվում է, մասնատված է պատերազմով,

վիրավոր է, արնահոսում է, որովհետև պորտալարն է կտրվում Հայաստանի և Արցախի միջև այնտեղ, որտեղ աղավնիներն են բույն դրել...⁴ Ես անդադար հարցեր էի տալիս ինձ:

Եթե Բուրջ Համուդում լինեք, չմոռանաք այցելել «Պատկեր», որը Հայոց ցեղասպանությունը վերապրածների սերունդ Միսս Արփի Մանգասարյանն է հիմնել իր ընտանիքի հետ. տուն, որի դուռը բաց է բոլորի առաջ: Այս կենտրոնում բացի հիանալի գրույցից և հյուրասիրությունից կծանոթանաք Մարաշի կանանց ձեռագործության ու գորգագործության, արվեստի այլ նմուշների հետ:

«Իմ պապը քայլեց Դեր Զորով, և այդ քայլելն է, որ նրան բերեց Բեյրութ: Անգամ Բեյրութ հասնելուց հետո նա չդարդարեց, շարունակեց փնտրել իր ընտանիքի մյուս անդամներին, ովքեր կորել էին անապատում, և բազում փորձերից հետո կարողացավ գտնել մի քանիսին ու վերամիավորվել Բեյրութում: Նա քայլեց, չդադարեց, փնտրեց, չստեղծեց ու սպասեց հրաշքի: Դա աշխատանք է, դա նվիրում է: Նույնը մենք ենք անում՝ շարունակում ենք աշխատել, ստեղծել ու պայքարել: Մենք գոյություն ունենք մեր աշխատանքի շնորհիվ»⁵:

Հոսանքն ապահովող աղմկոտ մարտկոցների ծայսի ներքո, կիսամթան մեջ աշխարհի տարբեր կողմերից եկած մարդիկ հավաքվում են այս հրաշք-վայրի տանիքի ներքո. զարմանալի զուգադիպությամբ տարվա այդ կատարյալ ջերմ եղանակին բոլորն այդտեղ են՝ այդ կոնկրետ պահին իրար տալու այն, ինչի կարիքն այնքան երկար ունեցել են: Մենք նստում ենք պատշգամբում, ծանոթանում իրար հետ, խոսում ու հասկանում միմյանց, միահյուսում մեր մշակութային հարստությունը թաղամասի պատշգամբների և Սուրբ Հակոբ եկեղեցու հայացքի ներքո:

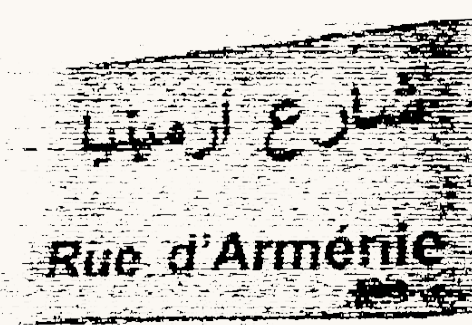

Վերջին տաքսու վարորդ պարոն Նշանին լավագույնը մաղթելով՝ իջնում եմ՝ Համրայում վերջին սուրճը խմելու և դժվար ցտեսությունն ասելու Բեյրութին, վերջին անգամ քայլելու ծովափին և աշխարհի այս կողմից վերջին հայացքը նետելու Միջերկրականին ու ասելով՝ «Համբույրներ ծովին ու տներին և քարին, որ նման է տարեց նավավարի դեմքի...»⁶

Ցավն ու տխրությունը մխրճված են Լիբանանի պատմության մեջ. անգամ երբ կյանքն այստեղ շարունակվում է, անհնար է չնկատել Բեյրութի տխրությունը: Կան տրավմաներ, որ թաքնված են մաշկի տակ, քաղաքի պատերից, ճաքերից ներս ու երբեք ամբողջությամբ չեն լավանա: Սա վայր է, որտեղ ես շատ երկար մտածեցի Հայոց ցեղասպանությունը վերապրածների միջերկրային (intergenerational) տրավմայի, մեր կոլեկտիվ հիշողության մասին, որը ներհյուսված է Լիբանանին ու Բեյրութին, բարդ պատմությանը, ներկայիս քաղաքականությանը, հուսահատությանն ու տեղիս հակասական կյանքին:

Բուրջ Համուդը փոխվում է, փոխվում է Բեյրութը, փոխվում է Երևանը. աշխարհը սլանում է անորոշ ուղղությամբ, և հենց այդ պատճառով է, որ պետք է ամեն ինչ արխիվացնել, անմահացնել ակնթարթը մարդկության պատմության ակնթարթների երկար շղթայի մեջ: Միջերկրականի վայրի ալիքները կմաքրեն մեր ունահետքերը, «ու կյանքը, ինչպես անհանգիստ ալիք, կփշրվի ոտքերիս տակ...»⁷ և կապացուցի ևս մեկ անգամ, որ մենք այստեղ ենք և հիմա՝ միայն կարճ ժամանակով, որ հյուր ենք և մեզնից հետո ոչինչ չենք թողնելու և ոչ էլ տանելու ենք մեզ հետ:

Հեղինակ՝ Արփի Աթաբեկյան

¹ Հղում արաբերեն «Ya Mesafer Wahdak» երգին

² Յունես, Իման Հունայրյան, Բ՝ որպես բնօրրան... որպես Բեյրութ, էջ 22

³ Հղում Իման Հունայրյան Յունեսի համանուն վեպին

⁴ Տեքստը գրվել է 2022 թվականի օգոստոսին՝ Աղավնյոյի և Բերձորի հայաթափման օրերին

⁵ Հատված Արփի Մանգասարյանի հետ գրույցից՝ Հայոց ցեղասպանությունից փրկված պապի մասին

⁶ Հղում Ֆեյրուզի «Le Beirut» երգին, որտեղ «Աղավնիների ժայռը» (Raouché) համեմատում է տարեց նավավարի դեմքի հետ

⁷ Մամիկոնյան, Արամ, Սերը ծիծաղի կարմիր ծաղիկներ էր հորինում դեմքիդ վրա (բանաստեղծություն)

Միջին Արեւելքի կանայք առաջնագծին՝ ինչպէս մարմինները կը դառնան մարտադաշտեր

Լիբանանի մայրաքաղաք Պէյրութի փողոցներուն մէջ գրեթէ բոլոր ցուցատախտակները ծածկուած են «յարծակումը չի քողարկեր այլ յարծակում մը» կարգախօսով, որ կը շեշտէ, թէ Իսրայէլեան վերջին յարծակումը չի կրնար եւ պէտք չէ Նոր տարածք մը ստեղծէ կիներու շահագործման համար։¹

Ծանօթ իրողութիւն է, որ պատերազմի ատեն ընտանեկան բռնութեան մակարդակը կտրուկ աճ կ'արձանագրէ։² Կիներու Նկատմամբ բռնութիւնը, սակայն, ոչ միայն կը դրսեւորուի ամուսիններուն կատաղի ապտակներով, այլեւ կ'ընդգծուի կորուստի, վիշտի, Նիւթական բեռի, ապահովութեան բացակայութեան, առողջապահական միջոցներու չգոյութեան եւ առանձին ու մեկուսացած պայմաններու մէջ երեխաները մեծցնելու պատասխանատուութեամբ։ Դեկտեմբեր 2025-ին, երբ Պէյրութի փողոցներով կը քալէի, դժուար չէր ամէն կողմ լսել կիներու հասցէին ուղղուած քննադատութիւններ։ Անհամար երեխաներ ստիպուած էին աշխատելու՝ իրենց ընտանիքներուն օժանդակելու համար, ու մարդոց մեծամասնութիւնը յանդիմանական կ'արծագանգէր. «էհ... ո՛ր է այս երեխային մայրը։ Ինչպէս կ'արտօնէ, որ իր զաւակը այս վիճակին մատուով»։ Իսկ ես կ'ըսեմ՝ «ո՛ր էր աշխարհը այդ մօր համար»։

Բացի բանաւոր քննադատութենէն եւ ընկերային մեկուսացումէն, բազմաթիւ լիբանանցիներ Կազայի մասին իրենց քաղաքական տեսակէտները կը ձեւաւորէին՝ հիմնուելով ազգային բաժանումներու եւ լիբանանեան քաղաքացիական պատերազմի պատմութեան վրայ, որ յաճախ կը վերագրուէր սուրիացիներուն ու պաղեստինցիներուն։ Հայ համայնքին մէջ Նաեւ ասիկա գոյութիւն ունէր, քանի ես շարունակ կը լսէի իսլամատեաց (Islamophobic) արտայայտութիւններ, որոնք յուսահատօրէն կը կառչէին ինչ որ զանոնք կը վերածէ «անոնց»-ի եւ ինչ որ մեզ՝ «մենք»-ի։

Առողջապահութեան Համաշխարհային Կազմակերպութեան (ԱՀԿ) բազմաթիւ տեղեկագիրներ լոյս կը սփռեն այն իրականութեան վրայ, որ Կազայի բնակիչները գրեթէ չունին մաքուր ջուրի, ինչպէս Նաեւ՝ առողջապահական մասնագէտներու հասանելիութիւն։³ Բռնակալները յաճախ կը ծրագրեն ընկերութեան մէջ գիտելիք ստեղծողները մեկուսացնել՝ որպէս զանոնք ոչնչացնելու միջոց։ Կիներուն համար այս մէկը առանձնայատուկ մտահոգութիւններ կը լառաջացնէ։ Պատերազմի ժամանակ դաշտանադադար տեղի չունենար։ Նոյնպէս՝ ծննդաբերութիւնը կը շարունակուի։⁴

ճգնաժամերու, անապահով պայմաններու եւ բնական աղէտներու ժամանակ, կիները տակաւին պէտք է մտածեն ինչպէս հոգ տանիլ իրենց ընտանիքի այն անդամներուն, որոնց համար ընկերութիւնը զիրենք պատասխանատու կը Նկատէ։

Պատերազմի պայմանները անհամաչափ կ'ազդեն ընկերութեան մէջ անհատներու վրայ։ Նոյնն է պարագան կիներուն։ Երբ Նկատի առնենք տեղահանութեան հարցը, Լիբանանի Հարաւէն եւ Պէյրութի Հարաւային արուարձանէն կիներ ստիպուած եղան լքելու իրենց տուները եւ անսպասելիօրէն դէմ յանդիման գտնուելու մարտահրաւէրի մը, զոր Նախապէս երբեք չէին դիմագրաւած՝ իրենց եւ իրենց ընտանիքներուն համար Նոր կեցավայր մը գտնել՝ մէկ գիշերուայ մէջ։ Այն ժամանակ, երբ տեղահանութիւնը իր գազաթնակէտին հասած էր, Պէյրութէն մայրս հեռաձայնեց ինծի՝ պատմելով, թէ ինչպէս կրցած էր իր գործակիցին համար բնակարան մը գտնել հայկական թաղամասին մէջ։

Սակայն, երբ տանտէրը հանդիպած էր այդ կնոջ, անմիջապէս ետքայլ ըրած եւ մերժած էր իր Նախորդ որոշումը։ Պարզ էր, որ այդ պահուն պատերազմին հետեանքները աննշան կը թուային լաջակին դիմաց։ Հետեանքը, անհամար լաջակաւոր կիներ այս ճգնաժամին ծանրութիւնը կը կրէին, որովհետեւ թաղամասեր կը մերժէին զանոնք բնակեցնել՝ կրօնական խտրականութեան պատճառաւ։ Լաջակաւոր կիները մերժող մարդոց խումբերուն մաս կը կազմէին Նաեւ քրիստոնեայ կիներ։ Այստեղ, մենք ոչ միայն կը տեսնենք պատերազմին պատճառած ուղղակի վնասները, այլ Նաեւ այն վնասները, որոնք կը խախտեն համերաշխ գոյակցութիւնը՝ ստեղծելով կամ վերակենդանացնելով խտրականութեան միջոցներն ու վէրքերը, որոնք լիբանանեան առումով առաւելաբար Նշմարելի էին քաղաքացիական պատերազմի տարիներուն, երբ երկիրը համայնքային իշխանութեան գազաթնակէտին հասած էր։⁵

Միջին Արեւելքին մէջ, սակայն, դիմադրութիւնը եւս դժուար իրողութիւն մը կը հանդիսանայ։ Սուրիոյ Նախկին բռնապետ Պաշար Ալ Ասատի անկումէն ետք, երբ ընկերային ցանցերով շատեր ուրախութեամբ համակուած էին, սուրիացի որոշ կիներու համար տարբեր էր պարագան։ Տարիներ շարունակ ծննդաբերութեան եւ երեխաներու դաստիարակութեան միջոցով բռնապետութեան տակ դիմադրութիւնը շարունակելու բեռը

կրելէ ետք, սուրիացի բազմաթիւ կիներ, որոնք կարծես դար մը սուգի մէջ էին, կամ վերամիացան իրենց կորսուած հարազատներուն հետ, կամ ալ, ընդհակառակն, ստացան ողբերգական լուրերը անոնց տանջանքին եւ մահուան մասին։ Երկու պարագաներուն ալ, սուրիացի կիները այժմ ոչ միայն կը գտնուին իրենց ընտանիքները, այլեւ ամբողջ ազգը վերականգնելու պարտաւորութեան առաջ։ Երբ գոյութիւն ունի սեռային վտանգի մշակոյթ մը, անպայման գոյութիւն կ'ունենայ Նաեւ սեռային դիմադրութեան մշակոյթ մը։

Միջին Արեւելքի տեսաբանները, մասնաւորաբար անոնք, որոնք կեդրոնացած են սեռի եւ կիներու իրաւունքներու ուսումնասիրութիւններու վրայ, յաճախ կ'անդարադառնան այն կիներուն, որոնք ստիպուած են ապրելու դրամատիրական պատերազմա-արդիւնաբերական համակարգի տակ՝ իբրեւ դերակատարներ, որոնց վրայ դրուած է իրենց ազգը կառուցելու պարտականութիւնը՝ սեռային «պարտականութիւններու» ճամբով։ Այլ խօսքով, պատերազմի եւ բնաջնջման սպառնալիքի տակ, կիներու վրայ կը շարունակուի ճնշումը՝ մասնակցելու ծննդաբերութեան եւ «փոխարինելու» բոլոր կոտորուած տղամարդիկը։ Աւելին, կիները ոչ միայն պարտաւոր են մեծցնելու իրենց երեխաները, այլեւ անոնց վրայ կը դրուի պատասխանատուութիւնը զանոնք դաստիարակելու որպէս դիմադրութեան ջատագովներ՝ անկախ այն հանգամանքէն, թէ ինչ ձեւով կ'արտայտուի անիկա։ Ասանդութիւններու, մշակոյթի եւ պատմական յիշողութիւններու շարունակականութիւնը կիներու վրայ կը դրուի՝ սերունդէ սերունդ փոխանցելու համար։

Ասիկա շատ չի տարբերի այն երեւոյթէն, զոր կը տեսնենք Լիբանանի հայ համայնքին մէջ, ուր երիտասարդ աղջիկները կը քաջաւերուին ամուսնանալու հայու հետ եւ իրենց զաւակներուն հայեցի կրթութիւն ապահովելու։ Հոս, այս

խօսոյթը քաջաւերուած է իբրեւ մշակոյթի շարունակականութիւնը պահպանելու միջոց մը՝ միաժամանակ այդ պարտականութիւնը դնելով կնոջ վրայ։ Երբ փոքրաղջիկ էի, կը յիշեմ, երբ հարց տուի, թէ ինչ կը պատահի, եթէ հայու հետ չամուսնանամ եւ եթէ «հայ մանուկներ» ունենալ չուզեմ։ Այս լուրջ հարցումիս դիմաց, չափահասներու ծիծաղին հանդիպեցայ։ Այն գաղափարը, թէ մշակոյթի պահպանման մէջ կնոջ մասնակցութեան ամենէն վճռական ձեւը ծննդաբերութեամբ կ'իրականանայ, ծախող տրամաբանութիւն մըն է, սակայն կենսական դեր կը խաղայ ազգայնական ծրագիրներու մէջ կիներու մասնակցութիւնը սահմանելու ատեն։

Դրամատիրական դրութեան մէջ, ուր կ'ապրինք մենք, պետութիւններ ու սահմաններ կառուցուած են Արեւմուտքի աշխարհաքաղաքական շահերուն ծառայելու համար։ Կիները, յատկապէս անոնք, որոնք կը գտնուին Հիախ-Հարաւ պատերազմի սահմանագիծին վրայ, յաճախ կը դառնան այդ սահմանները։

Պատկերացուցէք ընտանիք մը, որ բաղկացած է մօրմէ, հօրմէ եւ երեք զաւակներէ։ Ենթադրենք, որ անոնք բոլորը միասին Նստած են ընթրելու, երբ յանկարծ զինուորները կը կոտրեն անոնց դուռը եւ զէնքերը կ'ուղղեն անոնց վրայ։ Հայրն ու անդրանիկ որդին կը վազեն դէմ դնելու զինուորներուն, մինչ քոյրը կը պաշտպանէ իր փոքր եղբայրը։ Ինչ կը կարծէք, մայրը ինչ պիտի ընէր։ Ամենէն հաւանականը մայրը պիտի փորձէր որդին եւ ամուսինը հեռացնել զինուորներէն։ Ընդհանրապէս, ան կը գտնուի մէջտեղը։

Կազայի, Սուրիոյ եւ Լիբանանի մէջ կիները դարձած են սեռային սահմաններ, ուր անոնց մարմինները կը խաչուին եւ կ'կոխառնուին՝ միաժամանակ դառնալով ազգային ինքնութեան եւ ազգայնականութեան գերագոյն խորհրդանիշը։

Հեղինակ՝ Գառնի Բեուշքերյան

¹ ABAAD – Resource Center for Gender Equality. “Home.” Accessed December 30, 2024. <https://www.abaadmena.org/>

² World Bank, Tackling Gender-Based Violence in Fragile Contexts, March 7, 2023, <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2023/03/07/tackling-gender-based-violence-in-fragile-contexts>

³ Doctors Without Borders, “Gaza: Death Trap—MSF Report Exposes Israel’s Campaign of Total Destruction,” October 27, 2023, [https://www.doctorswithoutborders.ca/gaza-death-trap-msf-](https://www.doctorswithoutborders.ca/gaza-death-trap-msf-report-exposes-israels-campaign-of-total-destruction/)

[report-exposes-israels-campaign-of-total-destruction/](https://www.doctorswithoutborders.ca/gaza-death-trap-msf-report-exposes-israels-campaign-of-total-destruction/)

⁴ Middle East Eye, “The Perils of Giving Birth in Gaza Amid Constant Israeli Attacks,” October 25, 2023, <https://www.middleeasteye.net/news/war-gaza-perils-giving-birth-gaza-amid-constant-israeli-attacks>

⁵ Imad Harb, “Sectarianism in the Shadow of Israel’s War on Lebanon,” Newlines Magazine, October 25, 2023, <https://newlinesmag.com/spotlight/sectarianism-in-the-shadow-of-israels-war-on-lebanon/>

2023 թվականի հունիսին ՀՀ Ազգային ժողովն ընդունեց մի շարք օրենսդրական նախագծերի փաթեթներ և որոշ օրենքներում իրականացրեց փոփոխություններ, համաձայն որոնց ներդրվեց իգական սեռի քաղաքացիների՝ կամավոր հիմունքներով պարտադիր զինվորական ծառայության համակարգը՝:

Թեև հայաստանյան իրականությունում կանանց զինվորական ծառայության հարցը հանրային պահանջ կարծես թե երբևէ չի ունեցել, այդուհանդերձ, Ղարաբաղյան երկրորդ պատերազմից հետո զինված ուժերում կանանց ներգրավվածության մասին քաղաքական քննարկումների բովանդակությունը և ծավալը զգալիորեն աճել են: Ձինված ուժերում կանանց ներգրավվածության բարձրացման քաղաքականությունն ավելի շատ որոշում կայացնողների կողմից հանրությանը «պարտադրվող» դիսկուրս է՝ մարդուժի ապահովման նպատակով, որ լեգիտիմություն է ստանում «փոքր ազգի» «հրամայականով»: Պատերազմից հետո այս հարցի հանրային հաղորդակցումը դարձավ բաց և ուղիղ:

Ձինված ուժերում կանանց ներգրավվածության հարցը վերջին տարիներին նաև ֆեմինիստական լիբերալ և ռադիկալ խմբերի բանավեճի առարկա է, և հիմնական թեզերն այն մասին են, թե արդյոք կանայք, կին իրավապաշտպանները և ֆեմինիստներն առհասարակ պետք է իրենց ներդրումը բերեն ռազմական ոլորտում կանանց ներգրավվածության բարձրացման հարցի շուրջ քննարկումներին, թե ոչ:

Կանայք թեև մշտապես աշխատել են ռազմական ոլորտում, սակայն առաջխաղացման հնարավորություն գրեթե չեն ունեցել:

ԿՆՆԿՆՑ՝ ԿՆՄՆԱՎՈՐ ՉԻՄՈՒՆԲՆԵՐՈՎ ՊՆՐՏԱԿԻՐ ԳԻՆՎՈՐԱԳՐՄԱՆ ԲՆՆԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆՆԱԿՆՍԿԱԿԱՆ ԱՆԴՐԱԿՆՐՁ

Անարդարության այս զգացումը խորացրել է ռազմական գործն իբրև իրավունքի իրացման հարց մեկնաբանելը: Քաղաքականության շուրջ քննարկումները հիմնականում ոլորտի զարգացման հնարավորությունների մասին են, իսկ խնդիրներին անդրադարձը սահմանափակվում է նեղ շրջանակով և հիմնականում մարզինալ է: Հնչող քննադատությունը մեծապես արդեն իսկ առկա և սպասվելիք՝ հիմնականում կենցաղային և կազմակերպական բնույթի խնդիրների մասին

են, որոնք սկսվում են հիգիենային առնչվող հարցերից մինչև վերարտադրողական իրավունք և երեխաների խնամք: Ավելին՝ քննադատության առարկան ոչ այնքան ֆեմինիստական հայացքի ներքո հայրիշխանական համակարգում կանանց՝ նոր թափով ներգրավելու միտումն է, որքան այդ քաղաքականությունը գործադրողների կարողությունը՝ այն հանրության հետ հաղորդակցելու, հասարակությանը և պետական կառույցներին նախապատրաստելու տեսանկյուններից:

Զուգահեռաբար առաջ են գալիս հանրային մտածողությամբ և կարծրատիպային ընկալումներով պայմանավորված խնդիրները, որոնք առնչվում են ռազմական հիերարխիկ համակարգում կին-տղամարդ փոխհարաբերություններին, աշխատանքի բաժանմանը, ծառայության ընթացքում կանանց «պաշտպանելու» տղամարդկային ընդունված նորմերին, կանանց անվտանգ զգալուն, անառողջ մրցակցությանը: Հանրային տեսանելի դիսկուրսում գերակա է ռազմական ոլորտում կանանց ներգրավման դրական վերաբերմունք, որի հիմքում լիբերալ ֆեմինիզմի այն թեզն է, որ կանանց համար փակ համակարգեր չպետք է լինեն, իսկ բանակը կանանց իրավունքների իրացման նոր միջավայր կարող է դառնալ: Այս «ռոմանտիկ» քննարկումներից սակայն դուրս է մնում համակարգում ներգրավվելու սոցիալական կողմը: Չափազանցություն չի լինի այնդեղ, որ մեծ մասամբ պայմանագրային ծառայությանն անդամագրվելու հիմքում անհատի և նրա ընտանիքի սոցիալ-տնտեսական դրությունը բարելավելու միտումն է: Ռազմական համակարգում ներգրավված/ող կանանց համար ևս մոտիվացիան սոցիալական վատթար դրությունն է, որը, ցավալիորեն, կանանց՝ բանակում կամավոր-պարտադիր զինվորագրության լայն քննարկումներում մնում է լուսանցքում:

Տեղական դիսկուրսում եզակի հակամիլիտարիստական ձայներ հնչում են հիմնականում ակտիվիստների շրջանում, որոնք փաստում են, որ կանանց ներգրավումը բանակում չի բերում կանանց իրավահավասարություն, քանի որ կանայք չեն կարող լինել տղամարդկանց հավասար ռազմական ոլորտում:

Ռազմի ոլորտում կանանց հավասար իրավունքների և հնարավորությունների ջատագովմանը միտված քաղաքականությունը և հանրային դիսկուրսը, այնուամենայնիվ,

շարունակում է լինել պահպանողական և խտրական կանանց նկատմամբ: Այն վերարտադրում է հայրիշխանական պատկերացումները կանանց սոցիալական դերի մասին՝ որպես մայր, քույր, կին: Կանանց՝ բանակում ներգրավելու քաղաքականության ջատագովությունը նրանց չի ազատում սոցիալապես ընդունելի «կանացի» դերերից: Վերջինս միայն ավելացնում է նոր սոցիալական դեր՝ տղամարդ զինվորականների սատարը և աջակիցը լինելու առումով: Ենթադրվում է, որ ի ծնե հոգատար, մայրական հատկանիշներով օժտված կանայք այդ հատկանիշները կբերեն նաև բանակ և կսպասարկեն տղամարդկանց սիրո և հոգատարության կարիքները:

Հանրային-քաղաքական քննարկումներում բանակում կանանց իրավահավասարությունը և առաջխաղացումը ջատագովող լիբերալ դիսկուրսը կարող ենք ըմբռնել իբրև այլընտրանքային, թեև այն չի խնդրականացնում զինվորական ոլորտի բռնի և առնականացված էությունն ու տրամաբանությունը: Միաժամանակ, լիբերալ դիսկուրսը ելնում է պետական շահի գերակայության մտածողությունից, հետևաբար գործիքայնացնում է կանանց դերն այս գործում:

Անխուսափելիորեն, Ղարաբաղյան երկրորդ պատերազմից հետո Հայաստանում ստեղծված անվտանգային խաթարված դրությունը օրակարգային դարձրեց զինված ուժերի ոլորտում փոփոխությունների անհրաժեշտությունն ու հրամայականը: Ռազմական բյուջեի ավելացումը, կանանց կամավոր պարտադիր զինծառայության ներդրումը, վարժական հավաքներից խուսափելու քրեականացումը լայն իմաստով դրական արձագանք են ստանում հանրային լայն շերտերի կողմից: Ավելին՝ Ղարաբաղյան երկրորդ պատերազմին հաջորդող ժամանակահատվածում բանակը քննադատելու և խաղաղության դիսկուրսը առաջ մղելու հնարավորության պատուհանը կարճ ժամանակ անց փակվեց. քննադատության տարածքը գնալով նեղացավ և կրճատվեց: Հակամիլիտարիստական դիսկուրսը ցայսօր էլ հանրային-քաղաքական քննարկումների լուսանցքում է, մինչդեռ այն ունակ է խնդրականացնելու բանակն իբրև հայրիշխանական համակարգ, որ հիմնված է ուժեղի և թույլի գերիշխանական հարաբերությունների տրամաբանության և բռնության վրա: Կանանց զանգվածային ներգրավումն ուժային համակարգում ոչ թե հավասարության և հնարավորությունների, այլ առկա խնդիրների վերարտադրման և կանանց նկատմամբ խտրականության և տարաբնույթ բռնությունների նոր միջավայր է դառնալու:

Ընթերցանությունը որպես

քաղաքական ակտ

Տատիկս բռնության էր ենթարկվում իր ամուսնու ընտանիքի կողմից ամեն անգամ, երբ հերթական աշխատավարձը ստանալիս հացի փոխարեն գնում էր գիրք: Ընտանիքն աղքատ էր, ամուսինը տարվա մեծ մասը խոպանում էր լինում, և տատիկս ապրում էր սկսեսուր-սկեսրայրի ծանր շնչի տակ՝ մեծացնելով իր երեք երեխաներին և զուգահեռ անելով տան գործերն ու ամեն օր հասնելով կողքի քաղաք՝ իր ամբողջ դրույքով աշխատանքին: Հոգեբանական ճնշումները, սաստումները, անգամ ֆիզիկական բռնությունն ունակ չէին կոտրելու այդ բազմաչարչար կնոջ ոգին: Նա մեծ կիրք ուներ գրականության նկատմամբ, գրականությունն էլ իրեն էր սիրում ու շռայլորեն կիսում նրա հետ իր բոլոր գաղտնիքները, սփոփում նրան, գրկում բառերով ու թաքցնում դաժան իրականությունից իր էջերի տողատակերում և փոխարենը խնդրում չհանձնվել և շարունակել իր կրթոտ պայքարը:

Դա գյուղական համայնքում ապրող և հայրիշխանական համակարգին մարտահրավեր նետած միայնակ կնոջ դիմադրության և ընդվզման ռադիկալ ակտ էր: Ընթերցանությունը բոլոր ժամանակներում եղել է աղքատ, ռեսուրսներից զուրկ մարդկանց պայքարի հիմնական գործիքը, ամենաարդյունավետ պայքարը խավարամտության դեմ: 19-րդ և 20-րդ դարերում գրքային ակումբները և ընթերցանության խմբերը մեծ ժողովրդականություն էին վայելում, ծառայում էին որպես սոցիալական տարածք կրթական հաստատություններից զրկված կանանց համար: Ընթերցանության խմբերը եղել են նաև քաղաքական կրթության հիմնական վայրերը ծախսական խմբերի համար. կոլեկտիվ ընթերցանությունը հնարավորություն է տվել նոր մտքեր ու գաղափարներ գեներացնելու:

Սոցիալական ցանցերում այժմ տենդենց է նկատվում ընթերցանությունը ապաքաղաքականացնելու: Մասնավորապես՝ Booktok-ում և Bookstagram-ում շատ տարածում է գտել «Հեռու պահեք քաղաքականությունը գրքերից» կարգախոսով կոնտենտ: Բայց ինչպե՞ս կարելի է քաղաքականությունը գրքերից հեռու պահել, երբ հենց ընթերցանությունն ինքնին քաղաքական ակտ է:

Քաղաքական տարրեր կարելի է գտնել տարբեր գրքերում, այո, նույնիսկ սիրավեպերում, ֆանտաստիկ կամ դպրոցականների համար նախատեսված արկածային գրականության մեջ: Երբ 13 տարեկանում կարդացի Հագարդի «Մոնթեսումայի դուստրը» արկածային վեպը, զայրույթից տեղս չէի գտնում Կորտեսի փառասիրական արշավանքների, Մեքսիկայի բնիկ ժողովուրդներին ցեղասպանելու դաժան գործընթացի մասին իմանալուց հետո: Այդ ժամանակ դեռ չէի կարող ձևակերպել ապրումներս ու մտքերս տեսականորեն, բայց ուժեղ անարդարություն էի զգում հոգում ամեն մասնիկով, սիրտս ցավում էր, և մի քանի օր շարունակ ընտանիքիս թաքուն լացել եմ՝ զգալով ինչ-որ համամարդկային ցավ, ապրումակցում և անզորություն: Այդ զգացումը ներսումս մնաց չլուծված՝ մինչ կհասունանայի, կկարդայի տարբեր գրականություն ու կսկսեի հասկանալ՝ ինչ է կոլոնիալիզմը¹, և ինչու է կարևոր դրա դեմ պայքարը:

Ընթերցանությունը ոչ միայն ժամանցի, իրականությունից փախուստի միջոց է, այլև ակտիվիզմ: Պատմության մեջ ոչ մի մշակութային, հասարակական շարժում չէր լինի առանց կրթության: Պատմականորեն ընթերցանությունը կապված է սոցիալական շարժունակության, ազատության և արմատական փոփոխությունների հետ: Ընթերցանությունն ու կրթությունը գոյակցում են, քանի որ քաղաքական շարժումների կազմակերպումը չի կարող լինել, քանի դեռ մարդիկ չեն կրթվել այդ հարցի շուրջ: Շատ գրախանութներ, գրադարաններ և ակտիվիստներ ստեղծում և կիսվում են գրականության ցանկերով՝ աջակցելու տարբեր շարժումներին: Օրինակ, Իսրայելի կողմից Պաղեստինի ժողովրդի շարունակական ցեղասպանությանը զուգահեռ՝ անցած երկու տարիներին սկսեցին ակտիվորեն շրջանառվել կոչեր պաղեստինցի գրողներին և Պաղեստինի մասին գրականության ընթերցանության անհրաժեշտության մասին: Աշխարհում շատերը պարզապես ծանոթ չէին պաղեստինյան հարցին, և նման գրականության հանրահռչակումը լույս գցեց այդ կարևոր հարցի վրա՝ Այդախոսով, ընթերցանությունը թույլ չի տալիս անտարբեր լինել: Ընթերցող մարդիկ ապրումակցող են, որովհետև շատ կարճ

Ժամանակում ապրում են տարբեր կյանքեր, լինում տարբեր աշխարհներում, իրավիճակներում, ունենում տարբեր փորձառություններ, հայտնվում են այնպիսի իրավիճակներում, որոնցում գուցե երբեք էլ չլինեին և չիմանային էլ, որ հնարավոր է նման բան, եթե չկարդային:

Պետք է նշել, որ անգամ գրքի ընտրությունն է քաղաքական: Այն երբեմն կարող է վտանգավոր կամ, օրինակ, վնասակար լինել՝ կախված բովանդակությունից ու մեսիջներից: Փաստացի, գրականության ընտրությունը երբեմն կարող է ավելի կարևոր լինել, քան բուն ընթերցանությունը:

Ինչ գրքեր ենք մենք կարդում, հրատարակչություններն ինչ սկզբունքներով են գրքեր ընտրում՝ թարգմանելու, հրատարակելու համար (հաշվի առնելով, որ հրատարակչական ոլորտն աշխարհում մեծամասամբ արտոնյալ սպիտակների գերակայության տակ է): Կրթական հաստատությունները մեծամասամբ որ տարածաշրջանի, որ մշակութային պատկանող գրականություն են հանձնարարում սովորողներին: Մենք անձամբ ինչպե՞ս ենք ընտրում մեր հերթական ընթերցանության գիրքը, արդյոք ինտերսեկցիոնալ ենք մեր ընտրություններում: Սրանք հարցեր են, որոնց պատասխանները կհուշեն, որ ընթերցանությունը քաղաքական ակտ է:

Աշխարհը, որն ավելի արագ է զարգանում, քան մենք հասցնում ենք հետևել դրա ընթացքին, գնալով ավելի «ֆասթֆուդային» է դառնում:

Մենք անդադար շտապում ենք, տրվում կապիտալիստական կարգերի թեւադրած կանոններին ու մրցավազքին: Ամեն ինչ գնալով մեքենայական է դառնում, անգամ անձամբ մտածելու փոխարեն՝ մենք դա հանձնարարում ենք արհեստական բանականությանը: Մենք կարող ենք մի քանի վայրկյանում իմանալ, թե ինչ է կատարվում աշխարհի մյուս ծայրում, բայց մեզ համար առավել գերադասելի է մի քանի ժամ շարունակ ցուցամատով կարճ տեսանյութեր թերթելը՝ չհիշելով ամեն նախորդի բովանդակությունը:

Այս համատարած բռնության, իշխանատենչության, անարդարության մեջ ավելի քան երբևէ ընթերցանությունն արդիական է, որովհետև ցանկացած խավարամտություն վախճնում է գիտելիքից և որովհետև զգալու, ապրումակցելու կարողությունը երբեք ոչ ոք չի կարող խլել մեզնից: Գիտելիքի ձեռքբերումն էլ, թերևս, պետք է քննադատական մաղով անցնի: Հակառակվելով բուհերի նեղիթերալիզացիայի աճին և կրթության ապրանքայնացմանը՝ տարբեր ակտիվիստական, ֆեմինիստական նախաձեռնությունների կամ ինքնակազմակերպվող խմբերի կողմից թերևս պետք է այլընտրանքներ ստեղծվեն՝ միմյանց լուսավորելու և նոր մտքեր ու գաղափարներ գեներացնելու և պայքարը մշտադառն պահելու համար: Ընթերցանությունը՝ լինի դա անհատական, թե կոլեկտիվ, կարող է մեծ ազդեցություն ունենալ քաղաքական տարբեր մակարդակներում՝ անձնականից մինչև գլոբալ:

Հեղինակ՝ Ելենա Սարգսյան

¹անգլ. colonialism - գաղութատիրություն

Գերեզմանի կառույց

Ցուրտը սողում էր ոսկորներիս միջով: Ճերմակ, անկենդան սենյակ: Միայն լվացարանը վառ երկնագույն էր՝ վրեն գցած սրբիչից: Հայելու մեջ արտացոլվում էին սառը սպիտակ լամպը և սառը սպիտակ առաստաղի կտոր: Ջուրն էլ էր սառը. ո՞նց կարար սենց միջավայրում ինչ-որ բան տաք լիներ:

Իմ մարմինն էլ շուտով կսառչի: Կդադարի լինել վանդակ, որում կողպված է իմ սիրտը:

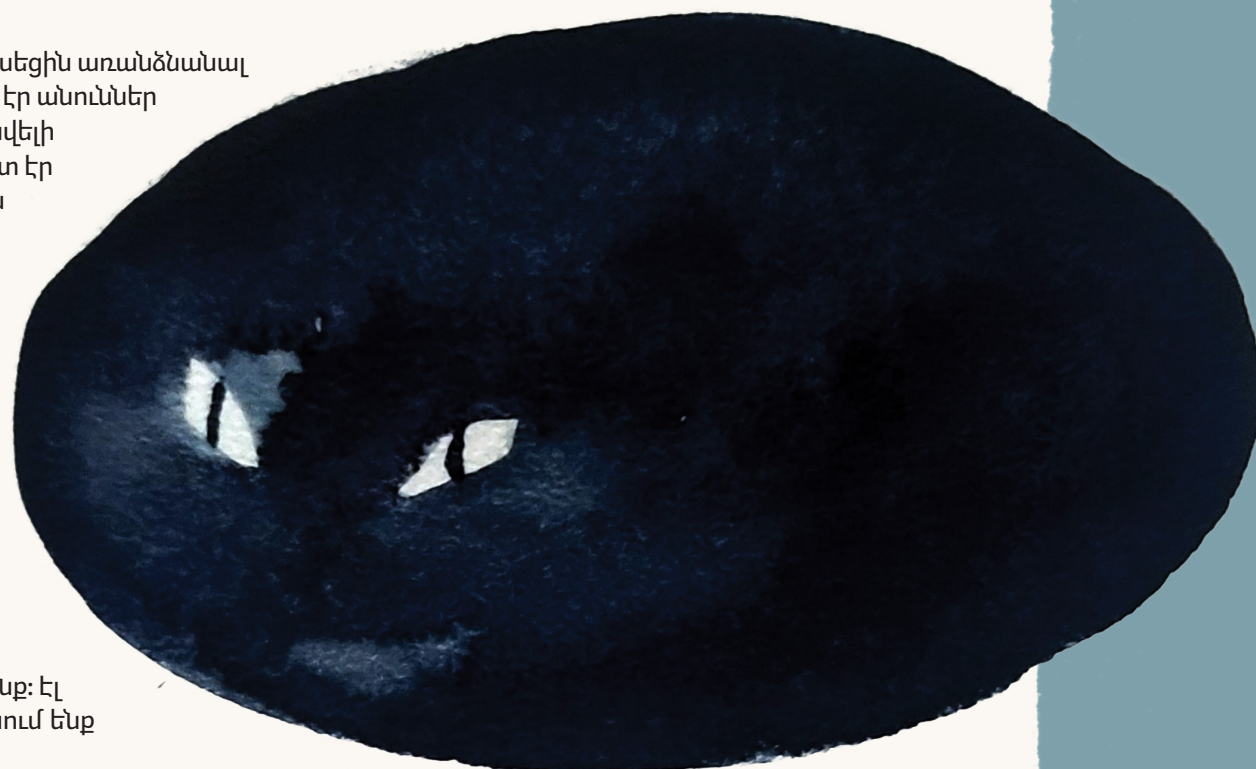
Չեմ ուզում գոյություն ունենամ: Ոչ այս սառը աշխարհում, որտեղ ոչ մեկ և ոչինչ չի կարող մրսող սիրտս տաքացնի: Ինչի՞ն ա պետք: Միայն ցավ և սառնություն շուրջը: Նույնիսկ սեփական մարմինս կարա ինձ միայն ցավ պատճառի: Այնքան ցավալի է: Ցավալիցավալիցավալիցավալիցավալիցավալի: Սա իմ կյանքը չի, սա իմ ընտանիքը չի, սա իմ մարմինը չի, իմ շրջապատը չի, իմ աշխարհը... Ի՞նչ գործ ունեմ ես այստեղ: Ամեն ինչ ահավոր գեշ ա, ահավոր սխալ: Ընդունակ միայն ցավ պատճառել:

Երանի կատու ծնվեի: Կատուները իդեալական են: Նրանց չեն հրում, չեն դավաճանում, չեն ատում: Նրանք ուղղակի կան: Կատարյալ: Քնքուշ: Սիրելի:

Կրծքի ձախ մասը ահավոր ցավում է, կարծես դաժան ձեռներով պոկել են սիրտս, թողնելով միայն... ցավ: Բառ, որը կարմիր թելով անցնում է ողջ իմ կյանքով: Արնագույն ջուր՝ երկաթի համով: Սառը: Գոնե սպիտակ չի: Գոնե ինչ-որ գույն այս սպիտակ սենյակում: Լույսը գնալով մթնում ա: Մտքիս գալիս են Օսկար Ուայլդի վերջին խոսքերը: Վերջապես մթություն: Էլ չկա ոչինչ: Էլ չկա ցավ:

Աչքերը արագ սովորեցին մթությանը: Հուշաքարերը սկսեցին առանձնանալ սևությունից: Լուսնի շողերի ներքո նույնիսկ ստացվում էր անուններ ու թվեր տեսնել քարերի վրա: Նույնիսկ կարդալ, բայց ավելի հետաքրքիր էր լիզել մեր մորթին, որովհետև այն կեղտոտ էր մարդու հոտով: Ծանոթ, բայց այնքան հեռավոր: Կարծես անցյալ կյանքի ստվեր: Փորձում ենք թքով այդ հոտից ազատվել: Չի գնում: Գտնում ենք վարդեր: Չորացած, բայց մեկ է հաճելի է կոծել ու թավալվել դրանց մեջ: Դուրեկան է, ինչպես կատարյալ մեջք քորելու ծառ գտնելը:

Նկատում ենք մուկ: Կամաց փորձում մոտենալ: Մեզ նկատեցին: Վազում ենք հետևից: Քիչ է մնում բախվենք շանը: Քնքուշ շունիկ: Փորձում ենք շոյել: Դուր չեկավ: Հիմա շունն է մեր ետևից վազում: Ցատկում ենք ցանկապատի վրա, շունիկի մոտ նույնը չի ստացվում: Հասկանում ենք, որ խախտեցինք նրա անձնական տարածքը, բայց այսքան բուռն ռեակցիա չէինք սպասում: Դե, կներես, էլ ինչ ասենք: Էլ չենք ձեռ տա: Պետք չի այդքան բարձր հաչալ: Կրկին սկսում ենք

մեզ լիզել՝ սպասելով, որ շունը շուտով կհանդարտվի և կգնա: Մի տեսակ չի ուզում: Այդքան լուրջ վիրավորել ենք քեզ: Ցանկապատի այն կողմում ասֆալտ է գցած: Ինչ-որ բան հուշում է, որ այն կողմում ավելի վատ է:

Փորձում ենք ամեն դեպքում ցատկել այդ կողմ: Գետնին կայնելու պես հայտնվում ենք ետ՝ գերեզմանի վրա: Նույն մարդու հոտով գերեզմանի: Լավ, փաստորեն վախենալու ոչինչ չկա, ուղղակի աշխարհի վերջն է: Փաթաթվում ենք ինքներս մեզ: Մեր փափուկ պոչիկը մեզ ծածկում է: Քնում ենք:

Դեռ մուգ է: Վաղը նույնպես: (Մի հատ էլ շունն ա նորից զգվացնում, քանի՞ անգամ պիտի ներողություն խնդրենք): Վաղը չէ, մյուս օրը չէ, հաջորդ օրը մթան միջից մարդուկների ձայներ ենք լսում: Մի քանի մարդուկ է շրջանով՝ Նստած: 1, 2, 3: Մենք պարտավոր չենք ապացուցել, որ հաշվել գիտենք: Երեքից ավել, մի խոսքով: Բոլորը սև հագնված: Մարդուկներից ներս վառվող մոմեր են տնկած: Դրանց վրա շատ ժամանակ պետք կգա խորոված սարքելու համար, բայց չեմ քննադատում, ամեն մեկը ինքն է որոշում՝ ոնց իր ժամանակը անցկացնի: Բայց նրանցից մեկին չէր խանգարի ժամանակը մազերը լպստելու վրա ծախսել, թե չէ բիզ-բիզ կանգնած ա:

Վախ, ձկնիկ գետնին՝ հատուկ մեր համար: Անցնում ենք մոմերի արանքով և ցրում ձկնիկը: Ինչ համով հոտ ունի: Մարդուկներից մեկը ձեռը դնում է մեր վզիկին ու սկսում քորել: Մենք բարձրանում ենք նրա ծնկներին և հետներս բարձրացնում ձկնիկը: Տաքության մեջ հանգիստ սկսում ենք ուտել: Մարդուկը դժգոհ ձայներ է հանում: Մյուս մարդուկները քրքում են: Զգիտենք՝ ինչից է բողբոջում. հիմա նրանից շատ համով ձկան հոտ է գալիս:

Գազարի հոտով մարդուկը մեզ կտրուկ բարձրացրեց փորիկից և սեղմեց իր կրծքին: Նա շատ անուշ էր ու փափուկ, բայց, կներես, ծուկիկը մնաց մյուս մարդուկի ծնկներին: Այդ պատճառով մենք էլ դուրս պրծանք նրա գրկից ու վերադարձանք ձկան հոտով մարդուկի վրա: Գազարի հոտով մարդուկը նեղացած ձայներ հանեց: Մյուս մարդուկները շոյեցին նրան, որ չոխրի: Մեզ էլ շոյեցին, թեկուզ մենք տխրելու պատճառ չունենք՝ մեր մոտ ձկնիկ կա:

Մենք տխրելու պատճառ ունենք՝ ձկնիկը պրծավ: Նարդոսի հոտով մարդուկը ամենատաքն է զգացվում, հելանք նրա գիրկը: Քսվում ենք, քսվում ենք՝ մարդուկը գոհ է: Մյուս մարդուկները ձեռները ձգում են դեպի մեզ՝ շոյում-քորում: Մենք էլ ենք գոհ: Խելոք մարդուկներ, ավելի հաճախ մոտս եկեք: Էս ցրտին մարդուկները շատ տեղին են:

Շուրջը դառավ սևուսպիտակ: Արեգակի սպիտակ շողերը սկսեցին հելնել հուշարձանների հետևից:

- Վայ, մամա՛ ջան, հըլը կատվին նայեք,- գոչեց հողի հոտով մարդուկը կամ մարդուկի հոտով հողը: Խոտի մեջ էր պառկած, այդ պատճառով մի քիչ անհասկանալի էր:

Հա ինչ, թափանցիկ կատու տեսած չկամք: Էն դեբիլ շունն էլ ա լուսաբացին անհետանում: Տենց մեկ օրը փոխվում ա մյուսով, տարօրինակ բան չկա:

Վախեցած գոռոցների ներքո մենք տեղափոխվեցինք հաջորդ օր: Չնայած որ մենք սենց վախաքրինք նրանց, նրանք սկսեցին ամեն շաբաթ գալ և մինչ արշալույս մեր հետ խաղալ: Իհարկե, ձկնիկներ էլ էին նրանց հետ գալիս:

Այս անգամ օրը ուրիշ կերպ սկսվեց։ Շուրջբոլորը արևի վերջին շողերից կարմրավուն էր։ Մեր սիրելի օրվա թուփները, երբ կարանք պառկենք տաք քարերի վրա և փորիկով վայելենք այդ հրաշալի պահերը։ Բայց այսօրը այդքան հանդարտ չէր։ Ոչ մեր սիրելի շան պատճառով, թեկուզ նա երբեմն ստեղ էլ ա խցկվում։

Ինչ-որ մարդ կանգնած էր քիչ հեռու և նայում էր մեր գերեզմանի անունին։ Ծովինար։ Գեղեցիկ անուն է։ Շատերն են այն կրում։ Չափազանց շատերը, որ մի հատ էլ վեհ կատու այդ անունը կրի։ Ծովաստղ մեզ ավելի կսազեր։ Հնչում է ոնց մեկը, ով կարա բերանից ստամոքսով կրակի դուր չեկող մարդկանց վրա և մարսի նրանց։ Օրինակ, էս... խելոք շանը։

Ծովինար։ Զրահարսի ճակատագիր։ Փորձում էր գտնել սեր, բայց գտավ միայն ցավ։ Չէ, իհարկե, նա կարար ավելի լավ ճաշակ ունենար, քան ինչ-որ հագնվել չիմացող տղամարդ։ Բայց հարցը տղամարդը չէ, այլ տենչանքը դեպի տարբերվողը՝ սերը, կիրքը, խինդը, երջանկությունը։ Դեպի ավելին, քան տրված էր ի սկզբանե։ Բայց պարզվում ա՝ եթե փորձում ես գլխիցդ վեր ցատկել, քո բախտն է դառնալ ծովի փրփուր։ Զրահարսը մայրամուտ չէ։ Ծով չէ։ Կատու չէ։ Ուղղակի հարս է ջրին, որը չգիտի նրա մասին, որին նա պետք չէ։

Այլ անուն գերեզմանին չէր էլ կարող լինել։ Միայն հիշեցում այն մասին, որ ոմանց տրված չէ դառնալ ավելին։ Միայն փրփուր։

Ինչ-որ մարդ կանգնած էր քիչ հեռու և նայում էր մեր գերեզմանի անունին։

- Փիսիկ։ Էկել ես Ծովիկին պատի՛վ տաս։ Ստեղ լավ մարդ ա թաղած։ Ծիշտ ա՝ շատ փակ էր, բայց հաստատ եթե բացվեր, լավ մարդ դուրս կգար։ Երբեմն նենց խելոք բաներ էր ասում, սաղս ապշում էինք։ Բայց մենակ դասի ժամանակ։ Դասամիջոցին ոչ մեկի հետ չէր խոսում, նստած մենակով բանաստեղծություններ էր գրում տետրի մեջ։ Նույնիսկ քանի անգամ երեխեքը ճղել են տետրը, որ մի քիչ էլ մեր հետ շփվի, բայց ամեն անգամ կոպտում էր։

Նա մոտեցավ մեզ։ Աղջիկ էր։ Նրա հոտը հիշեցրեց անցյալի ցավի մասին։ Մեր անցյալի, մեր ցավի։ Ցավի, որը ինքն էր պատճառել։ Նա գրպանից հանեց տիկնիկ։ Մարդու մազերով։ Մեր հոտով մարդու մազերով։

- Էսի Ծովիկի մազերից եմ սարքել։ Մի անգամ իրա հետևն էի նստած, ու կերպարվեստի դաս էր։ Անելու

բան չունեի, մեկ էլ գլխովս մի բան անցավ. վերցրի մկրատը ու մի մեծ բուռ մազ կտրեցի։ Ինքը չնկատեց իսկի։ Հետո էդ մազերից երկու տիկնիկ եմ սարքել տանը։ Հաջորդ օրը ուզեցի դրանցից մեկը նվիրեմ նրան՝ էս մեկը,- ինքը ցույց տվեց ձեռքի տիկնիկը,- բայց որ տեսա նրան, տեղը սառած մնացի։ Մազերը հետևից խուզել էր, իսկ մնացածը պոչի մեջ հավաքել։ Ինչ սիրուն էր, աստված, չես պատկերացնի՝ ինչ կարգի սիրուն էր։ Ոնց որ հրեշտակ իջած լիներ։ Էդ օրը ընդհանրապես չկարողացա նրան ոչ մի բառ ասեմ։ Իսկ տիկնիկը...տենց գեղեցկուհու ինչի՞ն էր պետք իմ անճոռնի տիկնիկը։ Տենց էլ ցույց չտվի։

Տիկնիկը դրեց մեր գերեզմանաքարին։

- Հը՛, դուդո՛ եկավ։

Փորձեց ձեռը մեկնել մեզ։ Այն ձեռը, որ հրում էր մեզ ցեխի մեջ։ Ֆշշացինք ու քերեցինք այդ ձեռը։ Շարունակեցինք ֆշշալ, որ գնա։ Գնա՛, գնա՛, քեզ այստեղ չենք ուզում տեսնել։ Գոնե հիմա մեզ հանգիստ թող։

- Հա, լավ, ձեռ չեմ տալիս։ Մի՛ կատաղի։ Ոնց Ծովիկը լինես։

Արեցինք քայլ դեպի նրան՝ փորձելով հնարավորինս սպառնացող թվալ։ Նա նահանջեց։ Շարունակեցինք։ Գնաց։ Վերջապես։

Ինչ գործ ունի նա այստեղ։ Սա մեր տարածքն է։ Միակ ապահով տեղը։ Ոնց կարա մեկը այդքան դաժան լինի, որ նույնիսկ մահացածին հանգիստ չթողնի։ Խի՛ ա ինքը մեր ննջած ցավը արթնացնում, խի՛ ա ինքը...

Մինչ մենք վրդովված ծայներ էինք հանում, չնկատեցինք՝ ոնց էն շատ կիրթ և քաղաքավարի շունը քիթը խցկեց քամակներս։ Դա ուրիշի գործերի մեջ խառնվելու լրիվ նոր աստիճան էր։

Թաթով մի քանի անգամ խփեցինք մռուլթին։ Չգիտես խի՝ չափալախից ավելի կատաղեց։ Տարօրինակ մարդ ա՝ բռնուլթյան լեզուն չի հասկանում։ Փորձեց պոչս

կծի։ Եվս մի անգամ մռուլթին ստացավ։ Որոշեցինք մեր գեղեցիկ հետույքը նրանից հեռու տանել, քանի չի կծել։ Վազեց հետևներիցս։ Բնականաբար, մենք ավելի արագ ենք ու ճկուն ու խելացի ու գեղեցիկ։ Մեզ հատուկ գեղեցկությամբ և հմայքով թռանք ծառի վրա։ Գազանը, կներեք, մարդ դրան կոչել լեզուս չի պտտվի, բարձր սկսեց հաչալ։ Այ տղա՛, ինչ ես մեզանից ուզում։ Չենք ուզում ծանոթանանք։ Ու թքած, որ մերդ հարս ա պահանջում, դու մեր ճաշակով չես։ Ու ճիշտն ասած՝ մի քիչ էլ ծեր ես մեր համար։ Զո տարիքի մեկին ճարի։

Անցյալի ցավի հոտով աղջիկը հավանաբար լսեց աղմուկը և եկավ։ Կամ էլ որոշեց էլի մեզ զայրացնի։ Ամեն դեպքում իրա «հո» գոռալուց շունը փախավ։ Փաստորեն ոմանց հետ մարդավարի խոսելն անիմաստ է։ Պետք է շան պես հետները պահես քեզ, որ հասկանան։

- Արի՛ ստե, շունը գնաց։ Մի՛ վախի, փիսիկ։

Ո՛վ ա վախենում։ Մենք։ Շատ ծիծաղալի ա։ Նույնքան ծիծաղալի, որքան միտքը, որ մենք կուզենանք իջնել քո նման ստոր էակի մոտ։

Մենք հարմար պառկեցինք ճյուղի վրա՝ երևի էսօր այստեղ քնենք։ Մեկ է՝ արթնանալու ենք մեր գերեզմանի վրա, ոնց միշտ։ Եթե գան մեզ ձկնիկ զոհաբերելու, ստեղից կտեսնենք ու կիջնենք։

- Փիսիիիիիիիիկ, փիսիիիիիիիիիիիիիիիիիիիիիիիիկ...

Անցյալի ցավի հոտով աղջիկը սկսեց բարձրանալ ծառը՝ ավելի բարձր մեզ կանչելով։ Կներեք, ինչ։ Եթե մարդ չի ուզում ձեր հետ խոսալ, պետք չէ՝ նրա անձնական տարածքը խախտել։ Այս ծառը արդեն զբաղված է, ուրիշը գտիր։ Հենց հասավ մեզ, մեկ ճարպիկ ցատկով իջանք գետնին։

- Ձեռ ես առնում,- նստեց մեր կողքը։ Մենք տեղներս փոխեցինք։

- Մեղկ էր Ծովիկը։ Չգիտեմ՝ ոնց տենց ստացվեց։ Սաղս էլ իրան շատ էինք սիրում։ Հա, մեկ-մեկ ինչ-որ անհամ կատակներ էինք գլխին անում, բայց դե սիրելով էլի, հո՛ վատը չէինք ուզում։ Տենասա՝ ինչ էր մտքում։ Ոնց մարդ կարա էդքան ցավ ինքն իրեն պատճառի։ Հը՛, փիսիկ, ինչ կասես։

Ձեր սաղիդ պատճառած ցավի հետ դա չի համեմատվի։

- Դե հա, դու ուղղակի դմբո փիսիկ ես, հաստատ չես էլ հասկանում՝ ինչ եմ ասում։ Սաղ իրա մարմինը վերքերով ու սպիներով էր ծածկված։ Կուրծքը մինչև ոսկորը կտրտած էր։ Սկզբից սաղս մտածում էինք, որ իրան սպանել են։ Ոնց կարա մարդ տենց բան անի ինքն իրա հետ։ Ինչը կարա նրան ստիպի։ Նույնիսկ դանակը վզիս պահեին՝ ես տենց բան չէի կարանա անել։

Նրա ծայնը սկսել դողալ, իբր թե իրեն թքած չէր։

Քթից ու աչքերից արցունքներ հոսեցին։

- Կարծես պատերազմ անցած լիներ։

Հա՛, դա պատերազմ էր։ Դու նետում էիր նռնակ և փախչում, իսկ պայթյունը և հետևանքները մենք էինք մեր վրա զգում։ Այո, պատերազմի միջով ենք անցել։ Մենակո՛ւ։ Ու, բնականաբար, պարտություն տարել։ Որովհետև ուժերը երբեք հավասար չէին։ Որովհետև հույս չկար։

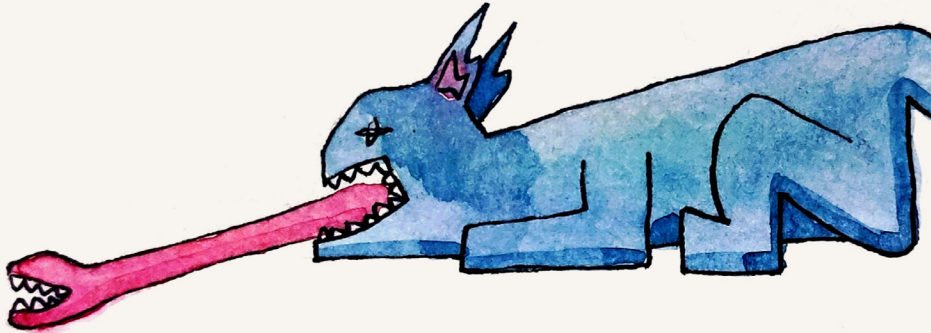
- Գիտե՛մ՝ ոնց էի սիրում Ծովիկին։ Ինքը միշտ նենց ինքնամփոփ էր, բայց միևնույն ժամանակ՝ շատ հետաքրքիր։ Երբեք չգիտեիր՝ ինքը ինչի մասին ա մտածում։ Ու դա նենց ձգող էր։ Կուզեի նրա մտքերը կարանալ կարդալ, կարող ա՝ նույնիսկ թույլ չտալի, որ էդ ապուշությունը աներ։ Ես քանի անգամ փորձել եմ հետը խոսամ, խի՛ չի ասել, որ իրան վատ ա՛մ։ Խի՛ էր սաղ իրա մեջ պահում։

Գիտես, չե՛մ, մի անգամ օրագիրը բերել էր դպրոց։ Դպրոցականը չէ, անձնական, որի մեջ մտքերն են գրում։ Մեջը կարդացի, որ ուզում ա երգչուհի դառնա։ Փորձեցի հետը դրա մասին խոսալ, բայց ինքը խբեց ինձ ու սկսեց գոռալ, թե խի եմ իրա պայուսակի մեջ մտել։ Խի՛, չի՛ կարելի։ Անհասկանալի մարդ ա։ Փոխանակ ինձ բացվեր, պատմեր իրա երազանքների մասին, տենց անճոռնի վարվեց։ Ես էլ իրա օրագիրը պատուհանից դուրս քցեցի։ Որ ինքն էլ զգա՝ ինձ ինչ անդուր էր։

Գիտես, աղջկեքին ասում են, որ եթե տղեն նրանց կյանքը ուտում ա, ուրեմն սիրահարվել ա։ Մի անգամ լսեցի, որ ինքը իրան բզող տղերքին հարցրեց՝ ինչ են նրանից ուզում, կմրող ա սիրահարվել են։ Դրանք էլ սկսին վրեն ծիծաղալ։ Հետո ես էլ սկսի իրան բզել, որ ինձ էլ էդ հարցը տա, որ ասեմ «հա»։ Բայց չտվեց։ Ինձ անասուն ասեց։ Ես էլ իրան քցեցի ցեխի մեջ։ Վայ, ոնց էր մաման գոռում վրեն էդ օրը, սաղ դպրոցը լսում էր։ Հաջորդ սաղ շաբաթ իրան նույն բառերով ծաղրում էինք։

Անցյալի ցավի հոտով աղջիկը բռնեց մեզ ու պինդ գրկեց։ Դա դուրեկան գրկախառնություն չէր, բայց ատելությունը սպառվել էր, որ նորից նրան քերեինք կամ կծեինք։ Մնացել էր մենակ...նողկանք։ Բայց դա հերիք չէր նրան ցավացնելու համար։ Միայն խղճալու։ Տենց էլ մնացինք մինչև լուսաբաց։ Ինքը՝ լացելով, մենք՝ սպասելով՝ մինչ թողնի մեզ։ Բայց այդ պահը տենց էլ չէր գալիս։ Իսկ մենք, մենք արդեն պատրաստ էինք թողնել նրան էլ, էս գերեզմանն էլ, դեբիլ շանն էլ։ Անհետանալուց անցանք նրա ձեռների միջով և սկսեցինք բարձրանալ օդ՝ էս ինչ նորություն էր։ Անցյալի ցավի հոտով աղջիկը ապշած նայում էր մեր վրա։ Իսկ մենք դանդաղ հեռանում էինք, թողնելով նրան անցյալն էլ, ցավն էլ, նրա հոտն էլ։ Դա արդեն նրա խնդիրն է։

Հեղինակ՝ Կիրա Լին

ԿԱՆԱՆՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՐԽԻՎ. ԱՐՄԵՆ ՕՂԱՆՅԱՆ

Արմեն Օհանյանը (Տեր-Օհանյան) (օրիորդական անունը՝ Սոֆյա Էմանուելի Փիրբուդաղյան, ծնվել է 1887 թ. Ռուսական կայսրության Բաքվի նահանգ, Շամախի քաղաքում: Լինելով ֆինանսապես ապահովված ընտանիքից՝ նա դեռևս վաղ տարիքից լավ ակադեմիական և ստեղծագործական կրթության հասանելիություն է ունեցել:

1905 թ. պոգրոմների ժամանակ հոր սպանությունից հետո Արմենը ամուսնանում է բժիշկ Հայկ Տեր-Օհանեանի հետ, ումից մեկ տարվա ընթացքում բաժանվում է: Արդեն բաժանումից հետո նա սկսում է մուսուլման կանանց խմբի շրջանակներում սովորել պար և ձևավորել իր կյանքի հիմնական հետաքրքրություններից մեկը:

1906 թ.-ից սկսում է թատրոնում խաղալ, այնուհետև՝ տեղափոխվում է Մոսկվա՝ պլաստիկ արվեստներ ուսանելու: Այնտեղ ելույթ է ունեցել նաև Փոքր Թատրոնում, իսկ 1909 թ. արդեն իր նոր կեղծանվամբ՝ Արմեն Օհանյան-ով հանդես է եկել Թբիլիսի Օպերայի շենքում: 1914-1916 թ. սովորել է նաև Սորբոնում:

Վերադառնալով Իրան՝ նա ակտիվորեն ներգրավվել է Թեհրանի մշակութային կյանքում՝ ձգտելով հանրային արվեստում կանանց ներգրավվել: Նա կազմակերպել է երաժշտական և գրական փառատոն, որտեղ առաջին անգամ իրանցի կանայք կարող էին բեմում հանդես գալ և ֆիլմ դիտել: Նույն տարում նա նաև պարսկերենով բեմադրել է Ն. Գոգոլի «Ռևիզորը»: Միաժամանակ, նա շարունակել է պարով զբաղվել՝ ամրապնդելով իր հմտություններն Իրանում: Սկսել է ելույթներ ունենալ Եգիպտոսում և Օսմանյան կայսրությունում, իսկ 1911 թ. լոնդոնյան իր ելույթի շնորհիվ Եվրոպայում նույնպես ճանաչում է ձեռք բերել և 1920-ականներին եվրոպական տարբեր երկրներում տուրերի մասնակցել:

Արմենը նաև բազմիցս քննադատվել է. նախևառաջ այն պատճառով, որ նրա պարը երբեմն դիտարկվել է պարզապես սեքսուալ, կարծես դա է եղել նրա հաջողության միակ պատճառը: Մյուս կողմից էլ նրան մեղադրել են արևմտյան ֆետիշիզմին հարմարվելու մեջ, որով նա, ըստ քննադատողների, պարզապես առաջ է տարել իր կարիերան:

Այդուհանդերձ, բացի պարից, Արմենը նաև գրել է, ինչը սկսել է դեռևս Փարիզում ապրելու իր

տարիներից: 1918 թ. ֆրանսերենով տպագրվել է նրա առաջին գիրքը՝ «Շամախեցի պարուհին», որի նախաբանը գրել էր Անատոլ Ֆրանսը: Հետագայում նա նույնպես շարունակել է գրել ինքնակենսագրական ժանրում և հրապարակել իր հուշագրությունները: Նրա հայտնի ստեղծագործություններից են՝ «Քաղաքակրթության ճիրաններում» (1921), «Աշխարհի մեկ վեցերորդ մասում» (1928), «Նորին մեծության մենակատարը» (1929) ու «Օձեր գայթակղող կնոջ ծիծաղը» (1931):

Շարունակաբար ճամփորդելով և ապրելով տարբեր երկրներում տարբեր հետաքրքիր ժամանակաշրջաններում, շփվելով մշակութային շրջանակների գործիչների հետ՝ Արմենը նաև հետաքրքիր և բազմազան ռոմանտիկ կյանք է ունեցել: Նա սիրային պատմություններ է ունեցել տարբեր հայտնի մշակութային և արվեստի գործիչների հետ՝ ինչպես տղամարդ, այնպես էլ կին: Այդուհանդերձ, 1927 թ. ամուսնացել է մեքսիկացի դիվանագետ և կոմունիստ Մակեդոնիո Գարզայի հետ, ում հետ ապրել են աշխարհի տարբեր քաղաքներում՝ Համբուրգ, Նյու Յորք, Փարիզ, Մոսկվա և այլն՝ ի վերջո տեղափոխվելով Մեխիկո 1934 թ.:

Լինելով Կոմունիստական հայացքների կրող դեռևս 1920-ականներից՝ Մեխիկոյում նա միացել է կոմունիստական կուսակցությանը: 1936 թ. բացել է պարի դպրոց, կատարել թարգմանություններ, գրել մենագրություններ գրականության մասին և այլն, իսկ 1940-ականներին կրկին ակտիվորեն պարով զբաղվել՝ ինչպես Մեքսիկայում, այնպես էլ Փարիզի բեմում ինչպես 1949 թ., այնպես էլ հետագայում՝ 1953 թ.: Շարունակելով իր կրթությունը՝ 1950 թ. ավարտել է Մեխիկոյի ազգային համալսարանի փիլիսոփայության բաժինը:

1958 թ. ամուսնու հետ այցելել է Հայաստան՝ նվիրելով իր արխիվի մի մասը Եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանին: Վերադառնալով Մեխիկո՝ շարունակել է գրել և թարգմանություններով զբաղվել: Մահացել է 89 տարեկանում 1976 թ.:

Նյութը՝ «Ֆեմպարում. ֆեմինիստական բանավոր պատմությունների արխիվ» ծրագրի նախաձեռնությունից

Սննդի վատնումը Ֆեմինիստական հարց է

Հիշում եմ՝ տարիներ առաջ ինչպես էր տատիկս վառում փուռը, ու ինչպես էին կանայք՝ խմորով լի խոնջաները ուսին, հավաքվում մեր տանը՝ իրենց բաժին հացը պատրաստելու։ Այդ հավաքները մշտապես վերածվում էին տաք հացի ու հնեցված պանրի շուրջ գրույցների, որոնք ոչ միայն միմյանց հանդեպ գյուղական պարզ հոգատարության, այլ նաև հասարակ, բայցև ամենահամել սննդի պատրաստումը կոլեկտիվ խնամքի վերածելու մասին էին։

Փոխվում են ժամանակները, փոխվում են նաև սննդի հանդեպ պատկերացումներն ու վերաբերմունքը։ Երբ տեղափոխվեցի մայրաքաղաք ամենամեծ շուկը, որն ապրեցի առաջին օրերին, սննդի զանգվածային վատնումն էր։ Ավելին՝ խնդիրը չէր սահմանափակվում միայն անախտան մնացորդներով, հաճախ նույնիսկ օգտագործելի սնունդն էր աղբի վերածվում՝ առանց այլընտրանքային նպատակների մասին մտածելու։

Այստեղ անուղղակիորեն հարց եմ ուզում հղել քաղաքային մշակույթը վերարտադրողներին. ինչո՞ւ գնել ավելին՝ նույնիսկ այն դեպքում, երբ վստահաբար գիտես, որ ինքդ չես օգտագործելու, ընտանիքիդ անդամները չեն օգտագործելու, և ոչ էլ մի բանի համար պետք են քեզ, թե՛ լի տոպրակներով տուն գնալը հաճույք է պատճառում կամ գուցե ապացուցելը, որ դու փող ունես և չես խնայում սնվելու վրա։ Բայց միգուցե ինքդ քեզ խնայե՞ս սառնարանը անընդհատ դատարկելուց ու թարմացնելուց, որովհետև մշտապես լիքը սառնարան ունենալը, կարծում եմ, փոքր-ինչ «չտեսություն» է։ Ի դեպ, մի անկյունում կաղամբն ու գազարը օրեր շարունակ հուսախաբ քեզ են սպասում, բայց ոչինչ, շուտով աղբամանում կհայտնվեն, քանի որ դու նախընտրել ես սուպերմարկետից արդեն իսկ կտրատված և պոլիէթիլենով փաթեթավորված՝ նոր բանջարեղեն գնել։ Եվ, իհարկե, կրկին կշարունակես այս շղթան. առաջիկա ազատ օրդ՝ նորից շուկա կվազես՝ նոր գազար ու կաղամբ գնելու, որոնք էլի պիտի սպասեն ու սպասեն սառնարանում, ապա ազատություն գտնեն՝ այդպես էլ իրենց առաքելությունը չկատարելով։

Ես մեծացել եմ գյուղում, և սնունդը, որն օգտագործում էինք մենք, երբեք աղբ չէր դառնում, քանի որ տեսակավորման մեր մեթոդներով սննդի որոշ մասը հայտնվում էր կենդանիների համար նախատեսված

կերակրամանում, որոշ մասը պարարտանյութ էր դառնում հողը բերրիացնելու, մի մեծ հատված էլ պահածոյացվում էր տարբեր մեթոդներով։ Սննդի հանդեպ պատասխանատվության ձևավորումն էլ գյուղում սերմերից է սկսում, երբ ցանում ես, աճեցնում, հույսեր կապում, որոնք արդարանում են կամ այդքան էլ չէ, բայց մշտապես հաճույքով իրացվում են բոլորի կողմից՝ երբեմն բացառությամբ քաղաքից եկած հյուրերի, որովհետև հազվադեպ է լինում, որ այգուց քաղված բանջարեղենը նման է լինում սուպերմարկետում ցուցադրված իդեալական մթերքներին։ Անշուշտ, նաև չեն կարող ունենալ այն կապվածությունը մթերքների հետ, ինչպես գյուղացիները, քանի որ շատ դեպքերում անգամ չեն պատկերացնում մինչ սեղանին հայտնվելու ճանապարհը, այլ դիտարկում են այն որպես նյութ՝ պատրաստի սնունդ։

Մի հետաքրքիր փաստ ևս. սննդի կառավարման և օգտագործման հարցում կանայք կրկին առանցքային դեր են խաղում։ Բանն այն է, որ կանայք ճնշում են զգում իրենց ընտանիքների կողմից ամեն օր՝ նոր կերակուրներ պատրաստելու հարցում, ինչը նշանակում է, որ նրանք կարիք են զգում մշտապես թարմ, նոր ուտեստներ մատուցելու, այլ ոչ թե օգտագործելու մնացորդները և իրենց ընտանիքին առաջարկելու այն սնունդը, որը վերջերս են կերել¹։ Գենդերային իշխանության չարաշահման այս բացահայտ կիրառման արդյունքում՝ սննդի զգալի քանակություն վատնվում է, ինչի բացահայտ օրինակներից է նաև այն, որ հաճախ առաջնահերթվում են տղամարդկանց սննդի նախասիրությունները և անտեսվում՝ կանանցը²։ Երևի թե չեմ զարմացնի ոչ մեկին, ավելին՝ գուցե ընթերցողը նման իրավիճակներ հիշի, երբ ասեմ, որ հաճախ, երբ մայրս պատրաստում էր կերակուր, որը կարող էր չհամապատասխանել իմ սննդային նախընտրություններին, ես ստիպված էի ուտել այն, քանի որ գիտակցում էի՝ ընդդիմանալու

փորձերս անհաջող էին լինելու։ Բայց արի ու տես, որ այս բանաձևով խնդիրը չէր լուծվում եղբորս դեպքում, թեև նախքան եղբայրս կբողբեր օրվա ուտեստից, նրա համար արդեն իսկ պատրաստվել էր այլ սնունդ, որը կգոհացներ նրան։

Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ կանայք, երբ խոսում են սննդային թափոնների մասին, անխուսափելիորեն մեղքի զգացում են ունենում, մինչդեռ տղամարդիկ ավելի հանգիստ և ոչ այդքան հուզականորեն են վերաբերվում թեմային՝ այն ավելի շատ դիտարկելով նյութական տեսանկյունից, քան բարոյական կամ բնապահպանական պատասխանատվության³։

Զարմանալի չէ նաև այն, թե ինչ հեշտությամբ կարող են տղամարդիկ նետել սնունդը, եթե այն չի համատասխանում իրենց սպասումներին, որոշել սնվել դրսում կամ ուղղակի ստիպել կնոջը այլ բան պատրաստել, ինչը ենթադրում է աղբի վերածել արդեն իսկ պատրաստված սնունդը⁴։ Հայրիշխանական այս համակարգում կանայք կատարում են տնային աշխատանքի, այդ թվում՝ սննդի պատրաստման առյուծի բաժինը, սակայն միևնույն է՝ բավարար արժեք չի տրվում դրան, ավելին՝ կանանց անտեսում են, բռնության են ենթարկում և նվաստացնում։ Այսօր, երբ ոչ մի երկիր չի հասել գենդերային հավասարության⁵, այս անհավասարակշռությունը շարունակում է խորանալ՝ խոչընդոտելով իրական սոցիալական փոփոխությունները։

Եվ մինչ մի շարք տղամարդիկ իրենց իշխանական դիրքից կբոյկոտեն՝ բերելով հերթական անմիտ հակափաստարկները, ես գնում եմ պատրաստելու ինձ սպասող սառեցված լոբին և զուգահեռ բացատրելու ընկերուհու, թե ինչպես է հնարավոր մի փոքր ավելի երկար պահպանել կանաչին և, իհարկե, բացելու զաղտնիքս՝ ինչպես լավ թթու պատրաստել ծաղկակաղամբից։

Նեղինակ՝ Լյուդմիլա Շիրվանյան

¹ Evans, D., 2014. Food Waste: Home Consumption, Material Culture and Everyday Life. London: Bloomsbury.

² Charles, Nickie. 1988. Women, food, and families. Manchester, Manchester University.

³ Carly Fraser, Kate Parizeau. 2018. Waste management as

foodwork: A feminist food studies approach to household food waste. University of Guelph.

⁴ Charles, Nickie. 1988. Women, food, and families.

⁵ 2024 SDG Gender Index. A Gender Equal Future in Crises? Equal Measures 2030.

Դիմադրության բաղադրատոմս. Ֆուլ մեդամես

Օրեր են լինում, երբ աշխարհն անտանելիորեն ծանր է թվում, պատերազմները՝ անվերջանալի, ղեկավարները՝ ոչ կոմպետենտ ու ագահ տղամարդիկ, ուստի կարիք ես ունենում տոկուն կանանց սերունդների միջով փոխանցվող սիրո ու ուժի մասին հիշեցման: Երբեմն այդ հիշեցումը գալիս է տաք ու համեստ ուտեստի տեսքով՝ սխտորով, լիմոնով ու ձիթապտղի յուղով պարուրված մի աման դիմադրություն: Ֆուլ մեդամեսը (շոգեխաշած բակլա լոբի)՝ ավանդական արաբական նախաճաշ, նման ուտեստ է անթիվ ընտանիքների համար՝ փոխանցված մայրերից, որոնք տիրապետում են պարզ բաղադրիչները կենսամիջոցի, հարմարավետության ու ամրության վերածելու արվեստին:

Մայրս ֆուլը «տոկունության կերակուր» էր կոչում: Մանուկ հասակում հետևում էի, թե ինչպես է նա զգուշորեն եռացնում բակլա լոբին, նրբորեն տրորում ու խնամքով համեմում: Պատրաստելու ընթացքում պատմություններ էր պատմում. պատմություններ իր երիտասարդության, հաղթահարած պայքարների, հետաձգված, բայց երբեք չընկած երազանքների մասին: Սակավության ու հուսահատության շրջանում, երբ Լիբանանն ավերիչ պատերազմի մեջ էր, ու թարմ բաղադրիչները ոչ միշտ էին հասանելի, նա միացնում էր Ֆեյրուզի երգերից և մեզ ֆուլ պատրաստում նախաճաշի համար: Ընդամենը մի քանի հիմնական բաղադրիչներով նա կերակրում էր ընտանիքը՝ սնուցելով և մարմինը, և հոգին:

Ֆուլ մեդամեսը պարզապես ուտեստ չէ. այն ունեցածիցդ առավելագույնս քաղելու դաս է: Այն վերափոխման մասին է՝ աշխարհի տվածը վերցնելու (որքան էլ այն խղճով լինի) ու այն որևէ գեղեցիկ ու ստեղծարար բանի վերածելու:

Անարդարության, անհավասարության և հայրիշխանության պայմաններում այս ուտեստի մեջ ուժ եմ գտնում: Մտածում եմ մայրիկիս մասին, որն իր տոկունությունը դնում էր յուրաքանչյուր ճաշի մեջ, որը հրաժարվում էր հանձնվել նույնիսկ այն ժամանակ, երբ աշխարհը կարծես ցանկանում էր ջախջախել իրեն:

Այս համեղ ուտեստի համար ձեզ հարկավոր է.

- ✳ 2 բաժակ եփած բակլա լոբի (կամ պահածոյացված, որը պետք է ջրով ողողել)
- ✳ 2-3 պճեղ սխտոր՝ աղով տրորված
- ✳ 1 կիտրոնի հյուլ
- ✳ ձիթապտղի յուղ (սրտի ուժազի չափ)
- ✳ մի փոքր չաման
- ✳ մի փոքր բաժակ թահինի սոուս (ցանկության դեպքում)
- ✳ կտրատած մաղադանոս, լոլիկ և
- ✳ սոխ՝ զարդարելու համար
- ✳ տաք պիտա հաց՝ մատուցելու համար

Փոքր կաթսայի մեջ զգուշորեն տաքացրեք բակլայի հատիկները մի փոքր ջրով: Տաքանալուց հետո դրանք մի փոքր տրորեք՝ թողնելով մի մասը հետո ավելացնելու համար: Ավելացնել ու հետը խառնել տրորած սխտորը, կիտրոնի հյուլը, ձիթապտղի յուղը և չամանը: Տեղափոխել մատուցվող տարայի մեջ և վրան լցնել մաղադանոս, լոլիկ և սոխ: Ավելացնել մի փոքր ձիթապտղի յուղ և մի քիչ թահինի սոուս (ըստ ցանկության):

Իսկ հիմա նստեք այս համեստ ուտեստի առաջ, թաթախեք ձեր պիտան դրա ջերմության մեջ ու մի պահ խորը շունչ քաշեք: Հիշեք, որ ուժը պարզության մեջ է, սնուցման մեջ է, ձեզանից առաջ այս աշխարհ եկած ձեր մայրիկի իմաստության մեջ է: Կյանքն անարդար է, աշխարհը՝ անիրավ, բայց այստեղ՝ այս ամանի մեջ անհնազանդության հանդարտ քայլ է՝ հիշեցում, որ շարունակեք ուժ գտնել դիմանալու ու դիմադրելու:

Ամեն մի բաղադրատոմսի հետ մեր պայքարը շարունակվում է...

Հեղինակ՝ Լարա Ահարոնեան
(անգլերենից թարգմանեց Արմինե Մարկոսյանը)

Եթե սկզբում քիչ էին պալքարի ելած կանաք, հեղափոխությանը նախորդող տարիներին միայն տասնյակներ, հետո հարյուրներ, ապա սովետական կարգերի հաղթանակից հետո նրանք այնպիսի արագությամբ արթնացան ու լծվեցին ակտիվ պալքարի ու աշխատանքի հետևում նոր կյանքի, որ հաստատ կարող ենք ասել մեր երկրի վերելքի բոլոր հրապաներով կանց հետո հասկալար, նրանց հետո

...նախորդներ
...մասնաց միշտ
...նի ուրախ ու խաղա-
...նի միշտ ձեր երեխաներ,
...յանքի ուղին։ Թող միշտ գո-
...ու ու երջանիկ լինեք։

...ունենր են ցանկանում ձեզ այս տարու-
...պգործական ուժերի տարում, նոր մտահղացումներ, ստե-
...Հնորինիս ազատության համար, նոր եռանդ։

...հասարակության իշխանությունը, կրթու մեջ մո-
...վորություն առաջավոր խելային ծավալել էր բնութագրե-
...ածաղդել էր ուժերը, ակտիվորեն մասնակցե-
...անը և հպարտորեն բալլում է այսօր-
...հարաբերելի շարքում։

...առաջի 8-ի տոնի առթիվ, ի ստե-

դառնալիս և հարգելով իր անհատականությունը, իր անհատականությունը, իր անհատականությունը: